

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ПЛОВДИВ

ГОДИШНИК

„МИТОВЕ И ИСТОРИИ В БЪЛГАРИЯ“

Национална научна конференция,
посветена на 125-годишнината от Съединението на България

Научен ръководител – академик Георги Марков

Публикации

Пловдив, 2010

В този Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив за 2010 година са публикувани

- доклади от Национална научна конференция на тема „МИТОВЕ И ИСТОРИИ В БЪЛГАРИЯ“, посветена на 125-годишнината от Съединението на България, организирана от Институт по история при БАН, Дирекция „Културно наследство“ на Министерство на културата, Община Пловдив и Регионален исторически музей – Пловдив и проведена на 10 и 11 юни 2010 г. в зала „Съединение“. Научен ръководител академик Георги Марков.
- изследвания по музеология

In this Annual of Regional History Museum – Plovdiv for 2010 are published

- Reports of National Scientific conference on theme „MYTHS AND STORIES IN BULGARIA“, dedicated to the 125 anniversary of the Unification of Bulgaria, organized by the Institute of History at the Bulgarian Academy of Sciences, Directorate for Cultural Heritage at the Ministry of Culture, Municipality of Plovdiv and Regional History Museum – Plovdiv and held on 10 and 11 June 2010 in Hall „Saedinenie“. Scientific advisor academician Georgi Markov.
- Researches on Museology

Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив,
книга Седма, 2010 година

Регионален исторически музей – Пловдив, пл. „Съединение“ № 1
Предпечатна подготовка и превод: Ганка Коева
Печат: Печатница „Зомбори“ Пловдив
Формат 70)100)16 коли 14

Annual of Regional History Museum – Plovdiv,
Book Seventh, 2010

Regional History Museum – Plovdiv, 1 „Saedinenie“ sq.
Prepress and translation: Ganka Koeva
Printing: Printing House „Zombori“ Plovdiv
Format 70)100)16 sheets 14

ISSN – 1311 – 9133

СЪДЪРЖАНИЕ

Първи раздел: Доклади от Национална научна конференция „МИТОВЕ И ИСТОРИИ В БЪЛГАРИЯ“, посветена на 125-годишнината от Съединението на България

Приветствие към участниците в конференцията Славчо Атанасов – кмет на гр. Пловдив.....	9
Встъпителни думи Академик Георги Марков	11

За границите на понятието мит и за неговото реално съдържание (по примера на интерпретациите за българското Възраждане) Николай Поппетров	14
Преди Втория ход (Възраждането и неговите митове през ХХI век) Илко Илиев	25
Цариградските българи през погледа на първите летописци (до Първата световна война) ст.н.с. д-р Пламен Божинов	33
Въпросът за датата и годината на раждане на Васил Левски: историографски или митографски подход? д-р Видин Сукарев.....	41
Богомилството между митовите и идеологемите д-р Ерика Лазарова.....	52
За идеята „Българска държава“ – от преданието до историческата реализация Мария Кирова.....	62
Мит ли е четящият българин от следосвобожденската епоха (до 1944 г.) доц. д-р Евгения Русинова.....	74

Съединението – съдбовният избор на България ст.н.с. д-р Атанас Шопов.....	83
„Коварният Албион“ и българското Съединение доц. д-р Румен Генов	93

Намерението на Чарлс Нобъл да възкреси на филм Съединението – ключ към разгадаването на неговите илинденски „кинематограми“ д-р Петър Кърджилов.....	103
Реликви за Съединението на България през 1885 г., съхранявани в българските музеи (електронен каталог) Мария Карадечева	124
Съединението на България от 1885 г. по документи на Държавен военноисторически архив ст. експерт Мариана Русева	128
Личности, свързани със Съединението, увековечени в мемориални ходоними* от Пловдив и гр. Съединение гл.ас. Пело Михайлов.....	133
Константин Величков и Съединението – един герой, две истории ст.н.с. д-р Василка Танкова	148
Иван Вазов и Съединението Цветанка Неделчева	158
Съединението и участието на Нешо Брайков в събитията през 1885 г. в Харманли д-р Красимира Узунова	168
Опитът за изменение на източнорумелийския Органически устав през лятото на 1886 г. доц. д-р Николай Проданов	175
Политическото разединение и идеята за издигане на национален паметник на Съединението гл. експерт Владимир Балчев	186
Застой на развитието или развитие на застой? (Розопроизводството през годините между Освобождението и Съединението 1878-1885) Иванка Петкова, Момчил Маринов	191

Втори раздел: Изследвания по музеология	
Постоянна музейна изложба „Душата на японската кукла“ н.с. Стефан Шивачев.....	201

CONTENTS

First Section: Reports of the National Scientific Conference „MYTHS AND STORIES IN BULGARIA“ dedicated to the 125 anniversary of the Unification of Bulgaria

Welcome to the conference participants

Slavcho Atanasov – Mayor of Plovdiv 9

Inaugural words

Academician Georgi Markov 11

About the limits of concept myth and about its real content (according the examples of the interpretations of the Bulgarian National Revival)

Nikolay Poppetrov 14

Before the Second stroke (the Renaissance and its myths in the XXI century)

Ilko Iliev 25

Constantinople Bulgarians through the eyes of the first chroniclers (up to World War I)

Research Scientist Dr. Plamen Bozhinov 33

The question of the date and year of birth of Vasil Levski: historiographical or mythographical approach?

Dr. Vidin Sukarev 41

The Bogomils between the myths and the ideologemes

Dr. Erika Lazarova 52

About the idea „Bulgarian State“ – from the legend to the historical realization

Maria Kirova 62

Is Myth the reading Bulgarian from the After the Liberation epoch (until 1944)

Assoc. Prof. Dr. Evgenia Rusinova 74

The Unification – the fateful choice of Bulgaria

Research Scientist Dr. Atanas Shopov 83

„The Treacherous Albion“ and the Bulgarian Unification

Assoc. Prof. Dr. Rumen Genov 93

Charles Noble’s intention to resurrect the Unification on a movie – a key to deciphering its Ilinden „cinematograms“ Dr. Petar Kardzhilov	103
Relics of the Unification of Bulgaria in 1885, held in the Bulgarian museums (electronic online catalog) Maria Karadecheva	124
The Unification of Bulgaria from 1885 on documentary of the State Military History Archive Senior Expert Mariana Ruseva	128
People associated with the Unification, immortalized in memorial hodonims* from the city of Plovdiv and the town of Saedinenie Asst. Prof. Pelo Mihaylov	133
Konstantin Velichkov and the Unification – one character, two stories Research Scientist Dr. Vasilka Tankova	148
Ivan Vazov and the Unification Tsvetanka Nedelcheva	158
The Unification and the participation of Nesho Braykov in the events of 1885 in Harmanli Dr. Krasimira Uzunova.....	168
The attempt to amend the Organic Statute of the Eastern Rumelia in the summer of 1886 Assoc. Prof. Dr. Nikolay Prodanov.....	175
Political disunity and the idea of raising a national monument of the Unification Senior Expert Vladimir Balchev	186
Stagnation of development or development of the stagnation? (Rose production in the years between the Liberation and the Unification 1878-1885) Ivanka Petkova, Momchil Marinov	191

Second Section: Researches on Museology	
Permanent museum exhibition „The Soul of the Japan’s puppet“ Research Associate Stefan Shivachev.....	201

ПЪРВИ РАЗДЕЛ:

Доклади
от Национална научна конференция
„МИТОВЕ И ИСТОРИИ В БЪЛГАРИЯ“,
посветена на 125-годишнината
от Съединението на България



ПРИВЕТСТВИЕ КЪМ УЧАСТНИЦИТЕ В КОНФЕРЕНЦИЯТА

*Славчо Атанасов,
Кмет на Пловдив*

Уважаеми академик Марков,

Уважаеми участници и гости на националната научна конференция „Митове и истории в България“, посветена на 125-годишнината от Съединението на България,

За нас пловдивчани Съединението на Княжество България и Източна Румелия на 6 септември 1885 година не е само най-светлото събитие в новата българска история, но и най-пловдивският ден в нашата история. Веднага след подписването на Берлинския договор през 1878 година и създаването на Източна Румелия, пловдивчани започват борбата за утвърждаване на българския характер на областта и изграждането и не като автономна турска провинция, а като втора българска държава. Пловдив отново става духовен център на българските земи и символ на българщината.

Това създава предпоставките за неизбежно съединение на Княжеството и Румелия. Надига се широко народно движение, а създаденият в началото на 1885 година в Пловдив Български таен централен революционен комитет под ръководството на Захари Стоянов поема ръководството на борбата. Така преди 125 години нашите предци, тук в центъра на плодородна Тракия, сътвориха най-значимото българско външнополитическо начинание. Пловдивските румелийци отказаха да бъдат столичани, за да останат в историята като българи. Шести септември става пловдивският символ на духовното извисяване на българския народ. Не случайно този ден ние избрахме за Ден на Пловдив.

Всеки юбилей на Съединението на България, ние посрещаме с реализацията на широка програма. По решение на Общински съвет

Пловдив през тази година поставихме акцент на работата ни с децата – подготвяме интернет олимпиада, нов сайт за Съединението, електронен каталог на реликвите в българските музеи, издания. Важно място в нашата програма заема днешната конференция. С радост подкрепихме идеята – българските историци да погледнат по един по-нетрадиционен начин върху това събитие и цялостната ни история.

С тези думи искам да пожелаая успех на конференция и приятно прекарване на всички участници и гости в нашия град.

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

*академик Георги Марков
научен ръководител*

Митологията е преди историята, а всяка история има своята предистория. Най-старият от „Седемте мъдреци“ Талес Милетски (624 – 546 г. пр. Хр.) е първият мислител отредил предимство на Логоса (Разума) спрямо митовете за боговете и героите, които нито са създали света, нито направляват съдбите на хората и народите, следователно не всичко зависи от техните променливи настроения. И все пак древният мъдрец допуска намесата на въображението и измислицата: „Между двата свята – на мита и Разума – могат да се прехвърлят мостове.“

Всеки народ преповтаря и дообогатява през вековете своите митове и легенди, които му помагат да надживее трудното съвремие. Въздишките по някогашното величие донякъде допринасят да бъде преодоляна травмата от унижителното и болезнено чувство на масова нищожност. От друга страна силните на деня държави продължават да произвеждат митове и да доизмислят историята, за да обяснят на останалите закономерността на претенциите им за „световно лидерство“.

Българската история също е допълвана с митове дори в новата епоха, когато изворите са изобилни и не би трябвало да позволяват отклонения от толкова мечтаната историческа истина. Истината обаче е философска категория, тя е една, но съществуват различни гледни точки, което дава възможност на всеки да се бори за „своята истина“. Всяка история би могла да бъде разказана поне по два начина, сиреч в две различни и често противоположни версии и основният въпрос е коя повече се доближава до истината?

Така се пораждат условия за появата на митове, включително и за великото събитие на Съединението отпреди 125 години. Украсява-

нето на историята като изкуствена коледна елха е толкова трайно, че не подлежи на изхвърляне и води до пренареждане с по-късна дата. Причината не е в късата памет, а в умишленото себеизтъкване на едни участници в събитията за сметка на други. Кражбата на слава е толкова осъдителна, колкото и преиначаването в спомените на онези герои, които са имали щастието или нещастieto да надживеят своите съвременници. Ако Захарий Стоянов си е позволил ироничното прозвище „Чардафон Велики“ за подофицера Продан Тишков, то с годините шегата избледнява и нахаканият габровец се превръща в самобитен герой на Съединението, по-ярко откроен дори от многозаслужилият майор Данаил Николаев.

Днес е модно и доходно за някои млади колеги да гromят митове дори за национални герои като Левски и Ботев. За отбелязване е, че те следват наставления идващи от държави, където не им достигат подходящи герои и даже си ги измислят. Колко покорители на Дивия запад са всъщност масови убийци на индианци или обикновени разбойници, но те шестват по света и биват „класирани“ преди Жана Дарк, Робин Худ и Вилхелм Тел. Нека бъдем особено внимателни, когато напористи колеги подкрепят усилията на самодейците да „дегероизират“ родната история, за да порицаят високомерно българите като „народ от предатели“, сякаш тези новоизлюпени критикари са замесени от „друго тесто“. Всеки народ има своите герои и своите предатели, някои в повече, а други по-малко. Особено опасно е, когато едни митове биват унищожавани, за да се заместят с други „от нашите“, което води до политизиране на историята с друг знак.

Натрапчивото гromене на митове за истинските герои издават скрито комплексарство пред невъзможното съизмерване с бележити личности. Когато щракаш върху клавиатурата, че Левски не прескочил плета на Къкринското ханче, то явна меката мебел се отразява зле върху мисленето. Това не само е кощунство, но и глупост, защото въпросният „новатор“ е неспособен да се пренесе в онази злокобна нощ и да вникне в извънредните обстоятелства при залавянето на Апостола.

Историята е наука, и то смее да твърдя – точна наука. Митовете трябва да бъдат „разобличавани“, но не и заличавани. Там където не достигат или липсват фактите, творческото въображение прави премерен опит да допълни историята, за да бъде „що годе“ обяснена.

Важна е мярата! Историкът е в състояние да отдели историческата даденост от митологията, обаче книжният пазар е зает от всякакви съчинения, при които колкото повече са митовете, толкова повече се продава „сензационната стока“. Борбата с митовете е трудна, защото те се възпроизвеждат и хората са склонни да вярват в чудеса.

Моята изстрадана препоръка към „ловците на митове“ е да ги разкриват до корените, но не и да ги убиват. Те могат да бъдат вредни, но понякога и полезни за приповдигането на националното самочувствие. Жълтините на неуките „доброволци“ и на оригиналничещите „новатори“ просто се стремят да заменят митовете на народа с клюки от отходната канализация, които могат и да се продават добре, обаче са отровни за нравственото възпитание на подрастващата младеж. При съвременните информационни технологии митовете се разнасят мигновено по света, както никога досега, за да се умножат с невиджана скорост и въздействат пряко на милиони умове. Днес опасността от преднамерено митологизиране е толкова голяма, че не би могла да се сравнява дори с тази от древността. Ето защо докладите обнародвани в този сборник могат да помогнат на любознателните читатели с оценката на историческия опит в различаването на истинското от фалшивото в отдалечаващото се минало.

**ЗА ГРАНИЦИТЕ НА ПОНЯТИЕТО МИТ
И ЗА НЕГОВОТО РЕАЛНО СЪДЪРЖАНИЕ**
(по примера на интерпретациите за българското Възраждане)

*Николай Поппетров
Институт по история, БАН*

„Когато бъде изваден от естественото си обкръжение, от своето време и пространство, политическият мистицизъм е особено изложен на опасността да загуби очарованието си или да стане твърде безсмислен.“

Ернст Х. Канторовиц

Двете тела на краля (1957), С., 2004, с. 19

Текстът разглежда актуалните и станали „модерни“ постановки за митологизирано българското минало, като се поставя под внимание реалната стойност на твърденията, че Възраждането е мит. Изходна позиция на автора е, че митът е конструкция с рационална основа, че понятието „мит“ не е синонимно на „фалшификат“/„фалшификация“. За да се изключат спекулациите с темата за митове/митология, отнесена към съвременността, е наложително да се въведе коректна терминология, описващи митовете в историята и митовете в историческата наука.

Темата допира до въпроси за научните комуникации, езиците на които се говори, за общност/различия между понятия и гледни точки, както и за практики на нарушаване на хоризонта (историческия и изследователския), на грубо осъвременяване и екстраполиране (един мит се заменя с друг).

Интерпретацията на формулираната в заглавието тема ще центрирам в следните точки (някои от които само споменавам):

- Съдържанието на понятието и кой как го разбира
- Ролята на литераторите и на историци-иноватори

- Митологизиране на българската история – как, кога, къде и защо
- Автори на митовете – историци, политици, журналисти, писатели
- Два ипостаса на историка (гражданин и учен?)
- Възраждането като мит/митовото във Възраждането
- Анализ или деконструкция.

Същевременно ще формулирам следните тези, които изразяват виждането ми по проблема

- 1: Проблемът с митовете и Възраждането може да се сведе до: а) проблем на изразено разноезичие, липса на диалогичност, отсъствие на научна критика и б) до нежелание за цялостна интерпретация на темпоралния и събитийен отрязък, наричан „Възраждане“.
- 2: Отношението на историка към митовете е във връзка с участието (съучастието) не-съпротивлението му при производството на митове.
- 3: Около Възраждането има богат набор от митове, то е обвито в митова паяжина; при все това то нито е мит, нито е фикция.

Съществуват различни дефиниции и разбирания за понятието *мит*, които показват отделни черти, изразяват различни мнения, т.е. изразяват пъстротата на гледни точки. Някои от тях са взаимно изключващи се, други изцяло пренебрегват съществуването на съвременни митове и отвеждат директно към разбирането за мит като праформа на оценка на света, като фантастичен разказ; трети наблягат на психологически характеристики на потребителите на митове. Наред с класически вече теории и определения – на Търнър, Касирер, Леви-Строс, Барт съществуват и работни дефиниции и характеристики с не по-малка валидност за съвременните случаи на митологизиране.

Като илюстрация за различните подходи може да се приведат постановки като тази, че митът е недоказуемо твърдение, с претенции за истина, заредено с чувства, или разбирането (по Хайек), че в митовете се от-

разява копнежа на съвременника да се идентифицира с цялото минало и бъдеще.¹ Други автори, предимно представители на психологията, но и журналисти, наблягат на мнението, че мита е лъжа, измислица.²

Още тук, при дефинициите се вижда голямото разнообразие и противоречията между отделни мнения. Лично аз предпочитам позицията на Мендрас, който вижда в мита „интелектуална конструкция, която създава вътрешна логика във връзката с даден проблем, история или особена социална ситуация“.³ Наблюденията ми върху българската политическа митология ме убеждават в правотата на твърдения, че между идеология и мит има определена връзка (във версията на Мелетински всяка идеология на известно равнище запазва някакви елементи на мита и особено, че е възможно митологизиране на историята.⁴

Моята гледна точка включва разбирането, че митът не е идентичен с фалшификация, но може да бъде свързан с подобни операции (да участва в осъществяването им). Същевременно той е нещо повече от преекспониране и екстраполация, а цялостна сложна многоелементна конструкция. Той е средство за идентифициране, респективно за отграничение, например по посоките свой/чужд, лош/добър. Съотношението достоверност – недостоверност е важен елемент от характеристиката му.

Отделям внимание на определенията за мит и съдържанието което се влага в понятието, защото липсата на ясно изразяване от каква изходна позиция се тръгва при използване на понятието довежда до невъзможност да се осъществи научна комуникация. Говорените на различни езици е основна причина за недовършени полемики и, в крайна сметка – неизяснена проблематика. Пример за такова разминаване е двойката текстове на Бернар Лори и Вера Мутафчиева върху фундаментален аспект от възприемането на „турското робство“.⁵

¹ **Silbermann, A.**, *Handwoerterbuch der Massenkommunikation und Medienforschung*, Bd. 2, Berlin, 1982, p. 318; **Sandkuehler, H. J. (Hrsg.)** *Europaische Enzyklopaedie zu Philosophie und Wissenschaft*, Bd. 3, Hamburg, 1990, p. 488-490.

² **Десев, А.**, *Речник по психология* (5-то попр. и доп. изд.), С., 2008, с. 255 (само понятието *митомания*); **Arnold, W., H. J. Eysenck, R. Meili**, *Lexikon der Psychologie*. Freiburg, etc., 1987, p. 1440-1441; **Крейгхер, У. Е., Б. Немероф** (ред.), *Енциклопедия по психология и поведенческа наука*, С., 2008, с. 644-645.

³ **Мендрас, А.**, *Елементи на социологията*, С., 2002, с. 221.

⁴ **Забияко, А. П.**, *Мифологизиране истории // Културология XX века*. Энциклопедия, Т. II, СПб, 1998, с. 54-55; Ср. с: **Weiner, J.**, *Myth and Mythology // Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* (Ed. A. Bernard, J. Spencer), London, New York, 1996, p. 386-389; **Foulquie, P., R. Sain-Jean**, *Dictionnaire de la langue philosophique*, 2 ed., Paris, 1969, p. 464-466.

⁵ **Лори, Б.**, „Пет века ни клада“ // *Историческо бъдеще*, 1997, №1, с. 92-98; **Мутафчиева, В.**, *Някои*

Липсата на очертано съдържание на понятията лишава от резултатност задочния спор на Илия Тодев с Румен Даскалов.⁶ Още по-драстичен е примерът с медийната буря около „Митът Батак“.⁷

Съществуващата ситуация на нарушена (възпрепятствана) невъзможна комуникация в значителна степен е функция и на различните (често буквалистки, формалистки и пр.) прочити на понятието (респективно на неговия темпорален и друг обхват) и проблематиката на Възраждането, както и в не малка степен на мнителност, предпоставеност на тезите и изводите и на др. подобни причини, произтичащи не от интерпретирания изследователски проблем и неговата емпирична база, а от позициите на изследователите.

Невъзможността за дискутиране отразява от една страна категоричен, силно емоционално подплатен стремеж да се запази сакралното съдържание на Възраждането, а от друга – нагласата, в духа на един (осмислен или не) модернизаторски дискурс се отхвърлят интерпретациите от миналото.

Осмислянето на актуалната ситуация предполага и да се отчитат доколко при критичните интерпретации върху Възраждането се среща научен анализ и – обратно, наблюдава се придържане към една отрицателска парадигма, към която анализа се наглася. Пак тук е мястото и на прецизиращия въпрос доколко отделните „демитологизатори“ на Възраждането познават проблематиката и, обратно – доколко критичните тези трябва да се разглеждат свързано с повърхностни знания по възрожденската материя.

Литераторите и така наречените историци-иноватори,⁸ към които трябва да се причислят условно преди всичко Румен Даскалов, Александър Везенков, Чавдар Маринов, са онези, които първи правят опит (и

разсъждения относно разсъжденията на Бернар Лори върху историческия мит „Пет века ни кляха“ // Пак там, № 2, с. 75-80.

⁶ Тодев, И., *Бунтарите на прицел* (Постготалитарни проблеми в иконографията на българските националреволюционери) – три публикувани варианта от 2006 г. и в книгата му – Тодев, И., *Батак 1876 – мит или история*, С., 2010, с. 31-50, 196-201.

⁷ Тодев, И., *Баташкото клане – мит или история?* – две публикации от 2007 и 2008 и преработено в Тодев, И., *Батак 1876-...*, с. 65-78.

⁸ Определение, въведено от И. Тодев – Възрожденознанието днес – предизвикателства и възможности за отговор (първа публ. 2006) // Тодев, И., *Батак 1876-...*, с. 12-22, 194-196

проявяват завидна активност) да снемат (директно или контекстуално) анамнеза на историографията върху възраждането.⁹

Представено в едри щрихи те като цяло критикуват ексклузивността, която се влага в понятието „възраждане“ (например представянето му като чудесен период на всестранен възход, най-българско време и пр.), едностранчивостта на гледните точки и примерите с които се бора-ви, заменянето на аргументация с идеологически интерпретации, патос и пр. В работите им се акцентира на инструментализирането на епохата и нейното съдържание: писането с главна буква на понятието, като нещо изключително; спекулирането с темпоралните граници; обявяването на отделни артефакти, явления, тенденции и пр. от епохата за уникални, независимо от очевидни белези на заимстване, общобалканска същност и пр.; изолирането на българското развитие от развитието в европейския Югоизток и в Османската империя и пр. Общите, при някои автори/текстове контекстуални изводи са, че представата за Възраждането е крайно едностранчива, деформирана, недостоверна, идеологизирана; бора-ви с условности и паранаучни аргументи; преднамерено изолира личности, събития и явления, премълчава тенденции и факти. Към подобни възгледи се придържат и литературоведи, някои от които поставят под съмнение и основни опорни точки на периодизация и интерпретация на възрожденския литературен/книжовен живот, а други насочват критиката си към интерпретациите на историците.

Така например Васил Балевски директно посочва митологизирания характер на епохата, като поставя под съмнение даваните от историците характеристики за нея. Един от аргументите му против съществуващата интерпретация на възраждането е, че на епохата се предпоставят фиксирани граници, а някои герои са представени в невярна светлина (неговия риторичен въпрос е що за герой е Бенковски).¹⁰

Николай Аретов е изследователя, който интензивно разработва (вземайки за изходна постановката за митовото начало в културата) основни проблеми от историята на възрожденската литература и култура и процесите на национална еманципация и идентификация през епохата пр. включително до въпроса за липсата на единство при дефинирането на понятието „възраждане“.

⁹ Поради ограниченото място ще посоча само забележителната работа – Даскалов, Р., *Как се мисли Българското възраждане?* Историографско проучване, С., 2002.

¹⁰ Балевски, В., *Митовете в обществото – създаване и унищожение* // В търсене на митичната тъкан, С., 2003, с. 185-194.

Той извежда и резонния, но фактически премълчавания въпрос, как един не литературен труд (историята на Паисий) се приема за начало на литературното Възраждане. Неговите публикации поставят основа за ново цялостно преосмисляне на възрожденската епоха.¹¹

Албена Хранова въвежда косвена аргументация за тезата, че историята на възраждането се инструментализира от историците.¹²

От фундаменталната критика на Румен Даскалов върху интерпретациите на българското възраждане бих искал да отбележа много точно уловената двойственост при историците: университетските професори, според неговото твърдение, пишат и научни трудове, и учебници, или с други думи – се раздвояват между академизма и аксологизма.¹³

Генералният извод от разгледаната критическа тенденция може да се сведе до твърдението, че Възраждането е митологизирано; че неговата интерпретация (от историци, но и от литературоведи и др. пишещи) е едностранчива; че значителна част от използваната аргументация и твърдения са или априорни, или почиват на емоционални, идеологически и други съображения.

Тези и другите критични гласове, дори и когато са провизорни, или дори напълно неаргументирани показват че непоклатимостта на употребата и на представата за българското Възраждане е разклатена, че българската историческа наука се нуждае от терминологична яснота и нови изходни позиции към тематиката.

В критиката на иноваторите се съдържат множество позитивни елементи и смислени гледни точки; в нея се акцентира върху пренебрегвани и подминавани факти и, което е особено важно, текстовете насочват към нов поглед към епохата. В много отношения тя дава изходна позиция за нови интерпретации, подобно на другия, фактологически много солиден, но теоретически зле аргументиран (в претендиращия за политико-социологически прочит на Минчо Семов) продукт – систематизи-

¹¹ **Аретов, Н.**, *В търсене на българската национална митология // Литературни култури и социални митове*. Сборник в чест на М. Неделчев, I, С., 2003, с. 27-50; **Същият.** *Възрожденската литература като „въобразяем текст“ или парадоксите на една дефиниция // Въобразяемите текстове на българското Възраждане*. Сборник в чест на Ст. Таринска, С., 2005, с. 17-31, по-специално с. 18, 21, 23; **Същият.** *Национална митология и национална литература*, С., 2006.

¹² **Хранова, А.**, *За „прагматическия образ“ на българския позитивизъм: унищожаване на средновековие-то // Критика и хуманизъм*, 33, бр. 3, 2010, с. 172-175.

¹³ **Даскалов, Р.**, *Възраждането като национален мит // Батак като място на паметта*. Каталог [библиография] (съст. М. Балева, У. Брунбауер) [Берлин-София], (2007), с. 78-83 (българския текст).

раните сведения за българските градове през Възраждането.¹⁴

Значителна част от тезите на иноваторите обаче представляват повече или по-малко ефектни импровизации, а други могат безусловно да се характеризират като екстраполации. Основните недостатъци на някои от тях са че не се опират на добра фактологическа аргументация и че се използва безкритично актуалната, моментна, гледна точка, т.е. техният авторски хоризонт и хоризонта на епохата в която живеят, без да се отчита светогледната картина, механизма на възприемане на миналото, нивото на историческите знания, т.е., да не се съобразяват с хоризонта на отделните епохи, през които е интерпретирано Възраждането. „Иноваторският“ поглед върху Възраждането губи значението си чрез ред изследвания, в които не се търсят корелации, които приемат силно екстраполирани тези или се осланят на хрумване, догадки, но не и на достатъчна фактология.

Струва ми се, че у част от „иноваторите“ доминира нежеланието да се приеме силната условност, съдържаща се в понятието „възраждане“, нежелание и да се използват съответните технически маркери- условна периодизация и, да ги наречем – „технически граници“.¹⁵

Изследванията върху българското Възраждане наистина са пренебрегвали основни фактори и основен контекст – например това, че част от възрожденските процеси протичат през танзимата; от друга страна обаче, Възраждането е процес, започнал още през 18 в., в епоха, когато няма и следи от танзимат. В този смисъл констатирането на факта, че танзимата като цяло отсъства от гледната точка на българските истории не е аргумент, че не съществува Възраждане или че то е конструирано, а може само да бъде един от акцентите в критика към българската историческа наука за нейната едностранчивост.

* * *

За да се придвижим напред в отговора на въпроса митологизирано ли е Възраждането трябва да локализираме *как, кога, къде, защо и кой*

¹⁴ Семов, М., И. Янкова, *Пламъци от пепелта*. Встъпителен анализ към първата част на изследването „Българските градове през Възраждането“, С., 2007, 2-ро изд.; Българските градове през Възраждането. Историческо, социологическо и политологическо изследване. 2-ро прераб.издание, С., 2007, с. 952.

¹⁵ Основните акценти на оформящите се „дебати“, „прочити“ и интерпретации по историята на възраждането вж у Попептров, Н., *Българското възраждане – бележки към един (не)възможен дебат // Балканският XIX век*. Други прочити, С., 2006, с.164-181; Преосмисляне на възраждането – нови парадигми или разнопосочни дебати // Сборник в чест на 75 годишнината на К. Косев, С., 2009, с. 245-253.

извършва митологизирането, и, в допълнение *чий (кой)* разказ (и *за кого, за коя* аудитория) е мит.

С големи основания генезисът на мита може да се търси в националистическия разказ, както и в разказа (националистически или идентификационен или и двете) за „другия“. Митът/митовете за Възраждането е/са сложен продукт/и, в чието създаване участват устни разкази, публицистика, научни текстове и пр. Политици, учени, мемоаристи, разни други лидери на общественото мнение се включват с авторитет или популярност. Огромно е *съ*-участието на художествената литература. В политически план особено изразено е това на идеолозите от крайната левица и крайната десница, които създават системен митов прочит на възрожденския период.

Осмислянето на темпоралното развитие на митовите представи е свързано с осмислянето на процеса на развитие на представите за Възраждането като процес на *стилизация*. Стилизирането започва още непосредствено след създаването на новата българска държава и се извършва както преднамерено, така и непреднамерено, постепенно първоначално с основни репрезентатори участниците в едно направление от събитията до освобождението – национално-освободителното движение. Със стилизацията тясно е свързано идентифицирането на Възраждането с еталон за собствено постижение, със стремежа да се намери опора, образец за подражание.

Митологизирането на Възраждането се оформя от средата на 20-те години, насетне когато се налага да се търсят опорни точки в миналото и когато Възраждането се оказва онова минало, което е достатъчно близко, достатъчно модерно и изглежда достатъчно позитивно и съзидателно.

През 30-те години вече то се превръща не само в идеал, но се митологизира и чрез привличане на внимание към самия процес на „възраждане“, отнесен към актуалната за момента българска действителност. Така според авторитарните интерпретации то се превръща в една „златна епоха“ на единение, ентузиазъм, инициативност и просперитет, през която се проявяват най-добрите качества на българите като колективитет.¹⁶ След 1944 г. митологизирането продължава интензивно, макар и с една определена темпорална пауза между края на 40-те и края на 60-те години. Някои, формирани в предишни периоди едностранчиви пред-

¹⁶ Кръчмаров, М. Ц., *Основи на политическото Възраждане // Нация и политика*, I, 1935, № 8, с. 231-232; Ср. с Хранова, А., Цит. съч.

стави или публицистични образи се превръщат, в годините на комунистическия режим на официално поддържани митове, например този за българските чорбаджии – народни изедници – започнал от Ботев и продължил съществуването си почти до началото на 70-те години на ХХ в.

Всъщност, никога Възраждането не е било интерпретирано само в една посока- повечето текстове до 1944 г. са например за просветни процеси, а основните фундаментални трудове са за църковното движение и за общи характеристики на възрожденското развитие процеси (П. Ников, Хр. Гандев,) както и проучвания не толкова за революционери, а за книжовници и просветници.

И в комунистическата епоха, по време на силно преекспониране на борбите за свобода, революционната и въстаническата дейност не се написва история на национално-революционното движение, а много внимание се насочва към просветната и културна дейност (напр. Р. Радкова, А. Димитров). Като цяло може да се каже, че от страна на историческата и литературната наука темата за Възраждането е разработвана сравнително равномерно; друг е въпросът, че романтични нагласи, националистически разбирания и идеологически индоктринирания (при комунизма особено силни поради съчетаването, на един по-късен етап на романтически, националистически и марксистко-ленински детерминизъм) слагат силен отпечатък върху анализите и изводите на изследователите. Също така трябва да се посочи съществуването на алтернативни по отношение на определен хоризонт на мислене гледни точки като например (произволно избрани) тази на Ст. Чилингиров,¹⁷ или по-сетне – на Т. Г. Влайков, които свидетелстват за наличие на разночетения по някои аспекти на интерпретацията на възрожденската епоха.

Същевременно, когато се критикуват историците не бива да се премълчава участието на принадлежащи към литературското съсловие учени, –например М. Арнаудов, един от активните митолози по възрожденската тематика, който интензивно участва в процеси на стилизация и преди и след 1944 г. Тук е мястото и да се посочи, че при дискусиите за изследванията и както и създадените от тях, и използвани и от историците интерпретации – напр. на Ив. Шишманов¹⁸.

¹⁷ Чилингиров, Ст., *На какво си учим децата* // Мир, XXXI, № 7452, 25.4.1925.

¹⁸ Шишманов, Ив., *Паисий и неговата епоха* (1914 г.); *Увод в историята на Българското възраждане* (посмъртно, 1930); *Западноевропейското и Българското възраждане* (1928) // Избрани съчинения, т. I, 1965, с. 81-92, съответно 31-73, 74-80.

На риторичния въпрос *мит ли е българското възраждане*, според мен може да се отговори така:

Възраждането е исторически период, със своята условни начална и крайна граници, обозначен с един „технически термин“, който в значителна степен предава смисъла на развитието през епохата – еманципация, модернизация, идентификация, известна секуларизация.¹⁹

Същевременно възрожденската епоха е време на интензивно митотворчество (между впрочем усърдно продължено и в поствъзрожденската епоха).²⁰ По-късно, Възраждането ще стане най-любимия (за дълго) за митологизиране период от националната история. Достатъчно е да посочим например фундаменталния мит, че Македония е люлката на българското национално възраждане, или митът за бедственото положение на българския народ, достигнало до изнемогване през 70-те години на XIX в.

Един от възможните подходи към „обраслата“ с различни неадекватни интерпретации, на моменти едностранчиво проучвана, а често и откровено обект на историографски манипулации епоха е *демитологизирането* ѝ, разбрано обаче съвсем не е само като операция по „разобличаване“, отказ, критика и изоставяне на отделни тези, авторски интерпретации и пр., а като твърде трудоемък процес. Като пример може да се вземе тезата за влошаващото се положение на българския народ в навечерието на Априлското въстание. Без съмнение тя може да се отхвърли с използването на отделни, единични източници. Цялостният анализ на ситуацията обаче изисква не само преосмисляне на тезата на Ал. Бурмов,²¹ но и анализ на стопанските и социални положение и отно-

¹⁹ Вж. напр. интерпретация (от митова гледна точка) на възрожденски процеси, с открояване на тяхната мобилизираща, генерираща националното и еманципираща роля – **Steinke, K.**, *Bulgarische Wiedergeburt und Scoala ardeleana* (Zur Typologie der Erweckungsbewegungen in Suedosteuropa) // **Dahlmann, D., W. Potthoff (Hrsg.)**, *Mythen, Symbole und Rituale: die Geschichtsmaechtigkeit der „Zeichen“ in Suedosteuropa im 19 und 20 Jahrhundert*, Frankfurt am Main, etc., 2000, p. 185-200.

²⁰ **Х. Георгиева-Тенева, О.**, *Литература и исторически мит*, С., 2002, с. 15-54 (И митът в мрака свети).

²¹ Тезата на Бурмов акцентира на гибелни последици от Кримската война: увеличаване данъците, дефицит в бюджета, „влошаване положението на народните маси“; пълна несигурност за живота и собствеността; силно изострено недоволство на подчинените народи и извода, че „вътрешното и международното положение на българския народ през есента на 1875 и пролетта на 1876 било извънредно влошено“ – вж. **Бурмов, Ал.**, *Нарастване на революционния подем сред българския народ през 1875-1876 г.* // ИПр., VII, 1950, №1, с. 74-91 и Същият, *Избрани произведения*, т. III, С., 1976, с. 149-169, цит. от това издание, с. 151, 159; Ср. с: **Косев, Д.**, *Положението на българския народ преди Априлското въстание* // ИПр., IV, 1947, № 2, с. 145-154.

шения. И след такива изследвания познанията върху въпроса за мита ще бъдат съвсем недостатъчни, защото ще липсват причините за общественото доволство/недоволство, проявите на пасивност, примирение, нагласите и очакванията за промяна.

Всъщност, за да знаем кое е мит, трябва да познаваме явлението в неговата същност. Това изисква както продължаване на изследванията,²² така и нови подходи към проблематиката. Един от тях е на „препрочитане“ на създаденото до сега. Тази своеобразна „преоценка на ценностите“ означава упражняване на действителна научна критика – както оперативна, така и исторически ориентирана. В хода на „препрочитане“ и критика неминуемо се достига и до демитологизиране. Доколкото обаче съществува хоризонт на актуалното време, в което историците работят, както и съответната научна парадигма няма гаранция, че демитологизирането няма да доведе до нови митове или няма да деформира представи.

Бъдещите проучвания върху възрожденската епоха могат да доведат до обобщаващи картини и генерализирани изводи само ако изследователите постигнат елементарния консенсус за същността на понятието мит и неговите граници, за съдържанието на използваната терминология, за определяне на спецификите на различните хоризонти- исторически и актуални. Бих искал да завърша с едно твърдение на Ернст Канторовиц, което в еднаква сила се отнася както за политическия мистицизъм, така и за политическия мит:

„Когато бъде изваден от естественото си обкръжение, от своето време и пространство, политическият мистицизъм е особено изложен на опасността да загуби очарованието си или да стане твърде безсмислен.“²³

Ще допълня, че става дума еднакво за митовете на митологизаторите, и за стилизираните конструкции на демитологизаторите.

²² Големия потенциал на българската историческа наука да интерпретира възрожденската проблематика и да открива в нея неизследвани полета вж. **Бонева, В.**, *Българското църковнонационално движение 1856-1870*, С., 2010, с. 1074-1078.

²³ Цит. по: **Канторови, Е. Х.**, *Двете тела на краля* (1957), С., 2004, с. 19

ПРЕДИ ВТОРИЯ ХОД

(Възраждането и неговите митове през ХХІ век)

Илко Илиев

„Тези китайци ми разказаха играта – възкликва Иван Кулеков. – Мисли се 3000 години преди първия ход. Това е всичко“. Текстът е от книгата му „Фотописи“¹ и представлява коментар върху снимки на замислени хора, с монголоидни черти (вероятно китайци), насядали в кръг около някаква игра (вероятно китайски шах). Предполагам, че авторът е бил впечатлен от дългото обмисляне на първия ход между партньорите, което е станало повод за добра метафора относно историята на Китай: след като три хиляди години обмисляли своя първи ход, сега китайците играят гротескно на световната сцена. Дали това е правилен прочит на китайската история ми е трудно да преценя, но си мисля, че във фотописа на Ив. Кулеков има още една, този път скрита метафора, която ми даде идеята за заглавието на настоящата статия. Според мен недоисказаността се крие в сравнението с българските нрави и история – ние правим първите ходове без много да му мислим, след което играем трудно и без впечатляващи резултати.

Ако правилно тълкувам скритите внушения на г-н Кулеков, то очевидно става въпрос за равностетка. Времето за равностетката е добре избрано – след почти два века от новата си история, след две въстания, едно Освобождение, едно Съединение и шест войни (Сръбско-българската, двете Балкански, Първата световна, Втората световна и Студената), българският кораб най-сетне акустира в спокойното (както мнозина се надяват) пристанище на Европейския съюз.

Очевидно е, че този кораб през двадесети век получи сериозни пробойни- загубихме всички войни, без първата Балканска, в които учавахме. В продължение на четиридесет и пет години живяхме в условията на частичен държавен суверенитет и в наложен ни от вън утопичен и не-

¹ Кулеков, И. *Фотописи*. Пловдив, 2009, 208 с.

ефективен икономически ред. В последните двадесет години преживяхме всички бедствия на победената страна – икономическа криза, липса на цел и посока, загуба на ценностна система.

Време е, изглежда, да си направим равносметката. Не се ли дължат тези неуспехи на недостатъчно обмисляне преди първия ход? И тъй като и мисленето, и първия ход се състояха през Възраждането, епохата на генезисът на съвременната българска нация, то въпросът би могъл да бъде: нямаше ли в тази епоха нещо, което да ни е дало първоначалната грешна посока? Дали нашите неуспехи на са били заложиени по рождение?

За съжаление тези въпроси до сега не бяха зададени и не им беше потърсен отговор от българските държавни мъже и жени. В българското политическо пространство до сега не се състоя дебят относно равносметката на новата ни история от Възраждането на сетне. Политическият дебят за равносметката се концентрира най-вече за годините на комунистическото управление с ясната цел – използване на исторически аргументи от този период за съвременни конюнктурни ползи.

В последните години дори и този дебят избледня и българската политическа мисъл заобикаля въпроса за равносметката. А го заобикаля, защото той е неразривно свързан с въпросите за целта и посоката. Как да видим и начертаяем пътя за бъдещето, ако не видим и не оценим миналото си? Ако пътят на България действително е свършил с приемането ни в Европейския съюз и не е необходимо да мислим повече за цел и посока, то negliжирането на равносметката може би има своите основания. Но ако, както мислят мнозина, Европейският съюз не се окаже тихо пристанище, а открито море, където вдигнали всичките си платна кораби се съревновават по бързина, умелост, находчивост и организираност?! Тогава българите ще се окажем на кораб, който освен че е с много пробойни, но и няма карта, на която да сме начертали миналото, настоящето и бъдещето си.

А липсата на пътеводна звезда често пъти е по-опасна дори от наличието на пробойни.

Напълно закономерно, въпросът, който не си зададоха българските политици, бе видян и зададен от българската академическа общност. В последните петнадесет години се написаха прекрасни, задълбочени и умни текстове, опитващи се да отговорят на въпроса за ролята и мястото на Възраждането в българската история. Специално внимание бе обърнато на митовете, създадени от и за Възраждането. Настоящата ста-

тия има за цел да внесе в дискусиата още една гладна точка – тази на историка, занимаващ се с политика (най-малкото защото, според проф. Мария Тодорова, типажът „интелектуалец-политик“ е от най-често разпространените на Балканите). Но освен обогатяване на академичния дискурс, изписаните тук редове са и опит да се поставят въпросите за равностойността, целта и посоката от чисто политическа гледна точка.

Съвсем закономерно размислите на научната общност се концентрираха около няколко проблемни кръга. Ще се опитам да систематизирам основните въпроси и гледни точки, съзнавайки рисковаността на подобно занятие. Ако приемем, предложеното от Благовест Нягулов деление на изследователите на миналото на „традиционалисти“ и „иноватори“², то в дебата са включиха изключително представители на последната група. Участието на „иноваторите“ е очаквано, дори задълително, но което учудва е, че не се появили силни „традиционалистични“ текстове. Но, както ще видим, единство в „иноваторския“ лагерна практика не съществува.

Първият проблемен кръг, но и първата линия на разделение са свързани с темата за мита и истината. Почти всички изследователи, с едно изключение, считат, че представите ни за Възраждането са силно митологизирани. Според тези виждания начинът, по който ние възприемаме Възраждането, е създаден от българските елити под влиянието на националистически и по-късно комунистически идеологии. Това само по себе си прави невъзможно „обективното“ в смисъл „истинно“ познание на българската история и всъщност това, което ние знаем и изучаваме в училище, са силно идеологизирани политически митове. Разбира се, изложих тезата в чист вид. Тя, в зависимост от темперамента и знанията на отделните автори, получава различни нюанси. Като най-крайни мога да определя митоборческите усилия на М. Балева във връзка с проекта ѝ за изследване на баташкото клане.

Разбира се, тук недоброто познаване на материята от автора и очевидността на антиципираните изводи не допринасят за стабилното звучене на тезата – че „митът“ за баташкото клане е създаден от политически идеолози, които не само са загърбили, но и са създали нови факти. Водени от идентична концепция, но по-ненапрегнати и по-убедително звучащи са изследванията от типа „Как се е мислело“ Възраждането през

² Нягулов, Бл., *Националната история в съвременния европейски контекст*, –В: Историческата наука в България. Състояние и перспективи, С., 2006, с. 151

различните периоди от българската история. Тук трябва да се споменат сериозните изследвания на Румен Даскалов, Мария Тодорова, Алескандър Кьосев, Ал. Везенков, Благовест Нягулов, Стефан Дечев. Основната теза на авторите, добре версирани в материала е, че българските политически елити са създавали, в зависимост от политическите цели, които си поставяли, идеологически митове за възрожденската ни история.

Третата група текстове се появиха едва последните години и търсят отговора на това как самият възрожденски елит е осмислил и създал, чрез националистическата идеология, своите собствени митове. На тази тема създадоха убедителни текстове Николай Аретов и Десислава Лилова. Общото между всички изброени автори е убеждението, че начинът, по който възприемаме българското Възраждане, е резултат от интелектуалната дейност на българските елити по време и след Възраждането. Очевидно е, че подобно виждане не може да не разколебае вярата в истинността на историческите познания. Такива са заключенията на не малка част от цитираните автори, като някои от тях отхвърлят въобще възможността да се мисли за истина и обективност при писане на история за Възраждането.

Като контрапункт на подобни „митологически“ виждания се появи единствено тезата на един друг „иноватор“ и автор на едни от най-нетрадиционните текстове и виждания за Възраждането (за ролята на руската политика в българския църковен въпрос, личността и делото на д-р Ив. Чомаков, и най-вече новото виждане за програмата на еволюционизма) – Ил. Тодев. Противопоставяйки „митът“ на истината, Ил. Тодев е убеден, че последната не е непостижимия философски камък на историческите изследвания. Ако изследвателят е съвестен и се опира на изворите, то той ще я постигне. Митът в този случай очевидно е равнозначен на лъжа, или което е по-лошо на „полуистина“. Съвсем основателно и в синхрон с идеите си, Ил. Тодев възразява на останалите представители на „иноваторите“, че различните виждания за историята могат да бъдат не само причинени от идеология, но могат да произлизат и от ползването на различни и непознати до даден момент извори.

Не заради численото неравенство, но тезата на Ил. Тодев за истината трудно би могла да бъде защитена. Особено ако към аргумента му за новите гледни точки въз основа на нови извори се добави и важността на личната гледна точка на историка. Не са редки случаите, когато историци с едни и същи идеологически убеждения и въз основа на едни и

същи извори достигат до диаметрално различни изводи. Като пример бих могъл да посоча дискусиите относно ролята на буржоазията в националната революция или дали е съществувал БРЦК в Букурещ преди 1872 г.

Личната гледна точка на историка, разбира се, поставя под въпрос възможността да съществува историческа истина. Привърженик съм на възгледа на Александър Фол, че всяко поколение пише своя собствена история. С една единствена моя добавка – ако може. Който знае истината, нека пристъпи една крачка напред, но за сметка на това академизмът деликатно, но решително трябва да напусне сцената. Затова нека да оставим истината като занимание на други професии и институции, както разумно предлага и Дж. Оруел.

Ако не можем да дефинираме и да въведем в научен оборот понятието „истина“, то тогава отпада възможността да определим мита, като неистина или лъжа. По същата причина не мога да възприема възгледа на Р. Даскалов за мита като „сакрализирана истина“. Лично аз съм привърженик на виждането на Фол за мита: „митовете са дискуссионна тема само за онези, които разбират мита в неговия социално-политизиран и обществено-спекулативен смисъл. Митът, обаче, е нещо друго – той е притча-поука, състоява се не в календарно историческо време, наричано линейно, а в митологическо, което е времето на постоянното ставане. Притчата-поука „постоянно става“ защото е урок по добродетел – семейна гражданска, национална, хуманна. Такива митове са всекиму необходими от Омир насам“³.

Втората разделителна линия в темата за митовете на българското възраждане заемат целите, с които са написани отделните съчинения. Ако оставим на страна изследванията на Н. Аретов и на Д. Лилова, чиято цел е добросъвестно да изследват как през Възраждането са създадени, българските митове, които да ни учат на добро и лошо и да ни показват път и посока, всички останали изследвания имат силен митоборчески импулс. Но това е съвпадение само на пръв поглед. Именно в целите на митоборчеството се крият големите разлики при отделните автори.

Едни от авторите като че ли просто искат да ни предупредят, че всъщност ние не си знаем истинската история, а вярваме в митове. В добавка някои от тях ни показват истината, изписана понякога с голяма буква. Разбира се, във връзка с вижданията, които предложих за истина-

³ Фол, А., *Самотният пешеходец*, С., 2006, с. 431.

та и мита, подобна гледна точка не може да бъде приета. Още по-малко може да бъде приета тя в укорно-обвинителния си вариант, според който българският народ няма друго с което да се гордее, няма „Сони“ и „Мазда“ затова вярвал на митове. Всъщност те играели роля на компенсаторен механизъм.

Очевидно е, че в подобно схващане се крие дълбок провинциален комплекс. Митовите не са характерни само за българския народ. Дори тези които произвеждат „Сони“ и „Мазда“ имат своите митове и ги тачат повече от нас. Вярвам, отново след Ал. Фол, че митологическото мислене е въобще присъщо и необходимо на Човека, поне толкова, колкото причинно-следственото мислене. В притеснението, че вярваме в митове, които нашите елити са създали, прозирам познато притеснение у българските възрожденци да напишат своя история. И ако за тях това е било до някъде оправдано – липсвали са професионално подготвени историци, то днес подобно притеснение е повече от странно. Кой да ни напише нашите собствени митове, ако не самите ние? Кой да ни научи на добро и лошо и да ни покаже пътя, ако не нашите елити?

Авторите, които подхождат най-прагматично – Ил. Тодев и Б. Нягулов – макар и от различни гледни точки, стигат до един и същи извод: новите условия в България и света, влизането ни в Европейския съюз, налагат промислянето на своите митове. Б. Нягулов предлага стройна програма за това под заглавие „Визия за бъдещето на националната история“ която си представя като опит за съвместяване на европейското и националното.

Ил. Тодев вижда необходимостта от размисъл и дебат: „България казва той – вече е член на ЕС. Успешното развитие на тази необикновена формация изисква създаване на общоевропейска идентичност – а това налага преосмисляне на отделните национални идентичности. То от своя страна означава пренаписване на националните истории... От това в какъв смисъл и доколко ще променим нашите представи за Възраждането си, вероятно в немалка степен ще зависи какви европейци ще бъдем“⁴.

В съвсем практически план Тодев предлага преосмислянето на новата ни история да стане през призмата на еволюционизма и църковната борба – най-оригиналната и събитийната съставка на Възраждането. Самата еволюционна програма е продукт на „машабните европеизации“

⁴ Тодев, Ил., *Батак 1876 – мит или история?* Текстовете по Българско възраждане, С., 2010, с. 16.

онни реформи в региона“. „А с настоящите европейски ценности стои в интимна връзка, за която красноречиво свидетелства лозунгът, под който българите се избавят от чуждо религиозно владичество: „Свобода в порядъка, многообразие в единството“⁵.

Прагматизмът и при двата подхода е очевиден. Съзнателно или не, авторите ни предлагат нов митологизиращ конструкт – този път с перспектива участие на България в ЕС. В понятието „митологизиращ конструкт“ не влагам укорни нотки, напротив. Както стана ясно, това е методът използван от всички български елити от възраждането насетне – при променени обстоятелства да променят и гладната точка на нашите митове. Другата важна прагматична съставка в предложените подходи на двамата автори е новото митологизиране да стане по единствения възможен начин – без, подобно на идеите на авторите на „Проекта Батас“ да се деконструират вече съществуващите митове, а по-скоро сега се търси възможността те да се враждат, леко променени, в новите митологични представи. Обратното би означавало ние да се откажем от нашето минало, от нашите герои и светини. От нашето знание за доброто и лошото. Това освен непродуктивна и комплексирана, ще бъде и тъжна процедура, защото както сполучливо забелязва Н. Аретов, бившите богове обикновено стават демони.

Но ако можем да похвалим прагматичността на подхода, то все пак остава въпроса за целта. Наистина ли ЕС е целта, която искаме да постигнем и призмата през която искаме да пренапишем своята история и да провидим своите митове. Излизайки от академичния дебат и влизайки в политическия ще кажа, че по-скоро имам съмнения. Мисля си, че при подобен подход ще подменим целта със средството. Участието на България в ЕС в най-добрия случай може да бъде средство за постигане на българските национални цели. Те могат да бъдат икономически, социални, културни и геополитически. И, в зависимост от тези цели, ние трябва да осмислим своите митове.

Щом става въпрос за национални цели, дебатът, и академичния, и политическия, трябва да навлезе още по-дълбоко и да стигне до светая светих – българския национализъм. Мисля, че това е истинската същност на въпроса, който трябва да си поставим. Очевидно е, и това се видя в редица съчинения на прекрасни автори – Румен Даскалов, Мария Тодорова, Александър Кьосев, Александър Везенков, че национа-

⁵ Тодев, Ил., Цит. съч., 120-127.

лизмът е водещата идеология на българския народ в новата му история. Тази идеология показва високи качества на устойчивост и способност да инкорпорира в себе си и дори да подчинява такива мощни идеологически импулси като марксизма. Този факт не би трябвало да ни учудва, тъй като до сега не е измислена по-добра идеология за правене на държава. Именно този факт, обаче, поставя днес основните въпроси пред българския национализъм.

Според редица автори, световната глобализация на икономиката, влизането ни в ЕС и, не на последно място, липсата на достатъчно човешки, интелектуален и финансов ресурс поставят под съмнение възможността българската държава да съществува. Това, разбира се, би означавало и краят на държавнотворческата ни идеология – национализмът. Тук отново ще си позволя да застъпя противоположно виждане. Считам, че именно сложните процеси, които протичат в световен мащаб още повече изискват малък и не особено богат народ като нашия да има своя държава. Това е едно от малото неща, които успяхме да направим като нация последните двеста години и ми се струва неразумно сами и прибързано да се отказваме от него.

Действително има трудности пред функционирането на държавата ни, вероятно има и сили, които биха искали тя да не функционира. Но това не е нещо ново. Нека си пропомним нашите възрожденци, когато през 30-40 години на XIX век, започват да градят Нова България. Тогава също има сериозни сили, които не искат да съществуваме, а тези мъже не разполагат нито с държава, нито с църква, нито с училище. И още по-лошо, за да се върна към нашата тема, не разполагат с митове, които „малките правят с големите равни“. Както казва Ив. Вазов: „Нямахме нищо, а ни трябваше всичко“. И тези големи държавници, от времето когато държавата не съществува, вместо да се оплакват от злата съдба, постъпват по единствения възможен начин – премислят, предначертават и създават всичко каквото им трябва – и училища, и църква, и държава, и митология. Мисля си, че това и днес е прагматичният подход.

В заключение искам да кажа, че включването в дебата за митовете на и за Възраждането, не бе с цел да дам отговори от последна инстанция, а да предложи още теми за размисъл. Защото съм убеден, заедно с Ив. Кулеков, във важността при обмислянето на ходовете. Така или иначе вторият ход предстои и часовникът цъка. Нашите предци, добре или лошо, вече свършиха своето. Сега сме на ход ние.

ЦАРИГРАДСКИТЕ БЪЛГАРИ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ПЪРВИТЕ ЛЕТОПИСЦИ (до Първата световна война)

ст.н.с. д-р Пламен Божинов
Институт по история, БАН

Един дори бегъл поглед върху литературата, посветена на Българското възраждане, би ни показал, че темата за цариградските българи не е била обект на самостоятелно и задълбочено историографско проучване. Разбира се, частични, но при това проникновени анализи са правени от редица изследователи като Ив. Шишманов, М. Арnaudов, Д. Косев, патриарх Кирил, З. Маркова, Ил. Тодев¹ и др. във връзка с проучвания на отделни проблеми и в конкретни техни трудове. Но като цяло темата остава неразработена и до сега. Едно повнимателно вглеждане показва, че и в тази област присъстват крайни тези, люшкания в една или друга посока, митологеми, продиктувани от лични, идейни и политически пристрастия.

За мен работата върху историографските аспекти на проблема цариградските българи през Възраждането бе интересна и увлекателна най-малкото защото тя ми позволи да проследя през една специфична призма тенденциите в научните дирения през сравнително дълъг период от време. По този начин се откриха не само отделни творци и техните приноси, типичните белези за отделните фази, културните

¹ **Шишманов, Ив.**, *Един непознат труд на Неофит Бозвели*. Неговата цена за историята на нашето Възраждане и неговите отношения към „Мати България” – В: **Шишманов, Ив.**, *Избрани съчинения*. Т. 1. Българско възраждане. Под редакцията на Г. Димов, С., 1965, с. 93-97. Първото издание на тази студия е в СбНУНК, кн. 18, 1901; **Арnaudов, М.**, *Неофит Хилендарски Бозвели*. Живот, дело, епоха (1785 – 1848). Т. 1. Второ преработено и допълнено издание, С., 1971, с. 13-61; **Косев, Д.**, *Предговор* – В: **Ников, П.**, *Възраждане на българския народ*. Църковно-национални борби и постижения, С., 1971, с. 7-32; **Кирил, патриарх Български**, *Екзарх Антим (1816-1888)*, С., 1956, с. 5-16; **Маркова, З.**, *Българското църковно-национално движение до Кримската война*, С., 1976, с. 7-9; **Същата**. *Българската екзархия 1870-1879*, С., 1989, с. 5-6, 10-17; **Тодев, Ил.**, *Д-р Стоян Чомаков (1819-1893)*. Живот, дело, потомци. Част I: изследване, С., 2003, с. 16-51.

влияния, но и взаимовръзките и вътрешната логика в развитието на историографските проучвания.

Характерните черти и етапите, през които преминават научните дирения по въпроса, позволяват условно те да бъдат разделени на няколко периода. Според своите отличителни особености първият, който е обект на настоящото проучване, може да бъде определен като публикации на работи, разположени между мемоаристиката и историографията. Тук се откриват произведения предимно на съвременници на събитията, които обнародват по различно време своите дневници, спомени, автобиографии. При изграждането на текстовете си някои от тях са разчитали предимно на паметта си, но други са се оперели и на съхранени дневници, записки, бележки, опазени документи, извършвали са проучвания върху периодичния печат от времето, за което пишат, като по този начин са направили къде по-успешни, къде по-несполучливи опити да пресъздат сравнително ярва картина на преживяното. В някои случаи тези текстове могат да бъдат разглеждани и като извори, и като историографски приноси по отделни проблеми.

Измежду авторите тук на първо място трябва да споменем Г. Ст. Раковски, който освен своите лични впечатления от преживяното по време на престоя си в цариградските затвори прави отделни наброски върху биографията на княз Стефан Богориди, върху живота и делото на Неофит Хилендарски Бозвели, върху корените, началото и развитието на църковно-националното движение в Цариград до началото на 60-те години на XIX в.,² а в публицистичните му работи се откриват обилни данни за актуалните прояви на борбите на българите срещу фенерското духовенство и униатската пропаганда.³ Напълно основателно Ив. Шишманов отбелязва, че макар писани с публицистичен плам и без претенции за задълбочени научни изследвания, в работите на великия котленец могат да се открият верни факти, точни наблюдения и сполучливи изводи, които са толкова по-ценни, защото са направени от свидетел и активен участник в събитията.⁴

² Раковски, Г. Ст., *Съчинения*, Т. 2. Публицистика. Подбор и редакция В. Трайков, С., 1983, с. 57; Т. 3. Историография. Подбор и редакция В. Трайков, С., 1984, с. 163-221.

³ Пак там, Т. 2, *passim*.

⁴ Шишманов, Ив., Цит. съч., с. 95-96. По подробно за приносите на Раковски във възрожденската историография вж. Трайков, В., *Историографското наследство на Георги Стойков Раковски*. – В: **Георги Стойков Раковски, Съчинения**. Т. 3, с. 503-504.

Разбира се, в неговите писания, създавани по горещите следи на събитията, присъстват и митологеми от типа на многовековната фенерска омраза към българите, на изгорените „безбройни старобългарски книги“ и пр., които очевидно са се наложили поради политическите нужди на деня и публицистичните цели на техния автор. Трябва да се отбележи също така, че липсата на достатъчна документална основа е принудила Раковски да прибегне до по-едри шрихи при обрисовката на събитията, както и до появата на известни неточности и пропуски,⁵ които са разбираеми с оглед времето на написването им.

В средата на 70-те години на XIX в. друг изтъкнат деец на Възраждането – Петко Р. Славейков започва да пише серия от животописи, посветени на Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, Поликарп Патороликийски, Стефан Ковачевич, фамилията Богориди и други видни фигури сред цариградските българи, част от които публикува в тогавашната преса, други доработва и обнародва след Освобождението,⁶ трети пък присъстват в архивата му само като замисъл. Макар някои от тези материали да остават дълго време непубликувани, те са свидетелство не само за майсторско перо при извайването на историческите образи, но и за конкретните историографски търсения на автора в своето време, както и за промените, които настъпват с годините при оценките за делата на един или друг от неговите съвременници.

Когато става дума за историческата литература, създадена в първите десетилетия след отхвърлянето на османското владичество, веднага в съзнането ни изплуват книгите на Захари Стоянов и Стоян Заимов, посветени на революционното движение. Запленен от чара в словото на медвенското пастирче, наблюдателят много често пропуска да отбележи, че по същото време и приблизително със същите мотиви се появяват и работите на редица летописци на църковната борба и на живота на българите в имперската столица. Наистина те не са написани чак толкова блестящо, колкото Захаристояновите Записки, но всяко от тях безспорно има своите приноси за разкриване

⁵ По въпроса за допуснатите от Раковски грешки и слабости в историческите му трудове вж. **Арнаутов, М.**, Цит. съч., с. 17.

⁶ **Баева, С.**, *Софроний Богориди – епископ Врачански и неговите наследници*. Биографични бележки от Петко Р. Славейков. – Известия на държавните архиви. (ИДА), 15, 1968, с. 177-207; **Славейков, П. Р.**, *Съчинения*, Т. 3, Автобиографични творби, биографични и исторически очерци. Под редакцията на С. Баева. С., 1979, с. 202-261.

характерните моменти от живота на българите от преди Освобождението.

По това време своите преживелици в цариградските тъмници разказва съвсем не лошо Светослав Миларов,⁷ а Марко Д. Балабанов и Григор Начович пишат спомени за ученическите си години съответно на о-в Халки и в католически лицей на лазаристите в квартала Бебек на Цариград,⁸ а Стефан С. Бобчев освен лични възпоменания от школския си период в имперската столица публикува и цяла галерия от очерци за видни възрожденски дейци, които опознава лично от времето, прекарано край бреговете на Босфора и Златния рог.⁹ От типа мемоарни съчинения създадени в периода до Първата световна война трябва непременно да бъдат споменати и тези на д-р Георги Миркович и Тодор Икономов, засягащи въпросите около провъзгласяването и последвалото бързо угасване на униатското движение в Цариград.¹⁰

На четирима автори от това поколение, съвременници и участници в събитията, трябва да се обърне по-специално внимание. Това са Тодор Ст. Бурмов, Петър П. Карапетров, Марко Д. Балабанов и Стефан С. Бобчев.

През 1885 г. под псевдонима Р. Вителов Тодор Стоянов Бурмов¹¹ започва да публикува на части първия вариант на своята книга „Българо-гръцката църковна распря“,¹² който съдържа първите шест глави от изследването му на църковно-националното движение през Възраждането. По-късно авторът извършва известни поправки, до-

⁷ Миларов, Св., *Спомени от цариградските тъмници*. Съставител, редакция и бележки Ил. Тодоров. С., 1994. Първото издание на книгата на български език е от 1881 г.

⁸ Век, г. I, бр. 2, 19 януари 1874; Жечев, Н., *Спомени на Григор Начович за ученическите му години* – ИПр, 2003, № 1-2, с. 155-157.

⁹ Жечев, Н., *Спомените и очерците на С. С. Бобчев за възрожденски дейци* – В: Стефан Савов Бобчев (1853 – 1940). Живот и дейност. Юбилеен сборник, С., 1999, с. 139-147.

¹⁰ Миркович, д-р Г., *Униатското движение по черковния въпрос*, С., 1897; Икономов, Т., *Мемоари*. Подбор и редакция Т. Жечев, С., 1973.

¹¹ Биографични данни за Т. Бурмов вж. Балабанов, М., *Тодор Стоянов Бурмов* – Летопис на БКД, 1906, № 7, с. 84-118; Пеев, П., *Тодор Бурмов*, С., 1943; Дойнов, Ст., *Сжелание да бъдат полезни*. (Т. Бурмов, М. Балабанов, Ив. Найденов) – Във: Върхове на българската журналистика, Т. 1. С., 1976, с. 232-247; Възвъзова-Каратеодорова, К., *Тодор Бурмов* – В: Радетели за просвета и книжнина. Съст. и ред. Н. Жечев и Ив. Сестримски, С., 1986, с. 282-291; Радкова, Р. *Предговор* – В: Бурмов, Т., *Дневник*. Спомените ми. Автобиография, С., 1994, с. 5-10.

¹² Вителов, Р., [Бурмов, Т.] *Българо-гръцката църковна распря*. Средец, Държавна печатница, 1885 (1891), с. 357, Публикуването на първата глава от книгата започва в Периодическо списание на БКД, кн. XVI, 1885, с. 98-140. Продължава в следващите броеве, както и в СбНУНК. Едновременно с това отделни части са обнародвани в редактиран вид на руски език в „Русский вестник“ и „Вестник Европы“.

бавки във вече публикувания текст и пише нови три обемни глави като по този начин изложението основно обхваща периода от 1858 до 1874 г., когато според него църковният спор е на практика разрешен в полза на българите с назначаването на първите български владици в Македония. Във въводната част има предадени накратко и събития от преди Кримската война. В окончателния си вариант книгата е публикувана през 1902 г. и представлява първия цялостен преглед на историята на църковния въпрос.¹³ Голяма част от страниците ѝ са посветени фактически на дейността на цариградските българи и представляват съществен принос към историята на българската колония.¹⁴

Няколко години след първата публикация на Т. Бурмов в началото на 90-те години на XIX в. Петър П. Карапетров започва да открива в различни списания поредица от статии, разкриващи отделни страни от дейността на нашите сънародници по черковния въпрос, които след това събира в отделна книга, озаглавена „Сбирка от статии“.¹⁵ По много от засегнатите въпроси Карапетров влиза в открита полемика със своя предходник или най-малкото разказва една друга, различна версия за случилото се. Двамата дават различни интерпретации на проблема за същността и целите на униатското движение, относно ролята и значението на руската политика и по-специално на генерал Николай П. Игнатиев, както и по отношението си към различните политически крила и идейни течения сред българската общност в Цариград. За разлика от по-стегнатия, критичен и систематичен разказ на Бурмов Карапетров по-освободено, по-увлекателно разказва за събитията. Особено ценни са спомените му за времето след 1874 г., около навечерието и след Априлското въстание, както и по време на Руско-турската война, което е съществен принос към темата за участието на цариградските българи в движението за освобождение. Едновременно с това трябва да се отбележи обаче, че Карапетров е по-склонен да препредава недостоверни факти, слухове, легенди и митове които лесно могат да подведат читателя.

Отлики между двамата анализирани автори се откриват и при сравнение в стила и маниера им на изказ. Бурмов е подчертано по-

¹³ Бурмов, Т., *Българо-гръцката църковна распра*, С., 1902. с. 620.

¹⁴ Историографски оценки за труда на Т. Бурмов вж. Косев, Д., *Предговор...*, с. 10-11; Тодев, Ил., *Д-р Стоян Чомаков (1819 – 1893)*. Живот, дело, потомци, Част 1: изследване, С., 2003, с. 28-32.

¹⁵ Карапетров, П. П., *Сбирка от статии*, С., 1894.

сдържан и по-академичен, стремящ се да се придържа по-стриктно към познатата му документация, от която цитира или преразказва големи откъси *in extenso*. Карапетров е значително по-освободен от каноните на жанра, по-артистичен и по-пластичен при използване на изразните средства; предава живо и завладяващо не само отделни епизоди, но и детайлни портрети на дейци, с които е контактувал и които е познавал отблизо по време на престоя си в имперската столица. Този различен маниер на водене на историческия разказ придава и по-друг облик на обрисуваната историческа картина. Сравнението между двете повествования по категоричен начин доказва тезата, че дори съвместно преживяна историята има различна тежест и аксиологично оцветяване, когато е видяна под различен ъгъл. При това трябва да отбележим, че двамата автори поставят началото на два коренно потивоположни неаналитични, а митологични прочита на историята на българите в Цариград – русофилския и русофобския, про- и анти-униатския, консервативния и демократичния, които релефно могат да бъдат проследени в цялостното по-сетнешно развитие на българската историография. Онова, в което двата разказа категорични си схождат, е романтичният подход към миналото, антигръцкото, антипатриашисткото и антифанариотското виждане за събитията, изваждането от забравата на цяла редица имена на заслужили дейци, участвали по един или друг начин в българските национални прояви в града край Босфора.

Третият автор, за който стана дума, че се разполага в междата между мемоаристиката и историографията, е Марко Д. Балабанов. Библиографията му е обемна, но с оглед на нашата тема заслужават да бъдат споменати двете му книги „Страница от политическото ни възраждане“ и „Гавриил Кръстович“, както и поредица от студии, статии и очерци, посветени на граф Н. П. Игнатиев, Т. Бурмов, Ул. Гладстон, българската колония на о-в Халки в Мраморно море и други.¹⁶ По мнението на научната критика това са ценни творби, при написването на които са използвани оригинални извори, снабдени с верни

¹⁶ Балабанов, М., *Страница от политическото ни възраждане*, С., 1904; Същият. *Гавриил Кръстович (народен деец, книжовник, съдия, управител)*, С., 1914; Същият. *Гладстон*. – Илюстрация светлина, г. VIII, 1898, № 5-6; Същият. *Тодор Стоянов Бурмов...*; Същият. *Граф Игнатиев*. – Летопис на БКД, 1909, № 9, с. 73-101; Същият. *Българската колония на един остров*. – ПСпБКД, 71, 1910, с. 313-372.

и точни наблюдения.¹⁷ Чрез биографията на Г. Кръстевич Балабанов подобно на предходниците си изгражда своята версия за историята на църковния въпрос. Че позициите му са продиктувани от определени партийни пристрастия, клонящи към умерения лагер, е вън от съмнение, но в същото време и в този случай може да се отбележи видим стремеж на автора към научно и безпристрастно анализиране на изворите, фактите и събитията.

Последният представител на разглеждания тук историографски квартет е Ст. С. Бобчев, който създава, по сполучливия израз на Н. Жечев, цяла галерия от образи на „светли възрожденски личности“ от Иларион Макариополски и Гаврил Кръстевич до Иван Найденов и П. Карапетров. Мнозина от тях той познава лично от битието си на ученик в Императорската медицинска школа и в своите очерци успява да пресъздаде до голяма степен духа, стремежите, мечтите на епохата, но и неуспехите, разочарованията и слабостите на българските легални дейци.¹⁸

Като обобщение на казаното дотук трябва да отбележим следното: предимствата на първите летописци на българската колония в Цариград са, че без да имат под ръка всички необходими документи и материали за един коректен научен анализ, те, благодарение на своите лични впечатления, предават в текстовете си богатството на фактите, атмосферата на отминалата епоха, аромата на времето, палитрата от преживени вълнения, емоции и страсти, които познават изотвътре. Недостатъците се крият в това, че не разполагат с достатъчно богата изворова база и повечето от задкулисни ходове на властта и дипломатията остават скрити за тях. По-големият недостатък обаче се крие не в това, а в ясно проявените идейни, политически и лични пристрастия, които не успяват да преодолеят въпреки отминалото време и които очевидно им пречат, за да бъдат докрай обективни в оценките си. Трябва обаче да признаем, че много от техните анализи и изводи проникват в по-късните исторически изследвания и до днес остават валидни в различните интерпретации на миналото.

¹⁷ Мишев, Д., (Рецензия за книгата на М. Балабанов „Гавриил Кръстевич“) – Свободно мнение, г. II, 1914, 41, с. 587; Арнаудов, М., Един велик борец за българска църковна независимост – Гаврил Кръстевич. – *Духовна култура*, 1958, № 5-6, с. 16.

¹⁸ За историографските приноси на Ст. С. Бобчев вж. Жечев, Н., *Спомените и очерците на С. С. Бобчев за възрожденски дейци* – В: Стефан Савов Бобчев (1853 – 1840). Живот и дейност. Юбилеен сборник. Редактори: Д. Томова, Цв. Нушев, С., 1999, с.139-147.

С появата в полето на историографията на научните трудове на Иван Шишманов категорично се поставя началото на нов етап. Той не се занимава специално с проучване историята на българската колония в Цариград през Възраждането, но покрай другите теми, които мащабно разработва, неминуемо се докосва и до този проблем. Шишманов го засяга в няколко свои студии, статии и очерци, посветени съответно на Неофит Бозвели, Константин Фотинов, на научната експедиция на Виктор Григорович на Балканите и в българските земи, както и в публикация, пресъздаваща срещите и разговорите му със стария народен деец Иван Добровски.¹⁹ В тях Шишманов демонстрира значително по-висок научен стил, ерудиция, аналитичност и критичност, характерни за по-добрата му научна подготовка, ерудиция и европейска квалификация. Така, макар някои от неговите предходници, за които стана дума по-горе, да имат също образование, получено в реномирани западни университети, именно Шишманов въвежда едно наистина високо ниво в академичните изследвания по разглеждания тук проблем. По много от засегнатите исторически теми той показва по какъв начин трябва да се преодоляват съществуващите пропуски, слабости, историографски митове и формулира бъдещите изследователски задачи, които да стоят пред идващите поколения изследователи за десетилетия напред.²⁰

Новият етап в развитието на историческите дирения, който основно обхваща годините след Първата световна война, поставя други проблеми, разкрива нови перспективи, а навлизат и по-млади поколения изследователи, които с различен поглед се обръщат към проблемите и разработват възникналите пред тях научни задачи.

¹⁹ **Шишманов, Ив.**, *Константин Г. Фотинов, неговият живот и неговата дейност*. – СбНУНК, кн. 11, 1894, с. 729, 750-751, 760; **Същият**. *Избрани съчинения*, Т. 1. С., 1965, с. 93-165; 259-266; 293-332. Първите публикации на цитираните тук статии и студии са направени в периода 1896 – 1916 г.

²⁰ За историческите трудове на Ив. Шишманов, посветени на Българското възраждане вж. **Димов, Г.**, *Иван Д. Шишманов*. Литературен историк и критик, С., 1956, с. 135-177; **Същият**. *Иван Шишманов, Строител на българската национална наука и култура*, С., 1988, с. 147-238.

ВЪПРОСЪТ ЗА ДАТАТА И ГОДИНАТА НА РАЖДАНЕ НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ: ИСТОРИОГРАФСКИ ИЛИ МИТОГРАФСКИ ПОДХОД?

д-р Видин Сукарев
Регионален исторически музей-Пловдив

Рождената година на Левски се счита за установена още от първите негови биографи,¹ но остава несигурност около точния ден.² През 1895 г. датата е доуточнена от Ст. Заимов на 6/18 юли³; оттогава тя с малки изключения⁴ не е поставяна под съмнение.

Определянето на датата става от „роднински съвет“. По спомени раждането на бъдещия Левски е поставено след сватбата на някоя си баба Деребейка в неделята след Петровден, който през 1837 г. се пада вторник. Детето се родило два дни след бракосъчетанието.⁵ Ст. Заимов, а и другите преди него обаче не посочват своите източници на информация. Чак Иван Унджиев дава подробно обяснение на гореизложеното по разказ на Д. Т. Страшимиров,⁶ но по онова време данните вече не могат да се проверят и не е чудно, че звучат твърде съмнително. Единственият упоменат по име роднина е Васил Генчев Караиванов, първи братовчед на Апостола, който е определен и като човекът с най-голям принос за установяване на датата⁷ (вероятно и годината). Но В. Г. Караиванов е

¹ **И. Унджиев**, *Васил Левски*. Биография. Трето допълнено издание, С., 2007 (I издание С., 1947), с. 756.

² Срв. **Г. Я. Кирков**, *Васил Левски*, Черти от живота, дейността му и героическата му кончина, С., 1882; **З. Стоянов**, *Васил Левски (Дяконът)*, Черти из живота му, С., 1987, 9-то издание. (I изд. 1883), с. 22.

³ **Ст. Заимов**, *Васил Левски Дяконът*, С., 1895, с. 11.

⁴ **И. Клиничаров**, *Васил Левски. Дяконът*, С., 1924, с. 13 без никакво обяснение сочи 6/18 юли 1838 г. Не става обаче въпрос за печатна грешка, защото такава не е отразена в приложения списък в края на книгата

⁵ **И. Унджиев**, *Васил Левски*, с. 757; Срв. Н. Ферманджиев, *Родови хроники*, С., 1975, с. 109-110.

⁶ **И. Унджиев**, Пак там.

⁷ Пак там.

роден десетилетие след 1837,⁸ така че не е възможно да помни каквито и да било около раждането на Левски. В запазените негови спомени и в спомени на другите роднини на Апостола сведения за раждането липсват. Книгата със спомени на В. Г. Караиванов, преразказани от сина му д-р Петър Караиванов, не внася особена яснота и за рожденните години на родителите на Левски, женитбата им или раждането на неговите братя и сестри. Повечето години са категорично посочени без никакво уточнение откъде е получена информацията;⁹ в редките случаи, когато това е направено, липсват данни, които да ги потвърдят, и всъщност всички тези събития могат да варират от две-три дори до пет-шест години.¹⁰ Първите биографи на Апостола налагат становището, че той е трето дете в семейството, като най-голям е брат му Христо, а след това идва сестра му Яна.¹¹ По късно се доказва, че Яна е най-голяма,¹² а в писмо до Ст. Заимов от 1896 Христо Иванов Големия, който познава добре двамата братя, твърди че именно Левски е по-големият.¹³ Поне от на мен познатите ми биографи на Левски обаче никой не е ползвал самото писмо, а само публикацията във в-к „Зора“. Издирването или неоткриването на оригинала би дало насока за разрешаване противоречието между двамата съвременници и познати на Левски – Хр. Иванов Големия и Ст. Заимов.¹⁴ Първият безспорно познава Апостола по-добре, но пък точно вторият е предприел целенасочена изследователска дейност към установяване подробности от живота му. От публикацията не може да се каже дали писмото по неизвесни причини не е изпратено до Заимов, защото е намерено в книгата на Хр. Иванов, или става дума за копие, пазено за личен архив. Дори писмото да не е достигнало адресата, едва ли може да се предполага, че възраженията на Големия не стават достояние на Ст. Заимов, но той очевидно не ги взема предвид и в друга своя книга

⁸ П. В. Караиванов, *Васил Левски по спомени на Васил Караиванов*, С., 1987, с. 7.

⁹ Срв. Пак там, с. 65-66, 81, 88; Срв и И. Унджиев, *Васил Левски*, с. 68-71, който не се ангажира с датирани на нито едно от тези събития.

¹⁰ Пак там, с. 65; Срв. годините у Л. Дойчев, *Сподвижнички на Апостола*, С. 1984, с. 9; Вж и Н. Ферманджиев, *Родови хроники*, с. 88 който не посочва никакви години.

¹¹ Ст. Заимов, *Васил Левски Дяконът*, с. 11; Срв. И. Унджиев, *Васил Левски*, с. 70; П. В. Караиванов, *Васил Левски...*, с. 74-75.

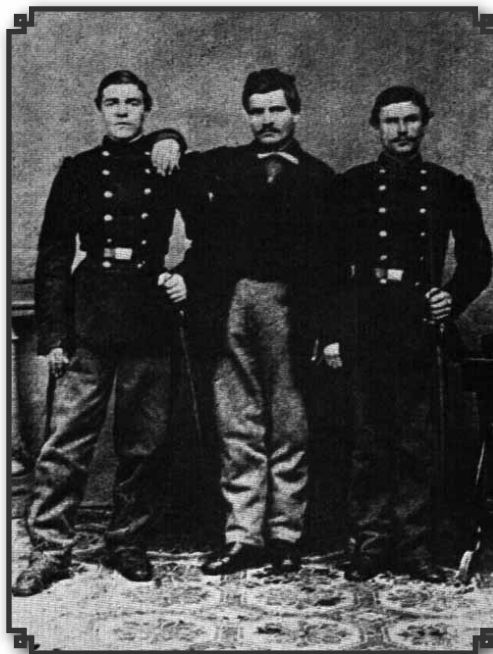
¹² Вж. И. Унджиев, *В. Левски*, с. 70; Н. Ферманджиев, *Родови хроники*, с. 88, 95; Л. Дойчев, *Сподвижнички...*, с. 32; П. В. Караиванов, *Васил Левски...*, с. 73-74.

¹³ Ст. Мокрев, *От къде иде псевдонимът на Васил Левски*. Едно погрешно тълкувание, осветлено от сподвижник на Апостола – Зора, XXII, бр. 6176, 14 януари 1940.

¹⁴ Пак там е посочено, че оригиналът се съхранява в Търновската библиотека.

за Апостола през 1917 г. преповтаря твърденията си.¹⁵ В тази връзка наистина интересно е, че на известната снимка в Белград от 1867 г. с образите на В. Левски, брат му Христо и Христо Иванов Големия, Апостола изглежда видимо по-млад от двамата Христовци.

Така биографичните данни за детството и юношеството на Левски се основават предимно на късни спомени. Нито едно от важните събития от тези първи години, които биха могли да дадат по-точна ориентация за рождението на Апостола, каквито, освен времето на раждане на неговите родители, братя и сестри, са тръгването му на училище и смъртта на баща му, не са сигурно датирани, въпреки категоричността, с която това е направено.¹⁶ Принципната ненадежност на човешките спомени от голяма дистанция; неграмотността и първобитността на по-голямата част от българите в средата на XIX век; типичната за патриархалното ежедневие циклична неисторична представа за времето:¹⁷ всичко това засилва възможността от контаминация на случили се в различни години събития. Много често дори самите хора не знаят кога са родени. Зетът на Левски, Андрей Начев, мъж на най-голямата сестра Яна (или Ана; разликата в името също е показателна) в документ от 1888 заявява, че е



*Прил. 1. Източник:
strannopriemnicata.wordpress.
com/2008/04/*

¹⁵ Ст. Займов, *Васил Левски* (с портрета на Левски), С., 1917, с. 6.

¹⁶ Срв. И. Унджиев, *В. Левски...*, с. 73; П. В. Караванов, *Васил Левски...*, с. 97-99.

¹⁷ И. Георгиева, *Българска народна митология*, С., 1983, с. 31-35; М. Елиаде, *Митът за вечното завръщане*, Прев. А. Денкова, Г. Вълчинова, С., 1994; Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност. Съст. И. Еленков, Р. Даскалов, С., 1994, с. 17-18; М. Габровски, *Преходът между старата и новата година у българите* – В: Етнографски проблеми на народната духовна култура, С., 1989, с. 30-34; Р. Попов, *Към характеристиката на българските народни възрвания, свързани с периодите на преход към зимата и пролетта* – В: Пак там, с. 60-72; Т. Дяков, *Митология, фолклор*, литература, Ч. 2., С., 2003, с. 55-57.

на 70 години,¹⁸ а когато на 28 ноември 1907 г. умира, е записан като 102 годишен.¹⁹ Неяснотите около годината на раждане на неговата съпруга, починала чак в 1913, също дават да се разбере, че тя не ѝ била известна.²⁰ Да не забравяме и че следосвобожденската митологизация около името на Левски също оказва влияние на късно записаните спомени.

Въпреки еднозначното налагане на годината 1837 от ранните биографи на Левски, при Ст. Заимов и З. Стоянов се срещат странни на този фон разминавания, водещи към мисълта, че вероятно авторите са имали и друга, по-различна информация. З. Стоянов твърди, че при замонашаването си Левски бил 18-19 годишен, макар че би трябвало да е прехвърлил 20.²¹ Ст. Заимов пък, на същата страница, където определя рождението на Апостола през 1837, пише, че 7 години по-късно – в 1844 той бил четиригодишен.²² Загадка?

Изложеното до тук дава да се разбере, че конкретните дани за раждането на В. Левски на 6 юли 1837 г. по Юлианския календар са уязвими; напълно е възможно годината да е обърквана или Гина Кунчева да е била бременна с друго дете.

Голяма част от проучванията за рода на Васил Левски се основават на работите на Данаил Кацев-Бурски.²³ Някои изводи на този автор основателно са подложени на съмнение, но без да се оспорва цялостната му добросъвестност като изследовател.²⁴ Наскоро обаче специалисти по палеография и филигранология в НБКМ, установиха, че Кацев-Бурски е автор на фалшиви приписки върху старинни автентични документи,²⁵ а именно като доказателство за произхода на бащиния род на Левски Кацев-Бурски използва приписки.²⁶ Според него двама от прародителите на Апостола се казвали Видул и Кръстил,²⁷ а в документ в НБКМ с доказана негова фалшификация

¹⁸ П. В. Караиванов, *Васил Левски...*, с. 78; Срв. А. Дойчев, *Сподвижнички...*, с. 33.

¹⁹ П. В. Караиванов, *Васил Левски...*, с. 74.

²⁰ Срв. Н. Ферманджиев, *Родови хроники*, с. 95; А. Дойчев, *Сподвижнички...*, с. 32, бел. 1; П. В. Караиванов, *Васил Левски...*, с. 74-75.

²¹ З. Стоянов, *Васил Левски...*, с. 25. Събитието е датирано година по-рано през 1857, но на точния ден.

²² Ст. Заимов, *Васил Левски Дяконът*, с. 11.

²³ Вж. посочените заглавия у Н. Ферманджиев, *Родови хроники*, с. 103.

²⁴ И. Унджиев, *В. Левски...*, с. 760-761; П. В. Караиванов, *Васил Левски...*, с. 69-71.

²⁵ Б. Христова, Д. Караджова, И. Вутова, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, С., 1996, с. 10, 50-51.

²⁶ Срв. Н. Ферманджиев, *Родови хроники*, с. 84; П. В. Караиванов, *Васил Левски...*, с. 70.

²⁷ Пак там.

той „за упражнение“ е изписал точно тези две имена.²⁸ За съжаление дейността на Кацев-Бурски не се ограничава само с дедите на Васил Левски; той публикува също негово родословие и спомени на сестра му и зет му, записани от неизвестен автор.²⁹

Сравнително неотдавна двама изследователи – художникът антиквар Александър Алексиев³⁰ и историкът и юрист Георги Туртуриков³¹ независимо един от друг обявиха, че Апостола е роден през 1846 г. въз основа на заявеното от него пред османския съд,³² като приведоха и следните потвърждаващи според тях това аргументи:

1. В писмата си до Любен Каравелов (роден около 1834) и Димитър Общи (1835) Левски ги назовава „бай Каравелов“ и „бай Димитре“ – свидетелство за значителна възрастова разлика по между им.³³

2. На места Д. Т. Страшимиров и И. Унджиев, определят посочения вече В. Г. Караиванов и други съратници и познати на Апостола, родени през втората половина на 40-те години на XIX век, като негови връстници³⁴.

3. В писмо от 1 януари 1872 г. А. Каравелов урежда издаване на паспорт на важен за революционната организация човек, който се намира в България³⁵. Направеното кратко описание, което трябва да се впише в паспорта, напълно отговаря на външността на Левски, но посочената там възраст е 26 години. Туртуриков и Алексиев безрезервно приемат този документ като свидетелство от първа ръка за рождената година на Апостола, още повече, че той идеално се връзва със записаното две години по-късно в съдебните протоколи³⁶.

²⁸ Б. Христова, Д. Караджова, И. Вутова, *Опис...*, с. 50-51 и посочената л-ра.

²⁹ Н. Ферманджиев, *Родови хроники*, с. 86-87, бел. 10; П. В. Караиванов, *Васил Левски...*, с. 70-71, бел. 64-70.

³⁰ Публикация твърди, че Апостола е по-млад с девет години – *Българска армия*, 27. 01. 1997; А. Алексиев, *Кога всъщност е роден Васил Левски?* – Пак там, 16. 07. 1997; Д. Енев, *Антиквар пренаписа биографията на Левски* – *Сега*, 2-3 04. 2005; А. Алексиев, *Софийски антиквар откри, че Левски е роден през 1846 година* – *Атака*, 7. 07 2006.

³¹ Г. Туртуриков, *Възкресението на Апостола 1846-1873 или кога всъщност е роден В. Левски*. Факти, критики, хипотези, ИК „Ваньо Недков“, 2006, Второ издание (1 изд. 2000 г.).

³² Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд. Документи из турските архиви. Ред. А Бурмов, С., 1952. с. 377 „üçmi alti yirmi yedi yaşındaım“ – на 26 27 години съм; Г. Туртуриков, *Възкресението...*, с. 12-21; Публикация твърди...

³³ Г. Туртуриков, *Възкресението...*, с. 41-42.

³⁴ Г. Туртуриков, *Възкресението...*, с. 43-44; 47-48; Публикация твърди...; Срв. Д. Т. Страшимиров, *Васил Левски*, с. 665, 703, 711.

³⁵ Д. Т. Страшимиров, Пак там, с. 530.

³⁶ Г. Туртуриков, *Възкресението...*, с. 38-40; Публикация твърди...; Виж и другите заглавия в бел. 29.

4. Снимки на Апостола. За една от тях – тази от Белград вече стана дума³⁷. Другата е фотография на д-р Г. Странски с негов приятел, направена на 11 май 1864 г., открита именно от А. Алексиев, който в приятеля разпознава бъдещия Апостол на свободата. И понеже е видно, че на снимката са двама връстници, а д-р Странски според източниците, които Алексиев ползва, е роден през 1847, логично следва, че Левски е по-млад от общоприетото³⁸.

Така представени свидетелствата в полза на това, че Апостола е роден през 1846 г. наистина звучат убедително, но съществуват много данни, които Туртуриков и Алексиев умишлено или поради незнание са пропуснали и които заедно с направените въз основа на тях анализи противоречат на тезите на двамата автори:

По точка 1: Небогатата, достигнала до нас, кореспонденция на Апостола показва, че той нарича „бай“ и родените през 1847 г. Сава Кършовски и Киряк Цанков³⁹. Семантиката на обръщението „бай“ не се свежда само до възрастова разлика; то изразява дори в по-голяма степен почит, уважение, етика на обръщение и поведение.

По точка 2: Тълкуванието на изразите „приятел от детинство“ и „почти връстник“ не отговаря на смисъла, който И. Унджиев и Д. Т. Страшимиров влагат; те имат предвид надеждността на въпросните личности като очевидци и носители на спомени за Апостола, а не това, че той е роден през година различна от 1837. Нито Д. Страшимиров, нито Унджиев оспорват раждането на Левски на 6 юли 1837 г.; напротив те имат съществен принос за утвърждаване на датата и



*Прил. 2. Източник:
strannopriemnicata.wordpress.
com/2008/04/*

³⁷ Г. Туртуриков, *Възкресението...*, с. 55; А. Алексиев, *Кога всъщност е роден Васил Левски?*

³⁸ Публикация твърди...

³⁹ Срв. Д. Т. Страшимиров, *Васил Левски. Живот, дела, извори*, Т. 1., С., 1929, с. 119, 124, 126, 127, 128.

годината както в българската историография, така и в националния празничен календар.

По точка 3: Телеграмата може и наистина се отнася за Левски, но текст с конспиративно съдържание, който на всичкото отгоре е анонимен по отношение притежателя на паспорта не може да бъде сигурно свидетелство за възрастта му. Същото може да се каже и за заявеното пред турския съд. За него на този етап е невъзможно да се намери приемливо всекиму обяснение, но по начало не изглежда оправдано казаното от Левски точно пред този орган да се приема за чиста и неподправена истина.

По точка 4: Тук може да се отдели съвсем малко място за коментар на идеите и откритията на А. Алексиев, но съвсем лаконично трябва да се каже, че въпреки неговото становище в обратния смисъл, образът на въпросният младеж не изглежда да има много общо с В. Левски. Апостола е със светла коса и очи⁴⁰, а този на снимката е по-скоро брюнет⁴¹. Левски до ранната пролет на 1864 г. учи в Пловдив, а от Гергьовден учителства във Войнягово в продължение на две години⁴². По същото време Г. Странски вероятно се е намирал в Цариград⁴³, а в неговите спомени не се открива и най-малък намек, че се е познавал с Левски. Да не говорим, че по собствените му думи Г. Странски е роден на 1 август 1848⁴⁴. Всички тези доводи, макар че нямам съвсем пълни впечатления от работата на Алексиев и информацията за снимката, дори дават основание да се допусне, че на нея изобщо е съмнително дали присъства и самия Г. Странски.

Следва да се обърне внимание и на някои подробности от външния вид на Апостола. Общеизвестно е, че светлооките и светлокоси хора из-

⁴⁰ Вж. Нему равен нямаше. Спомени, писма и изказвания за Васил Левски от негови съвременници и съратници. Съст. Н. Жечев, С., 1987; А. Дойчев, *Левски в светлина*, С., 1943; Спомени за Левски, С., 1990; Ст. Каракостов, *Васил Левски в спомените на съвременниците си*, Второ допълнено издание, С., 1943.

⁴¹ Някъде Левски е описан и като тъмноок и тъмнокос, въз основа на което наскоро беше предположено, че няколко души са се подвизавали под името на Левски Вж. Г. Александров, *Обесеният Левски не е...* *Васил Левски*. Очерци историческо разследване, С., 2005. Този автор обаче, като всеки непрофесионалист, тълакува превратно историческите данни, пропускайки и две много важни обстоятелства 1) Апостола е майстор на деизировката и по думите на З. Стоянов. *Васил Левски...*, с. 20 умее дори да създаде впечатление, че е тъмноок. 2) Несигурността на късните спомени, посочена и тук.

⁴² И. Унджиев, *В. Левски...*, с. 138-143.

⁴³ И. Мусаков, *Д-р Георги Странски*, С., 1944, с. 53-59; Г. Странски, *Преживяно и премислено*, Редакция и бележки Т. Ташев, С., 2006, с. 47-49.

⁴⁴ Г. Странски, *Пак там*, с. 7, 38.

глеждат по-младолики. Друг известен факт – Левски или е къосе, или брадата му е съвсем рехава; затова той носи само мустаци – също редки и едва забележими по снимките, но задължителни за мъжа според тогавашната мода. Така Апостола младеел и няма нищо чудно, че изглежда по-млад от брат си Христо на снимката от Белград. Тази външна особеност със сигурност била известна на Левски и другарите му, ето защо напълно възможна е нейната употреба с конспиративна цел по неизвестни нам, но със сигурност уважителни причини дори в самия край на живота му.

Както като общо звучене, така и по конкретни въпроси обаче работите на Туртуриков и Алексиев заслужават внимание. Особено ценни са наблюденията на Туртуриков във връзка с ранното съзряване на младежите в българските земи преди Освобождението, съобразно тогавашните ритъм и условия на живот. За дейна и будна личност като Апостола изглежда наистина трудно за вярване на 18-20 годишна възраст да е бил ученик в класно училище, където повечето негови съученици са с пет-шест години по-млади и когато на тази възраст хора като Христо Ботев и Бачо Киро Петров вече учителствали.⁴⁵ На основата на това логическо съображение и като се има предвид несигурността на 1837 г. като рождена година на Левски, наистина може да се потърси възможност той да е бил по-млад, но 1846 г. не изглежда вероятна и поради:

1. Замонашаването на Левски, чиято дата е точно установена – 7 декември 1858⁴⁶ – противоречи на църковните канони, ако послушникът е на 12 години. За постъпване в редовете на черното монашество се изисква лицето да може да взема самостоятелни решения и да се разпорежда със собственост – т. е. да е пълнолетно⁴⁷, а според тогавашните стандарти това означава не по-малко от 15 годишна възраст⁴⁸.

2. В разговор с Христо Иванов Големия в Белград през пролетта на 1868 г., предаден от Михаил Греков, Левски казва „Ние, Христо, с теб сме доста възрастни, па и непросветени; нито сме за учители, нито за ученици.“⁴⁹ Т. е. Апостолът се самосъпоставя по възраст с родения през 1838 г. Христо Иванов, което не би могло да стане, ако е 21-22 годишен.

⁴⁵ Г. Туртуриков, *Възкресението...*, с. 29-36.

⁴⁶ И. Унджиев, *В. Левски...*

⁴⁷ Хр. Темелски, *Към въпроса за замонашаването на Апостола на свободата*. По случай 150 г. от подстрижението – В: Кошунство с паметта на Левски. Съст. В. Колев, Чернат, 2009.

⁴⁸ Древни монашески устава, С., 2002, с. 326.

⁴⁹ М. Греков, *Как ние освобождавахме България* (1), С., 1929, с. 428.

3. Иван Фетваджиев, роден през 1847 г., който много добре познава Левски и дори му дава собственото си тезкере през 1869 г., за да напусне Сопот, по този повод разказва: „...и аз, и Левски си приличаме: и той има сиви мустаци (?) и очи, валчест образ, среден ръст, както и аз – само годините му надхвърлят моите, ама нищо от туй.“⁵⁰ Този случай е много важен, защото е непосредствено свързан с друг. Впоследствие, както е известно, връхната дреха на Апостола, в която са чуждото тезкере и комитетски печати и книжа, попада в ръцете на властите. Преследваният Левски намира убежище в село Брестовица, Пловдивско, във винарската изба на Павел Влахов. По спомените на самия Влахов по онова време Апостола изглеждал на около 23 години⁵¹. От двете близки по време сведения безспорно като по-актуално трябва да изберем това на Иван Фетваджиев, но не бива да пренебрегваме и това на П. Влахов, който, без да познава Апостола, несведущ за възрастта му, дава пряко потвърждение за това, че изглежда по-млад.

4. Вече беше обърнато внимание на евентуалното възрастово разминаване между Левски и неговите съученици в Старозагорското класно училище, ако той е роден в 1837 г. Точно оттам обаче имаме обратния пример с поп Минчо Кънчев, роден по собствените му думи на 6 август 1836 г.,⁵² който изрично подчертава, че сред най-близките му училищни другари бил Левски. След като описва различни лудории на приятеля си, поп Минчо допълва: „Кога се надскачвахме, само той и Васил Тошев ме надскачаха“. И малко по-долу: „Умът ни беше и на двамата, кажи, еднакъв, а и затова се много обичахме и слушахме с него“⁵³. Ясно е – 9-10 годишно дете не може да надскочи 19-20 годишен млад мъж; очевидно бъдещите свещеник и Апостол са близки по възраст.

5. Минчо Кънчев започва да се учи вече 12-13 годишен, през 1849 г., когато в родното му село идва даскал⁵⁴. Със сигурност знаем годините на раждане на двама негови съученици в класното училище – старозагорците Никола Ганчев (1843) и Пенчо Хаджиславов (1842), които той посочва като негови добри другари заедно с Левски⁵⁵. По онова време Стара Загора е развит образователен център⁵⁶ и местните българчета

⁵⁰ Л. Дойчев, *Спомени за Левски*, с. 185.

⁵¹ Л. Дойчев, *Левски в светлина*, с. 220.

⁵² Поп Минчо Кънчев, *Видрица*. Спомени, записки, кореспонденция, Второ издание, С., 1985, с. 72.

⁵³ Пак там, с. 161.

⁵⁴ Пак там, с. 77.

⁵⁵ Пак там, с. 161

⁵⁶ И. Унджиев, *В. Левски...*, с. 82.

тръгвали отрано на училище, което ще рече, че нормалната възраст за старозагорските съученици на Левски към 1855, когато той постъпва в училището „Св. Никола“ е 12-13 години. Младият Васил обаче прекъсва (неизвестно точно колко време) своето първоначално образование поради разоряването и смъртта на баща си и постъпването като послушник при вуйчо му. Така, ако е съществувала възрастова дистанция между Левски и неговите съученици от Стара Загора, тя би могла да бъде само в негова полза по примера на поп Минчо.

6. Минчо Кънчев разказва на Ст. Заимов, че, завръщайки се от бране на череша със свои съученици, Левски видял двама турци да изнасилват майка и дъщеря; уплашени другарите му избягали, но Апостолът набил и прогонил изнасилвачите.⁵⁷ Изложеното от Ст. Заимов разполага случката през май или юни 1858 г. (като това е най-късната възможна датировка) и съвсем естествено такъв подвиг не е по силите на 11-12-годишно момче.

7. Панайот Хитов, когато вижда Левски за първи път през 1867 г., го определя около 28 годишен⁵⁸. Трудно може да допуснем, че войводата няма или впоследствие не е придобил представа за поне приблизителната възраст на своя знаменосец.

8. Друг Хитов четник – Васил Николов, роден през 1841 г., който е карловец и познава Левски още от родния им град, в своите спомени, записани през 1923 г. казва „Левски бе по-голям от мен“⁵⁹.

9. Известно е – Левски се размонашава на Великден 1864 г. В онези години това е дръзко деяние, което не може да не получи обществена разгласа. Случаят стига дори до пресата и е описан от анонимен автор във в-к „Съветник“ от 27 юни същата година. Макар и да не е споменато името на Левски невъзможно е да става въпрос за друг. Мястото е Карлово. Говори се за „калугерче, покалугерено с измама от собствения си вуйчо“. Вуйчото взел племенника от майка му на 12 годишна възраст с обещание да го изучи, но след три години, 15-годишен, го покалугерил. Накрая след различни перипетии „калугерчето решило през тази (1864) година на Великден да хвърли калугерското облекло и чин“⁶⁰.

Това свидетелство има много висока стойност, защото за разлика от другите е съвсем близко по време до събитието. Авторът споменава, че има сходна с дякон Игнатиевата съдба – покалугерен на 15 години, а от

⁵⁷ Ст. Заимов, *Васил Левски Дяконът*, с. 19-20.

⁵⁸ Л. Дойчев, *Спомени за Левски*, с. 365.

⁵⁹ Ст. Каракостов, *Васил Левски в спомените...*, с. 352; Л. Дойчев, *Спомени за Левски*, с. 543.

⁶⁰ Л. Дойчев, *Спомени за Левски*, с. 56-57.

биографичните подробности, които привежда за Левски става ясно, че го познава добре. По всяка вероятност дописникът е Иван Стоянов Ихтимански, познат и като дякон Генадий, с когото Левски през 1862 г. избягва от Карлово и отива в Сърбия, за да постъпи в легията на Раковски⁶¹.

Ако се приемат за напълно достоверни сведенията на дякон Генадий, излиза че В. Левски е роден през 1843 г., защото само при това положение той би могъл да е покалугерен на 15 години. Възможно е дописката да има за основна цел оправдаване постъпката на дякон Игнатий пред консервативното обществено мнение и в нея да не е дадена действителната възраст на Апостола, но не по-малко вероятно изглежда тя да съдържа истинна информация.

Поради проявената небрежност от първите изследователи годината 1837, а заедно с това и датата 6/18 юли остават недоказуеми към настоящия момент; те се основават на твърдения на роднини и заключения на автори, допуснали немалко хронологически неточности при други случаи. Направеният тук анализ на останалите по-сигурни свидетелства не може да изключи 1837 г., но сякаш по-логично изглежда Левски да е по-млад и раждането му да се постави в самия край на 30-те или началото на 40-те години на века със сигурна горна граница 1843 г. Годината 1846 трябва да се отхвърли като прекалено късна.

Всичко казано дотук води към тъжното заключение, че изследователите на живота и делото на Левски са все още в сериозен дълг към него. Освен че гробът на най-великия син на България е загубен, че заради упорството на придобилата гражданственост погрешна традиция датата на смъртта му се отбелязва един ден по-късно, оказва се – не е сигурно и кога е роден.

Понеже Българското възраждане не е моята специалност, а темата е значима както за науката, така и за обществото, оставам с надеждата, че може да съм допуснал някъде пропуск, който по-добре запознат изследовател да коригира, и най-вече, че написаното ще провокира цялостен интерес у автори, способни да изведат проблема и проблематиката на съвременното строго научно ниво, различно от сега съществуващите романтични и романистични писания за рождението, детските и младежките години на Апостола.

⁶¹ Пак там, с. 55-56, 57-61

БОГОМИЛСТВОТО МЕЖДУ МИТОВЕТЕ И ИДЕОЛОГЕМИТЕ

ст.н.с. д-р Ерика Лазарова
ръководител на секция „История на науката“ при ЦНИИ, БАН

Митологемите в историята са плод както на *свърхценностно* отношение към даден изследователски проблем или феномен, така и на опитите за *съзнателното им омаловажаване*. Митологизирането на историята винаги има за задача да отговори на социо-културните потребности на познаващото съзнание¹ в дадена епоха и именно нейните пристрастия, предубеждения и желания за духовно-творческа корекция на битието и обществените порядки определят *идеологическата насока* на митотворческите усилия на теоретиците, нерядко преминаващи в опити за съзнателно манипулиране на общественото съзнание.

Тоест, миналото никога не може да бъде напълно обективно възпроизведено. То бива конструирано въз основа на наличните исторически данни, но и с привнасяне на известна доза фантазия „не...res factae, a res fictae.“² Не става дума за поетическата фантазия, смятана от **Аристотел** за *по-философична* или гносеологически продуктивна от историческата наративност³, а за *епистемологично досътворяване обекта на изследване* съобразно субективните интерпретации на автора. Затова са възможни коренно противоположните оценки на един и същ исторически факт, интерпретиран в полюсите на историческия оптимизъм или култур-песимизма, каквато е случаят с *историческата оценка на богомилството*.

За по-голямата част от изследователите – историци и философи, то е *световно-исторически принос* на България и българите, ако използваме героизиращата стилистика на проф. **Иван Д. Шишманов** или д-р **Найден Шейтанов** или фатално-трагична страница от родната история, причина за падането на България под турско робство и денационализа-

¹ Мелетинский, Е., *Поэтика мифа*. М., 1976, с. 21.

² Козелек, Р., *Пластовете на времето*, С., 2002, с. 394.

³ Виж **Аристотел.**, *За поетическото изкуство*. София, 1975, с. 77.

ция в схващанията на неговите отрицатели от **Спиридон Палаузов** до **Георги Бакалов**. Така се формират двата най-популярни мита – героичния и)ли културно-просветителски от една страна, и негативисткия, залагащ върху отслабването институциите на държавната власт – от друга.

За съжаление, твърде често богомилството като научен проблем в съвременната историография се митологизира ненужно в зависимост от идеологическите тежнения на времето. Наблюдаваме го още от първите стъпки на историческата му интерпретация през Х век, когато **презвитер Козма** в придобилата рядката за епохата наднационална известност „*Беседа против новопоявилата се ерес на богомилите*“ превръща основателя на учението в мит, лишавайки го от всякаква конкретизация по отношение на местораждане и местожителство, години на дейност⁴ и най-вече поради факта, че никъде не преда пряко неговото слово, а излага възгледите му чрез своята реч. Както прави това например в последните години **Стефан Чурешки**, оспорващ по този начин, наред с аргументацията на каноническото отрицание, историческото значение на феномена. За да негира до крайност образа и идеите на поп Богомил, обява дори за научно неетично да бъде изобщо изследвано богомилството, обявявайки го при това за езичничество, равнозначно с тангризма! Никой виден историк не е пощаден – от „антихристиянския историк“ **Петър Мутафчиев** до „говорителя“ на кръга на езичниците около Людмила Живкова виден византолог и световно признат капацитет в изучаване на богомилството **Димитър Ангелов**. Обвинявайки ги в „обременен поглед към богомилската ерес“⁵, богословът е склонен да види в Мутафчиев само политика-социалист, а не учения и дори атакува **Стивън Рънсиман**, че не е стопроцентово негативен към Богомил и атакува всички признаващи го, причислявайки ги към представителите на социално-икономическата теософия, включваща причудливо и комунизма⁶.

В действителност отрицателите на богомилството винаги са залагали върху неговото съзнателното и последователно zlepоставяне и изопачаване, неразривно свързани с идеологическото му дискредитиране. И по-неже в разпратата на клира и светската власт с него е тотално унищожена

⁴ Но ще отбележа под черта, че изличаване името на Ехнатон от списъка на египетските владетели не може да скрие завинаги от историците съществуването на фараона-еретик и голямото влияние на културата на Амарна върху последващото развитие на Египетското изкуство и върху монотеизма в световен мащаб.

⁵ http://www.pravoslavieto.com/inoverie/vazobn_ezichestvoto_chureshki.htm., Ст. Чурешки., *Възобновяването на езичеството и ересите в България върви по пътя на науката*.

⁶ Пак там.

богомилската книжнина, както свидетелстват кладите във Византия и Западна Европа, където се горят не само еретици, но и техните книги⁷, се изисква висока степен на научна обективност и креативност, съюзени с антиклерикално мислене у учените, чиито обект на изследване е богомилско-катарството като философско, религиозно и социално учение. Затова и началото на неговото изследване съвпада с началото на XVIII век като „век на просветения разум“. Още през 1712 и 1734 г. излизат знакови произведения на историческата наука, посветени на богомилството⁸, за да се създаде цяла научна школа, обвързваща богомилството и катарството в генетичната връзка на дуалистичната ерес⁹ – връзка, която ще бъде тенденциозно отречена едва в края на отминалото столетие във връзка с бума на туристическия интерес към катарското културно наследство¹⁰.

През последните сто години се наблюдава сериозно нарастване дяла на съчиненията, които научно обективно и иновативно изследват богомилството като създател на оригинална космогония, христология и философия на живота. У нас сравнително рано – през Възраждането и непосредствено след Освобождението историческата и културфилософската мисъл се ориентират към изучаването му. Хронологически пръв обръща внимание върху историческата самоценност на богомилството **Г. С. Раковски**, считащ го „за остатка от древната прадядна вяра“, а павликяните в България – за остатъци от богомилите...“¹¹

За **Христо Ботев** поп Богомил е изразител на народната воля и в този смисъл му е близък с критическия си патос срещу византийщината, както и с въстанията си и по Богомилско време и по времето на Цар Самуил. Социалният разрыв, родил богомилството е белязъл отечествената история с кръвния знак на страданието на бедните и обезправени-

⁷ Но ще отбележа под черта, че изличаване името на Ехнатон от списъка на египетските владетели не можа да скрие завинаги от историците съществуването на фараона-еретик и голямото влияние на културата на Амарна върху последващото развитие на Египетското изкуство и върху монотеизма в световен мащаб.

⁸ Става дума за две емблематични изследвания на С. J. Wolf, *Historia Bogomilorum*. Wittenberg, 1712 и J. L. Oeder. *Dissertatio inauguralis, prodrom historiae Bogomilorum criticae exhibens*. Goettingae, 1743, поставили началото на научното изследване на явлението.

⁹ **C. Schmidt.**, *Histoire et doctrine de la secte des Kathares ou des Albigeois*, I-Iiq Paris, 1849.

¹⁰ Виж подробности у Е. Лазарова. Катаризмът -автохонно духовно явление или резултат от интеркултурния диалог с богомилството като български проторенесансов феномен? – в „*България в културното многообразие на Европа*“, С., 2009, с. 747-761.

¹¹ Цит. по Н. Данова., Проблемът за националната идентичност в учебникарската книжнина, публицистиката и историографията през XVIII-XIX век във връзка с борбата за самостоятелна българска църква; <http://www.ilit.bas/bi/include.php?file=danova>.

те¹². Косвено Ботев посочва и най-плодотворната линия на изследване и обясняване същността на богомилството – с акцент върху етическата му интерпретация. Защото в действителност то не е нито антихристиянско учение, нито езичничество, а *борба за възвръщане към първичната чистота на ранното християнство*, предполагаща вяроност на евангелските принципи за равенство и братство, за нестежателство (алчност) и добродетелност, за живот без лукс и богослужене без усложнена обредност. Вместо братството на парите и привилегиите, богомилите издигат като върховна ценност братството на човешината, противопоставяйки на любовта към Ближния като Христовата любов узаконеното безправие. Вместо посредничеството на клира в общението с Бога те изповядват духовното самоусвършенстване посредством което човекът става Христородица, тоест, поражда Бога в себе си и става достоен в нравственото си издигане за своя Божествен създател. *И всички опити да се замъглява точно тази нишка на почитание на евангелските истини в евангелска простота и чистота на нравите е фалшификация на природата на богомилството!*

Тя се осъществява в четири посоки на отхвърляне „истинското християнство“ като: 1) *ерес*, тоест, отклонение от църковните канони – направление, характерно за православното богословие; 2) като *подкопаване устоите на държавността* посредством бунтарското си свободомислие и неподчинение на силните на деня и отхвърляне на институциите, свързани с верското опекунство и социалното подтисничество; 3) като израз на *българското отрицателство*, както ще напише Петър Мутафчиев през 1934 г. в известната си статия „Поп Богомил и Свети Иван Рилски“¹³, където задава една матрица, която именно с негативистко-мизантропичните си тенденции охотно бива възприемана от родния ни културен мазохизъм, за когото последно убежище в социално-политическите бури е *обругаването на българското* и 4) като *абстрактен и лишен от първична виталност морал*, отнемащ на обикновените хора радостта от живота и най-вече от секса, както ще напише в „12 мита за българската история“ **Божидар Димитров**¹⁴.

¹² Пак там.

¹³ Същност, той тук следва, но без да цитира зададения от Н. Шейтанов през 1933 г. еталон за *духа на отрицанието у българина*, показвайки устойчивостта на една продължаваща във времето тенденция на скрито плагиатство, към която научната област у нас е неоправдано толерантна!

¹⁴ „Той счита ерата на цар Петър за оазис на стабилност в българската история, осигуряващ висок стандарт на живот за обикновените хора, които изобщо не се проявявали сериозен интерес към теологичните спорове между духовниците и представителите на ереста, още повече, че българската

Общото във всички тези случаи на сътворяване негативи митове за богомилството е, че ударната сила на противниците му е насочена към същността му на *социално-реформаторско движение* и ролята му на нравствен коректив на социалните и личностните взаимоотношения. Неговият социален критицизъм се възприема във всички епохи и от всички защитници на статуквото – в качеството му на желано и трябващо на всяка цена да бъде съхранено обществено състояние – като смъртно опасен за обществения хомеостазис фактор. **Спиридон Палаузов** е пръв в българската историография като представител на линията за категорично отрицателство на богомилството, извеждаща иманентната му критика върху Църквата като институция, регламентираща и подкрепяща декретирането на свободната мисъл, както и критиката, съчетана с призови за неподчинение към насилническата светска власт като фактори за *дестабилизация на статуквото*.¹⁵ Не бива да се забравя, че българският историк Палаузов живее и твори в Русия, където православието е най-могъщият стожер на царизма, а всяка антиклерикална позиция – за разлика от еманципиралата се от духовния диктат на църковното доктринерство Западна Европа, се асоциира с бунт срещу самодържавието. Трябва да се отчита и актуалната борба на възрожденските българи за българска ав-

сексвиталност не приема философията на въздържаниета като масова практика: „С оценката си за богомилството историческата наука в последните 60 години създаде поредния мит в историята ни. Анализът на идеите на богомилите показва, че то не е нито социално прогресивно, нито реформационно учение, а ретроградна дуалистична ерес, проповядваща, че видимият свят е създаден не от бога, а от дявола, и затова светът трябва да бъде унищожен. Иначе казано, богомилството е учение на самоунищожението – изява на най-тъмната част на българския гений.

Днес науката има всички основания да смята, че богомилството не е имало привърженици извън клерикалните кръгове – монаси, свещеници и някой и друг мирянин с психически отклонения. Едва ли българските селяни (95% от българския народ в тази епоха) с техния прагматичен ум ще се присъединят към учение, призоваващо ги да не се любят с жените си, за да няма деца и така да се свърши света. И доказателство, че учението е имало привърженици само в клерикалните кръгове, е обстоятелството, че богомилите изчезват още в първите години на турското робство. Приказките на някои историци, че християните в мюсюлманската държава били поставени в еднаква подчинена плоскост и затова изчезнали, не могат да бъдат верни.” (Б. Димитров, 12 мита в българската история. С., 1005, с. 114)

¹⁵ В този контекст обаче всеки опит за социална промяна се третира като *социална измяна*, а не като плодотворен път за *социо-културен прогрес*. И дори се слага по най-категоричен, но и неправилен начин знак за равенство между моралната еволюция и политическата революция. По силата на подобна формална логика **Йозеф Лео Зайферт** извежда като константна линия на приемственост веригата на световни революционери от **Богомил** през **Хус** до **Ленин**, макар че всъщност подтикът за промяна в статуквото и победа на унижените и оскърбените започва не от богомилите, а от самия Христос. И тъкмо затова христовата вяра печели моралната победа над световладния, но безчовечен Рим на войнската дързост и култа към смъртта, овековечен в гладиаторските битки. Саможертвата на многобройните християни налага нова мяра на човечност и нов тип човешки взаимоотношения в християнските общини, станали модел и за богомилската общинария.

токефална църква като начин на постигане първите кънове на духовна свобода за поробеното отечество. В тази светлина ортодоксалната позиция на Сп. Палаузов е класически пример за откровен негативизъм, свеждащ еднозначно богомилството до „...тъмно и богохулно учение, противно не само на откровението, но и здравия смисъл“.¹⁶

Много по-интересна с оглед на съвременните нюансирани оценки на богомилството е позицията на **Марин Дринов**, еволюирала през годините, ставайки все по-обективна. Макар да съществува близост с Палаузовия модел, Дринов прави опит да ситуира богомилските възгледи сред другите ереси, разпространени на Балканите и даже да осветли значението ѝ с оглед на западните народи: „В Западна Европа богомилството има добри последици за народите, защото от него се захвана страшната онази борба с властолюбивото римско духовенство, борба, която най-после избави народите от духовното и телесно бреме на римския папа. Но в България, гдето са се разработвали другите страни на вероучението му, сиреч и аскетизма, тази ерес е имала твърде лоши последствия.“¹⁷ Наблягайки върху реформаторската му същност ученият постепенно отваря очите си и за положителната роля на богомилите, опълчили се решително срещу „византизма с неговия разкошен клир, с неговите придворни интриги, с неговото държавно всемогъщество и обществени порядки“¹⁸ и дори признава, че българските богомили са имали активна социална позиция и са „хора, чувствителни към обществените и политическите въпроси и при това активно работещи за осъществяването на своя социално-политически идеал.“¹⁹

В Следосвобожденска България може би най-многостранныят и най-европейският български хуманитарист **Иван Д. Шишманов** дава най-непредвзетата и нетенденциозна оценка на богомилството, чужда на спекулации, заигравания с идеологически трактовки и реверанси пред православната ортодоксалност: „Ние, българите, които играем днес в историята на културата само една рецептивна роля, можем при тоя случай да отбележим с известна гордост, че сме едно от първите, които подигнахме в Европа въпроса за една реформа в църквата върху строгите принципи на евангелието. Нашето богомилство, което ние и днес не ценим достатъчно, представя един от най-сериозните и ранните протести против отдалече-

¹⁶ Сп. Палаузов, *Избрани трудове*, т. I, С., 1974, с. 42.

¹⁷ М. Дринов, *Исторически преглед на българската църква* – в „Избрани съчинения“, т. 2, С., 1971, с. 54.

¹⁸ М. Дринов, *Южные славяне и Византия в X в.* – в „Избран. соч.“, М., т. 1, М., 1876, с. 512.

¹⁹ Пак там, с. 509.

нието на църквата от простите принципи на първобитното християнство. Нашите богомили са, така да кажем, първите протестанти в Европа – не защото поп Богомил предшества с няколко века Виклефа, Хуса и Лутера, а защото неговото учение се пренесе рано и на Запад и намери благоприятна почва не само в Италия, особено в Ломбардия, но и във Франция (в Прованс), но и в Белгия, Холандия и в долината на Рейн (Мец, Страсбург, Кьолн, Бон, Трийр и прочие), па дори и в Англия.²⁰

Шишманов формира представата за културно-месианската роля на богомилството, която по-късно бива продължена в българизма на Найдена Шейтанов,²¹ интерпретирайки го като *феномен с общочовешко значение*. Приблизително по същото време културната аудитория свързва богомилския хуманизъм и с един друг вид месианство – *духовното на Петър Дънов*.²² В съвременната епоха към същата постановка, но с нов доказателствен материал, се връща **Влад Пашов**.²³

През първата половина на ХХ век се засилва отчетливо теоретичната защита на хуманния и социо-етичен характер на богомилството. Показателно е, че и отделни представители на официалното богословие, без да отстъпват от православната доктриналност, вече признават някои позитивни моменти в „ереста“. За проф. **Иван Снегаров** е принципен въпрос да представи богомилството от църковно-историческо гледище в студията си *„Поява, същност и значение на богомилството“* (1934). След като защитава позицията на българското православие за липсата на вътрешна логика във философските построения и наличието на противоречия с Христовото и апостолското учение, както и със здравия разум²⁴, той се спира на *антисоциалната природа* на движението на поп Богомил, лишен дори от идея за *социално строителство*.²⁵ След като критикува „безсочния, безжизнен“²⁶ богомилски мистицизъм си позволява да отбележи отделни положителни елементи в богомилския светоглед като идеалът за „скромнен и въздържан живот, равенство, простота и незлобие

²⁰ **Ив. Шишманов**, *Литературна история на Възраждането в Италия*, С., 1934, с. 22-23.

²¹ **Шейтанов, Н.**, *Великобългарският светоглед*, С., 1939, с. 74.

²² Следователно, етическите уроци на богомилите не изчезват безследно, въпреки гоненията и огнената смърт. С тях, по думите на **П. Дънов**, започва една култура, която повдига България. И нейните корени все още подхранват българския дух, за да реализира идеалите на братството и равенството, духовното благородство и толерантността, общиарията и любовта към Близкия.

²³ Виж **В. Пашов**, *Богомилството. Път на съвършените*, С., 2008.

²⁴ **Ив. Снегаров**, *Поява, същност и значение на богомилството*, С., 1934, с. 17.

²⁵ Пак там, с. 20.

²⁶ Пак там, с. 19.

в отношенията между хората, за което копнеели и угнетените народни маси“ и подчертава съответствието между „народното настроение и социалстващото богомилство“²⁷. Дори ще признае, че алтернативният поглед на богомилите към действителността е усилвало „чувството за правда у народа“ и омраза към византийската цивилизация²⁸. Заключение е изненадващо, но и доста тенденциозно. Оказва се, че ереста не само не е отслабила православната църква, но дори е „държала на щрек православно духовенство и го е подтиквала да не ленува, а да се постигне и работи за просвещаването на паството си.“²⁹

Не е трудно да бъде разчетено актуалното послание към вярващите и невярващите: църквата е по-силна от всяка ерес и може заради далекобойните си цели да си позволи понякога да бъде снизходително-изобличителна. Особено в ситуация, когато не само интелигенцията, но и широката читателска аудитория е увлечена от окултната литература, в центъра на внимание са „Богомилските легенди“ на **Николай Райнов**, тайно или явно се чете неговата анатемосана от „правата вяра“ книга „*Между пустинята и живота*“, оспорваща непорочното зачатие на Мария и представяща Христос като син на бунтовник.

През първата половина на ХХ век се множат публикациите, посветени на защита *етико-реформаторската* и *социо-критичната* същност на богомилството. Популярност добиват през 20-те години например книгите на **Христо Въргов** и **Христо Досев**, свързващи идеите на *християнския социализъм* с богомилството. Тезата на първия автор е типична в това отношение: „Богомилите пребродили изток и запад и на всякъде сеяли семената на духовна пробуда, на разумно, етично, социално християнство.“³⁰ Все по-голям акцент се поставя върху социалното недоволство и развалата в средите на духовенството, за което признава и презвитер Козма.³¹

Христо Досев изрично се спира на *егалитаристичното начало* в богомилското учение. За него властта се конфронтира с народа, когато не уважава правата на обикновените хора. Но в тях е способността, без да ѝ се противопоставят със сила, да неутрализират нейната безчовечност и да трансформират действителността върху началата на братството, равенството и общата собственост в общините:

²⁷ Пак там, 20.

²⁸ Пак там.

²⁹ Пак там.

³⁰ **Хр. Въргов**, *Обновена жива социална църква (Учението на утрешния ден)*, С., 1922, с. 28.

³¹ Пак там, с. 28-29.

„Властта не може да съществува сама по себе си, отделно и независимо от своите подчинени; тя се създава и поддържа от тях... Силата на властта е в нейния народ, който ѝ отдава своите пари, имущества, деца, мъже, за да уякчи своето робство. И едничкото средство за премахването на властта е нейното неподдържане. Народът не трябва да се бори с властта.

Това е излишно, глупаво, грешно. Когато той се бори с властта, той всъщност се бори със себе си достатъчно е само, той да престане да ѝ служи, да ѝ дава храна и сили, и тя като дърво, на което е отнета почвата, като здание, основите на което са подкопани, ще рухне и ще се разруши от своите развалини...“³²

Подобни теоретични постановки дават основание да бъде атакуван *социално-етичния прочит* на богомилството – и тогава, и особено след Промените от 1989 г. – с аргументи за левичарство. Не се взема пред вид, че идеите за социална държава, секуларизъм и свобода не личността в никакъв случай не бива да се свеждат само и единствено до марксистката парадигма. Специално заслужават да бъдат отбелязани през първите десетилетия на миналия век трудовете на **Йордан Иванов, Иван Клинчаров и Никола Благоев**.³³ Те разбиват мита за „лошите богомили“ и налагат в следвоенна България разбирането за богомилството като прогресивно обществено явление, *гордост за българската култура и духовност*. Не можем да не вярваме в научната обективност на акад. Й. Иванов, който е първият задълбочен изследовател на богомилската книжнина, за което получава и международно признание. Поради това изобщо не мога да се съглася, че той, както и другите учени от епохата, реабилитиращи автентичния образ на богомилите, участва в създаването на един лъв мит, когато пише: „Като носители на възгледа за началото християнско общество за братство и равенство, богомилите се отнасяли с неприязън към съвременния тям политически и религиозен строй... И като схващали целта на живота като борба срещу злото начало, богомилите не само пулели богатите, ругасели старейшините, укорявал болярите, ненавиждали царя (вариант: властите), но подбуждали робите и крепостните да не работят за своите господари и обявявали за омразни ония, които работели за царя; те дори прибирали в своята среда избягалите от господаря си роби. Това

³² Хр. Досев, *Богомили. История и учение*, С., 1926, с. 28-29.

³³ Като юрист, той много добре разкрива в труда си „*История на старото българско държавно право*“ (ч. I, С. 1905), социалната ситуация, родила справедливия протест на богомилите срещу съществуващото, а в „*Правни и социални възгледи на богомилите*“ (1912) говори направо за съсловния характер на първата българска държава и за конфликтите между висшите и низши съсловия.

им поведение идело от желание за човештина и равенство в обществото, но не било бунтарство с цел да съсият държавния институт.³⁴

За **Иван Клинчаров** пък богомилите са важен социално-творчески елемент на държавността и той направо заявява, изследвайки подробно съюзът между богомилите и **цар Самуил**, за който пръв пише авторитетният историк **Хилфердинг**, както и подкрепата на богомилите на **цар Калоян**: „Заклучението, което може да се направи от горните факти е това, че богомилското движение е било благоприятно за развитието на българската държавна и племенна цялост и че *положителните успехи*, които българската държава можа да отбележи през XI-XII в., както и по-късно дължат се на творческата деятелност, развита от страна на богомилството.“³⁵

От четиридесетте години на XX век започва последователното изучаване на богомилството от медиависта **Димитър Ангелов**, който израства като негов най-виден познавач в източна Европа. Той, както и другият учен, свързал живота си с богомилската тема – **Б. Примов**, успяват да разкрият на базата на всички известни по тяхно време източници същността и световното му значение. Своята изследователска платформа **Д. Ангелов** определя лаконично, но точно в капиталния си труд „*Богомилите*“ (1993): неговата цел е изследване на „богомилството в България като една от най-значителните изяви на религиозната, етичната и социална мисъл на средновековната епоха. Мисъл, дала отражение в съседните балкански държави – Византия, Сърбия и Босна, а също и в Италия, Франция и руските земи.“³⁶

Темата за „експорта“ на богомилските идеи и значението на тази ранна форма на международна културна комуникация е в центъра на изследователските интереси на акад. **Вл. Топенчаров**, който в нашумялата през 70-те години книга „*Две жарави – един пламък. Бугришкатари*“, дава най-пространното и доказателствено силно изложение на проблема за българския корен на дуалистичните ереси в Западна Европа. Към същата плодотворна линия трябва да бъдат причислени и усилията на проф. **Георги Василев** като първи проникновен изследовател на връзките между богомилството и разпространението на дуалистичните идеи в Англия.

Така постепенно пред науката отстъпват митовете и идеологемните схеми в изучаването му.

³⁴ **Й. Иванов**, *Богомилски книги и легенди*, С., 2007, с. 30.

³⁵ **Ив. Клинчаров**, *Поп Богомил и неговото време*, С., 1927, с. 125.

³⁶ **Д. Ангелов**, *Богомилите*, С., 1993.

ЗА ИДЕЯТА „БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА“ ОТ ПРЕДАНИЕТО ДО ИСТОРИЧЕСКАТА РЕАЛИЗАЦИЯ

Мария Кирова
Регионален исторически музей-Сливен

Нестандартният подход към темата „Съединението на Княжество България и Източна Румелия – 1885 г.“ от страна на организаторите на конференцията „Митове и истории в България“, всъщност дава прекрасната възможност да се погледне от позицията на различното, по-малко познатото – не само като фактология, но и като обсег на изследователското търсене. Намирам, че така избраната тема е твърде обширна, затова тук се представят само два тематични и времеви акцента в изложението. Единият от тях е твърде близък до онази драматична за българите реализация на идеята за независима държава, или поне до нейното начало – непосредствено в годините след Освобождението 1878 г. Вторият акцент е хронологично предхождащ първия, но при него изгледите да бъде постигната точна времева „регистрация“ е само частична – знае се само, че се основава на събития, случили се през XIX век. Тематично е съотносим към идеята „Българска държава“, но в този вариант идеята е представена чрез част от фолклорното знание за хайдутството, като едно от характерните явления на антиосманската съпротива на българите през вековете.

Доколкото съдържанието на идеята за независима държава се определя в решаваща степен от съответния исторически момент, то е разбираемо защо в някои прояви на късното хайдушко движение, или поне във фолклорното знание за тях, със сигурност се открива и отношението към тази идея. Стремещт към „възкресяването“ на митично отдалеченото във времето българско царство, с неговата слава и политическа мощ, стои в основата на поредица легенди, народни песни и предания. В тази първа част от изложението се спираме само

на няколко подобни мотива, като са използвани наши теренни материали от поредица проучвания в сливенски и котленски региони.

Всеизвестно е, че в тези посочени български територии, с особена сила протичат процесите около „Първото московско“ (Руско-турската война от 1828 – 1829 г.) и последвалото „Голямо преселение“ на българи отвъд река Дунав. В едно от записаните предания в с. Тича, котленско, откриваме например ясното тълкувание на Одринския мирен договор от 1829 г., на онова „несъстояло“ се освобождение на българските земи от османско владичество. Със сигурност предаваната информация е свързана с посочената по-горе война, защото изрично се подчертава, че русите „стигнали до Одрин“, освен това се споменава и ген. И. И. Дибич. Впечатляваща е следващата интерпретация на историческите събития – обяснението за отстъплението на руската армия „назад от Одрин“. Фолклорното мислене, подчинено на своите морални конструкти, не може да намери друго обяснение за този факт, освен злочинната външна „намеса“ – турците успели с пари да принудят ген. Дибич Забалкански да спре настъплението на армията си. Съвсем отделен е коментарът защо генералът не отнесъл парите в Русия, а ги заровил в земята на българите, там, „под Бакаджика“.³⁷

По отношение на идеята за въздигането на българското царство, за прякото и „дипломатическото“ участие на българи във войните между двете империи – Русия и Турция, намираме особено интересни тълкувания в поредица предания. Известната идея, за скритото от владетел съкровище, натоварено със специален статут – като символ на всяка държавност, се променя и намира друго измерение.³⁸ Често пъти то, съкровището е събирано и трупано постепенно, като завоевание и притежание на поредния прославен войвода – т.е. става хайдушко съкровище. Впечатляващото е, че в това му превъплъщение, то е поставено в позиция на гарант, в помощ при реализация на плановете за освобождение; докато в същото време някои хайдушки войводи са издигнати до ранг на некороновани владетели в едно поробено царство.³⁹

Във този фолклорен вариант на историята, поднесена ни в преданието като информация и отношение, всъщност се откриват нови измерения на личности и събития – в него българите са активната стра-

³⁷ Теренни материали – 1995 г., М. Кирова, личен архив, с. 12.

³⁸ Иван Маразов, *Митология на златото*, С., 1994.

³⁹ Вл., Демирев, *Съкровище и фолклорна история*, Сливен, 2006, с. 18-24.

на, като техен общопризнат водач (в смисъл на владетел) е Вълчан войвода. Затова никак не е случайно, че именно неговото съкровище е представено като надеждна гаранция за отвоюване на българското царство. Той разполага с всичко, което е нужно, за да се предизвика очакваната от българите война: с възможности като войвода да влезе във връзка с руския император, да преговаря с него, с цел да го убеди да започне война със султана на Турция; да намери пари, с които да „изисква“ руската армия да стъпи на Балканите, като гарантира нейната издръжка; същевременно да пази съкровищата си от чуждо посегателство, с убеждението, че тези съкровища ще потрябват скоро за една по-голяма цел.

Според това фолклорно повествование, Вълчан войвода има основанието и самочувствието, да заяви на руския император: „Вий сте голяма държава, имате войска, ний имаме пари. Наемаме се 500-600 хилядна армия да издържаме, заедно със семействата.“ На възражението, че сме под робство и нямаме средства, войводата отговаря: „Ний нали сме славяни? Нека да започне войната, пък тогава ще видите!“ При все, че Вълчан войвода е излъган в очакванията си, (намира смъртта си в Бесарабия – б.а.), предизвиканата война започва. Но руската армия воюва, обезпечена материално с намереното след убийството на войводата съкровище. Когато русите стигат до Одрин, войната е прекратена, а поробените сънародници на войводата не са възмездени... Очевидно събитията, за които се говори, са свързани със Сан Стефанския мирен договор – 1878 г., защото вече се отбелязва съществуването на държавата България. Но следва и логичното обяснение: разграбването на хайдушкото съкровище проваля плановете за повсеместното освобождение на българите. „Руският император също си вземал вземането. Затуй, като приближават Одрин, руската армия почва да се забавя в похода си. Забавят действията си, затуй и България е накъсана. България е разпокъсана...“⁴⁰

В този, а и в други варианти на това предание, се налага основното твърдение: „Вълчан войвода е правил сметка да прави българска империя, затуй заравял злато. Всичко събирал и затрупвал много надълбоко. Той бил човек с голям ум и с голяма идея!“⁴¹ Разбираемо е, че колкото повече се отдалечаваме от историческата конкретика,

⁴⁰ Теренни материали – 1995 г.; М. Кирова, л. а., с. 48-50.

⁴¹ Пак там.

толкова повече се засилва митологизацията на войводата, в степен, която надхвърля представите ни за „класическия“ хайдутин, с типичните му методи на действие. Той вече е не само пръв сред хайдутите в дружината – но и негласно провъзгласеният първенец, закрилникът, но вече в общоетнически план. Самата историческа ситуация изисква неговия по-висок статус, новото му „присъствие“ на водач, съобразно общата голяма цел – да се възсъздаде отново българското царство! От тук следва и новата стратегия: в случая да се предизвика война между двете империи; последвалите наложителни действия около осигуряването на действена армия и подсигурено съкровище – отплата за нея. В посоченото предание, чрез средствата на фолклора, всъщност желаното е представено като вариант на възможното. Но със сигурност, тук идеята за собствена държава – силна, единна, прославена, като в „стародавни времена“, е особено изразена и доминираща.

Според спомени на войводата Панайот Хитов, от началото на 60-те години на XIX в., то неговите момчета, сред които и младият Хаджи Димитър, „шетат“ из Сливенския и Котленския балкан, по долината на Тунджа и в Сакар планина, но „за народност и отмъщение“ хайдутуват те.⁴² В самочувствието и в по-сетнешните намерения на шепата избраници от 1868 г. (четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа) да съставят „Привременно правителство в Балкана“, колкото и да съзнават невъзможността на идеята си, намираме мотивите за поредицата митове, свързани с войводата Х. Димитър, със съдбата на четниците му... В едно по-късно предание, за него се твърди, че когато станал войвода, той се заловил да събере скритите на потайни места хайдушки пари. По негово нареждане било иззидано специално скривалище за тях, а майсторите – убити, за да се запази тайната. Една част от парите предварително били отделени, с цел да се купи оръжие за хайдутите, „австроунгарски пушки, иглянки“. Но впечатляващото тук е, че в основата на преданието стои познатата идея – „За Отечеството!“, затова изрично се твърди: „тез пари Хаджи Димитър не ги отделил за себе си, а когато се освободи България – да ѝ помогне! Само че бил убит...“⁴³

Без да проследяваме многостранното развитие на идеята за са-

⁴² Панайот Хитов, *Моего пътуване по Стара планина*, С., 1934, с. 17 и сл.

⁴³ Теренни материали – 1995 г., М. Кирова, л. а., с. 19.

мостоятелна българска държава през Възраждането, струва ни се, че е невъзможно да не споменем убежденията на бележития сливенец д-р Иван Селимински по този повод. Като отбелязва, че „толкова много народи се хвалят със свободното си отечество и с народната си автономия“, той укорно констатира, че тази идея, на този етап (около средата на XIX в.), при нас, българите е изоставена и „затова е безутешна“. „Колкото и далеч да бягаме от тази идея, по-силно ни преследва непризнателността, гризенето на съвестта ни преследва, където и да отидем“. С присъщия му дух и чувство за историзъм, той определя насоките за развитие на нацията, за да „покажем на света, че и ние живеем, ...да блесне старото ни благородство, като народ с прочут произход!“ Да отърве Отечеството от нещастната му участ, според Селимински е въпрос на чест за всеки, а противното като житейска позиция е синоним на предателство.⁴⁴

Вторият времеви акцент на идеята „българска държава“, стъпва не на фолклорната история, а на историческата конкретика. Вече беше споменато, че той се отнася пряко до водещата тема, но в друга насока – нейните начални възможни варианти за реализация. Затова се спираме на времето около 1878-1879 г., с някои прояви в Сливен и Сливенската губерния, свързани с първите акции на съединисткото движение. Обяснимо е, че тук ще се представят само доминиращи моменти, отразени на страниците на вестник „Българско знаме“ – вторият печатан орган след в. „Марица“, в пределите на Източна Румелия. Създаден с прякото участие на П. Р. Славейков, вестникът излиза от 10 февруари 1879 г., за жалост само около половин година. Неговите източниците са особено благодатни като информация, като имаме предвид редакционния екип на „Българско знаме“, както и обширната Сливенската губерния, откъдето дописниците изпращат ревностно своите впечатления и коментари. Освен Славейков, който работи съвсем в началото, сетнешното издаване на вестника е дело на едни от най-образованите лекари и юристи в Сливен: д-р Георги В. Миркович, д-р Начо Н. Планински и д-р Добри П. Минков.

Излишно е да се доказва, че сред водещите теми във вестника се налага повсеместно идеята за националното самоопределение на

⁴⁴ Д-р Иван Селимински, *Избрани сочинения*, С., 1979, с. 358-359.

българите, за тяхното ново самочувствие. Излизайки от позицията на „забравения народ на Балканите“, българите изразяват все по-открито намеренията си по отношение изграждането на своя модел на държавна власт, с устройството на този модел и на неговите инструменти. Времето след Берлинския конгрес вече изисква те да преодолеят оня свой вековен манталитет – да гледат на държавата като на чужда и враждебна сила. Пред тях се създава в конституционно и институционно отношение една от образцовите малки държави в Европа.⁴⁵

И докато в месеците след Берлин – 1878 г. този процес върви с пълна сила в Княжество България, то в провинция „Източна Румелия“, създадена по силата на вече цитирания международен договор, основният „въпрос на въпросите“ е: тя да бъде защитена, доколкото е възможно, от посегателството на султана, да се воюва за нейния статут на българска национална територия. Известно е, че това е голямата дилема в автономната област – да се ограничат до минимум претенциите за сюзеренитет на Високата порта в административно, и особено във военно отношение. Разбира се, последващата, основна стратегическа цел си остава обединението на българските територии от двете страни на Балкана.

Няма съмнение, че публикациите във в. „Българско знаме“ са логично последователни на произтичащите събития в автономната провинция „Източна Румелия“. Но същественото е, че не само се отразяват тези събития; преди всичко се излагат концептуални становища на авторите, анализи и предложения, призови и по-подходящи алтернативи на всичко, което се смята за свързано със съдбата на отечеството. От невъзможността за запазване на това изкуствено политическо формирание („Румелия“), през начините за извоюване на най-добрата перспектива за обединение с Княжество България.

В смисъла на първото – за невъзможността от запазване на наложеното статукво, е ответната като реакция уводна статия във в. „Българско знаме“, изградена на тезата, че Европейските държави не виждат очевидното – невъзможността Високата порта да прояви така желаното от тях: опит и мъдрост, за да осигури просперитет на своите провинции и поданици! Вместо обещаните реформи и „въдво-

⁴⁵ Андрей Пантев, *Българските държавни институции 1879-1996*, Енциклопедичен справочник, С., 1987, с. 7.

рение на порядък, те получават свирепства и разорения⁴⁶. И затова българската позиция се заключава само в едно – недоумение от факта, че „се приказва с особено почитание за главното управление на турците...като сила, която може да извърши чудеса! При всичко, че тази сила никога не са е потвърждавала...!“ Още по-смушаващо за българите е обстоятелството, че пренебрегвайки общоизвестни политически реалности, европейската дипломация всъщност поощрява една предварително обречена на провал перспектива – запазване на статуквото – до Сан Стефанския мир, по отношение на цяла Тракия и Македония като подвластни провинции на Високата порта.⁴⁷

Достоен отговор за това, дали и доколко съществува „народното чувство у българите“, намираме в статията „Народната ни опитност“. Тук водещата идея е, че никой в Западна Европа не познава същността на досегашното подтисничество от страна на османските турци спрямо балканското българско население. В противен случай не биха се разпространявали упоритите спекулации по отношение на руското и на други чужди агенти вмешателство в постоянните бунтове и въстания, представени като плод единствено от намесата на руски, сръбски „агенти“, дело на „нехранимайковци“ и пр. Затова, според статията, когато се говори за българските въстания, въпросът е: „самото бунтование не доказва ли, че има срещу кого да се бунтуват?“. Така се налага и категоричният извод „Ако Европа познаваше поне приблизително какво са турците и техните отношения към страната (към Източна Румелия в конкретния случай – б.а.), вероятно тя не щеше да ся сбърква тъй в Източният въпрос!“⁴⁸ Изявлението е повече от осъдително, то е пряка реакция на опитите да се обезличи постигнатото в антиосманската съпротива през вековете. Наред с това са налице и претенциите не да наставлява, а да направи опит за представяне на проблемите в българските национално-освободителни борби като част от достатъчно обоснован, задълбочено осмислен процес. Не винаги и навсякъде напълно самостоятелен, но в никакъв случай в позиция на тотално подчинение от външни фактори и сили. Да се подкрепя подобно твърдение означава напълно да се обезсмисли вековният стремеж на един народ към независимост, готовността за саможертва. Същевременно в написаното се долавя и подтекста

⁴⁶ в. „Българско знаме“, г. I, бр. 11 (21 април), с. 1.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ в. „Българско знаме“, бр. 12, (28 април), с. 1.

– смисълът на тези страдания и жертви може да се намери само в разрешението на проблема „самостоятелна и обединена България“.

Новите измерения на националното самочувствие например на сливенци, са твърде осезаеми, за да не намерят място при изявите на поредното важно събитие – официалното провъзгласяване волята на Император Александър II, по повод предстоящите събития в провинция Източна Румелия. В изданието подробно са представени тукашните събития: наред с присъствието на руския генералитет, начело с ген. Скобелев, духовниците и първенците на града, Прокламацията се произнася и пред достатъчно въоръжената и подготвена „национална гвардия“ от Сливен, Ямбол, Нова Загора и околните селища. Не е случаен и фактът, че се споменава тази гвардия, събрала под специалните си знамена около 14 000 души. Пресъздавайки в детайли събитието, редакционният екип не без гордост отразява спонтанното народно стремление най-сетне да научи окончателното становище на Русия, относно статута на Южна България. Особен акцент се поставя на нещо изключително важно в момента – неприкритата готовност, в случай на нужда, оръжието на българската гвардия да се насочи в защита на националната ни територия. Приемането на бъдещия „Главен губернатор“ от множеството не е безусловно – само ако той съумее да „разумява народните желания“, в противен случай смущенията, които ще избухнат могат да бъдат „гибелни за нас, но и за... Стамбол!“ Статията завършва с открито порицание спрямо неадекватното поведение на „източната дипломация“, т.е. политиката на Турция.⁴⁹

Действително след обиколката на ген. Обручев из южнобългарските градове, на опита му да внесе успокоение на духовете, той пристига в един действително „енергичен и войнствен град. Сливенци му заявили открито своята позиция: те се подчиняват на Берлинския договор само зарад хатъра на „свещената за българите“ воля на Царя Освободителя“.⁵⁰

За създателите и останалите „списователи“ на вестника е ясно, че идеята за самостоятелна българска държава е на път да се реализира в една твърде малка част от етническата ни територия. В този смисъл се воюва в посоката – да не престане своето съществуване стремежът

⁴⁹ в. „Българско знаме“, бр. 13, (5 май), с. 1.

⁵⁰ в. „Българско знаме“, бр. 13, (5 май), с. 2.

към постигане на същата идея в обозримо бъдеще след 1878 г., за земите на юг от Балкана. Затова, още в началните страници на „Българско знаме“, открито се дискутира вероятността за въоръжена защита на Южна България, срещу евентуален опит за дислокация на турска армия.⁵¹

Обяснимо защо върху страниците на в. „Българско знаме“ намира своето място проблемът с обучението, въоръжението и командването на „Народната гвардия“ – т.е. Гимнастическите дружества, а по-сетне и на Източнорумелийската милиция, като не се отминава позицията на Русия в това направление. Съвсем преднамерено се цитират сведенията от пловдивския кореспондент на в. „Дейли Нюз“, според когото организацията като процес на въоръжените българи е в достатъчно напреднал стадий; че вече открито те заявяват решимостта си успешно да се противопоставят на всеки опит от страна на Турция да въведе свои войски на българска територия, още по-малко да и се позволи да изгради свои укрепени гарнизони по изкуствено създадената граница между Княжество България и Източна Румелия.

Необходимостта от противодействие, но на дипломатическо ниво е представена обосновано в статията на д-р Н. Планински „Ще говориме“, в отговор на статия във в. „Марица“, бр. 54, относно необходимостта от подобни дискусии изобщо. Авторът е убеден, че нацията трябва да се противопостави на един трактат, който разрушава нейното единство и същевременно парализира „светлата идея за бъдещия политически живот“ на България⁵². В тази връзка съвсем преднамерено се публикуват и прогнозите на в. „Таймс“, че е въпрос на време силово да се събори преградата, издигната в Берлин между двете най-големи части на България.⁵³

За самочувствието на българските читатели е важна например поднесената информация за отношението на либералната партия в Англия по повод съединението на Княжество България и Източна Румелия. На събрание в Ливърпул, лорд Розбери Харингтон изтъква, че това съединение неминуемо ще се извърши, но е желателно да стане по мирен начин, подобно на Влахия и Молдавия. Отбелязва се и изричното становище по повод възможния вариант за смесен окупационен корпус в Ю. България – никога да не се види английски

⁵¹ в. „Българско знаме“, бр. 3, (24 февруари), с. 4.

⁵² Пак там, бр. 3, с. 2.

⁵³ Пак там, бр. 3, с. 4.

войник в „срамната и недостойна роля – да се наложи на един цял народ едно правление, което той ненавижда!“⁵⁴

Вестникът отделя особено внимание на коментарите в „Дейли Нюз“, които до голяма степен съвпадат с основната политическа насоченост на „Българско знаме“. Тезата, че „нелепост“ да се „разсече“ на две половини земята, която българите населяват, е последвана от категоричното становище, че „като се изхожда от историческия опит на това столетие“, то съединението на един изкуствено разделен народ, е въпрос на време.⁵⁵ За оформянето на външнополитическите коментарни рубрики се използват директно преводи от кореспондентите на много от големите европейски издания.

В началото на м. май 1879 г. пред българите в Източна Румелия възниква въпросът дали да продължи съществуването на „гимнастическите общества“, при положение, че заплахата от разполагане на турските гарнизони на този етап е отложена. Отговор на този и други въпроси се дават на Събранието от представители на Южна България, състояло се в Сливен от 17 до 20 май, с.г. Основните насоки за поведение и организация на българските общини включват: продължаване дейността на гимнастическите дружества, „за поддържане и защитата честта и правата на народа...“⁵⁶ Вестникът публикува специална статия, посветена на въпроса за „българската гвардия“ като символ на новоизвоюваната независимост, на порасналото национално самочувствие и на осъзнатата необходимост от българска армия, като един от държавните конструкти. Изрично се цитират наставленията на ген. Скобелев към сливенските гимнастически дружини: „Следвайте упражненията, старайте се да бъдете силни! Защото когато един народ е слаб, дохожда другий, по-силен от него и го прави роб. Вземете пример от черногорците!“⁵⁷

Временният характер на Балканското статукво е очевиден, порасналите граждански претенции и самочувствие на народа – също. Тук умишлено не се спираме на известните протестни акции, известни като „случаят Шмидт“. По повод настояването от страна на Високата Порта, да назначава част от чиновническия апарат на Източна Румелия, в. „Българско знаме“ анализира в последния си брой невъзмож-

⁵⁴ Пак там, бр. 3, с. 3.

⁵⁵ в. „Българско знаме“, бр. 7, (24 март), с. 2.

⁵⁶ в. „Българско знаме“, бр. 17, (2 юни) с. 1-4.

⁵⁷ Пак там, с. 1.

ността да се злоупотребява с търпението на народа. Твърденията са, че ако напоследък населението „дава доказателства за велико миролюбие и устъпчивост“, то това става поради изричното настояване на Царят освободител, пожелал българите „засега да се задоволят с берлинската наредба без турски гарнизони и чужденец генерал-губернатор“. Следва твърдото предупреждение, че комисията не бива да разчита на това миролюбие и отстъпчивост завинаги, тъй като народът не е готов да бъде „тъй равнодушен към всяко ново посегателство и похищение на правата му“⁵⁸.

С многобройните си дописки от почти всички градове на юг от Балкана, става ясно, че вестникът е във връзка със своите кореспонденти, като определено заявява претенциите си да бъде едно от водещите печатни издания в т.н. Източна Румелия. Дейността на комитетите „Единство“, на новосъздадените гимнастически дружества в цяла югоизточна България, не остава неотбелязана по страниците на изданието. Въпросът за смесената окупация също се разглежда от създателите на вестника в своето развитие.

В своя телеграма от Търново до в. „Българско знаме“ Драган Цанков го определя „като най-близният лист на в. „Марица“ и отправя съответната си молба – тук да се публикува съобщението, че Народното събрание вече е приключило „гласоподаването върху българската Конституция“, която е направена „таквази, каквато трябваше по духът и волята на българският народ, както и по желанието на честните хора“.⁵⁹

Доколкото в статута на Княжество България на дело се вижда подобрият При все, че Източна Румелия официално не е „вписана“ в една цялостна политическа карта на нова България, то в. „Българско знаме“ приема без всякакви колебания, че събитията в Княжеството „припокриват“ като резонанс всъщност цялата българска територия. Като се тръгне от избора и работата на Учредителното събрание в Търново, до първите дипломатически совапки около избора на български княз. В този смисъл се отделя специално внимание на връзките между Княжеството и останалите български територии. В статия на П. Иванов се подлагат на аналитична преценка някои основни принципи на национално съгласие.

⁵⁸ в. „Българско знаме“, бр. 24, (21 юли), с. 1.

⁵⁹ в. „Българско знаме“, бр. 10, (14 април), с. 4.

Относно бъдещото развитие на обединена България, се определя следното: „Един народ не може да се създаде в един ден и неговата стойност вероятно ще бъде по-голяма в бъдещето, ако основанията са търпеливо и крепко поставяни!“ – четем по страниците на в. „Българско знаме“.

Перспективите за развитието на трите основни части на разпокъсаната нация са различни; ако княз Батенберг е призован не само да управлява едно господарство, „но почти да го създаде“ от основи, то задачите на „източнорумелийското“ население са други. Ако е настъпило временно „утешение“ тук, (след „Прокламацията“ на Руския император, че е гарантирано неприсъствието на турски войски в областта – б.а.), то населението освен предстоящи политически планове, тепърва „успокоява духовете за работа и развитие“⁶⁰.

Представеното в „Българско знаме“ доказва степента, до която вестникът се базира на твърде динамичната обществена атмосфера, пренаситена с емоционална енергия, с готовност за военен сблъсък в Източна Румелия, но и с ясно изразени нагласи за градивно и мирно гражданско развитие. Последната възможност, очевидно ще липсва за огромна част от българите на юг от Балкана, поне до 1885 г., отделно тези в Тракия и Македония. Независимо от това, поставените проблеми далеч не се разглеждат едностранчиво – със стремеж само към териториална интеграция, а провокират многопластовата перспектива за развитието – в политически, стопански и културен аспект на една обединена България. Идеята за изграждането на такава държава се превръща в непоколебим стремеж, възражда с нова сила съзнанието за национална принадлежност, национално притежание, памет и оценка за недавншното минало, като противовес на посетелството от страна на „висши“ европейски съображения и като реализация на една многовековна идея на българите.

⁶⁰ в. „Българско знаме“, бр. 18, (9 юни), с. 2.

МИТ ЛИ Е ЧЕТЯЩИЯТ БЪЛГАРИН ОТ СЛЕДОСВОБОЖДЕНСКАТА ЕПОХА (ДО 1944 г.)

доцент д-р Евгения Русинова
СВУБИТ-София

Един от устойчивите акценти от представата за българското културно развитие в периода между 1878 и 1944 г. пада върху отношението към книгата и четенето. Разпространено е мнението, че българинът обича книгата и чете много. Съществуват многобройни свидетелства, с които може да се подкрепи това твърдение. Нека вземем за пример създаването на читалища, активното книгоиздаване и преводачество, изразите на съпричастие към книгите и книжнината от страна на политици и общественици, мероприятията на Министерството на народното просвещение (МНП) за подкрепа на родната книга (вкл. дни/седмица на книгата) и др.¹

Същевременно има голям брой статистически сведения и наблюдения на съвременници, които показват, че в обществото съществува скрита неграмотност, че тиражите на книгите са ниски и се изчерпват изключително бавно, че писателите не могат да се издържат от своя труд и т.н. Някои публикации от епохата дори представят бедствени картини на книжовния живот.

Не подлежи на съмнение, че съществуват две различни представи (но и два различни погледа) за отношението към книгата и за четенето. На съотношението между тях е посветено следващото експозе върху някои тенденции свързани с отношението към книгата и четенето, както и с представата за тях.

В източниците от епохата се открояват ясно две почти паралелно изразявани становища. Първото е за жаждата за просвета, подкрепяно със статистически сведения за преодоляване на неграмотността, растеж на броя на читалищата и увеличаване на количеството книги, за съотноше-

¹ Балабанов, Н. Т., *Културни и филантропични институти и културни прояви след измененията на Закона за нар. просвещение от 1924 г.*, С., 1925; Казанджиев, Сп., *Празникът на българската книга*, С., 1937 (Отец Паисий, VIII, 1935, № 5).

ние на тиражи към брой на населението и пр. Второто набляга върху недостатъците и недъзите в разглежданата сфера, като представя четенето като ограничено и недостатъчно. Интерпретациите на съвременниците са, като правило, силно ценностно натоварени – придържат се към ясно изразени представи за „високо“ и „ниско“ четиво, за „полезна“ и „вредна“ книга.

Трайно и сериозно внимание към четенето се появява едва след Първата световна война в обстановката на интензивно преоценяване на културната ситуация в страната. В първото следвоенно десетилетие се извършват и първите статистико-социологически проучвания върху четенето.²

По същото време чрез различни публикации се разпространяват твърдения за криза в културата, за „дълбоки недъзи“ в образователната сфера, за „ширецо се невежество и безпросветност“ и пр. Негативните твърдения могат да бъдат обяснени с някои особености на следвоенната епоха и с присъщия на някои интелектуални среди дух на отрицание.³

След Първата световна война в оценката на духовната сфера ясно присъства твърдението за криза. То е израз на разочарование от промяната при бит, поведение, нрави, културни форми. В значителна степен неговата проява е израз на стъписване пред новата ситуация, както и на силен консерватизъм. Това потвърждават публикации от списанията „Огнище“, „Отец Паисий“, „Училищен преглед“, „Просвета“ и др. почти до края на 30-те години. Само така може да се обясни отрицателната оценка за ролята на киното от страна на привържениците на четенето и книгата и на довоенните форми на културна комуникация.

В такава обстановка се разпространяват твърдения за скрита, вторична и пр. неграмотност, за нехайно (и за отсъстващо) отношение и за непознаване на българската и преди всичко съвременната българска книга. Много от тези твърдения са само преповтаряни и преекспонирани. Много от тях са плод на завишени критерии и изключителни очаквания или, типично за периода след 1918 г. породени от общата атмосфера на критикарство и отрицание и усещане за криза.

Реалната картина по разглеждания проблем може да се възстанови отчасти по съществуващите количествени сведения от статистики и статистически и (с условност назовавани) социологически изследва-

² Русинова, Е., *Какво показва библиотечната статистика* (по публикации за библиотечното четене до 1944 г.) // Библиотеки, четене, комуникации, В. Търново, 2009, с. 219-227.

³ Еленков Ив., Р. Даскалов (Съст.) *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*, С., 1994.

ния. Като примери ще посоча работите на Цвятко Петков, Елисавета Живкова-Пеева и Малчо Николов.⁴

Анализът на различните статистически сведения за книгата и четенето позволява да се очертаят две тенденции – едната действително негативна, другата – свързана с определено количествено нарастване.

Няколко са „тесните места“, свързани с четенето в страната – състоянието и развитието на библиотечната сфера; количеството и вида отпечатвани книги; вид, честота и обем на четенето. Ще уточня, че въпреки определени усилия на просветни дейци по линия на МНП, както и на лицата, свързани с Върховния Читалищен съюз развитието на библиотечната дейност е скромно. Така например констатациите от навечерието на Балканските войни са, че само 1/3 от читалищата имат библиотеки.⁵ Две десетилетия по-късно, обобщената картина само малко се е променила. Към 1929 г. 3 456 селища (от общо 5 587 населени места) са без читалища. Това донякъде се компенсира от съществуващите 3 678 учителски библиотеки (средно с по 175 книги всяка), както и от 2 183 ученически библиотеки с по 52 книги (за първоначално училище).⁶ Във втората половина на 30-те години статистиката посочва 136 градски читалища с 596 824 тома книги и 2 462 селски читалища с 1 424 228 тома (по вид основно художествена литература).⁷

Най-слабото място по отношение на четенето е наличието на „вторична неграмотност“. Стоян Аргиров, един от библиотековедите с ясна визия за развитието на библиотечната система и на четенето я споменава мимоходом, като ѝ противопоставя необходимостта от библиотечна политика, развиване на библиотечната мрежа и привличане на читатели.⁸

Димитър Гаврийски е категоричен в констатациите си за широко разпространена вторична неграмотност. Той обвързва твърдението си с изводи за ниски културни нужди и ограничена културна среда. Обобще-

⁴ Петков, Цв., *Книгата и учениците*. Анкета, Враца, 1928; Ср. със: Същия. *Професионалните идеали на нашите учаци се момичета*, Враца, 1925; Пеева-Живкова, Е., *Какво чете младежта в Пловдивската Народна библиотека // Годишник на народната библиотека в Пловдив*, 1927, с. 201-231; Николов, М., *Нашата средношколска младеж*, С., 1939.

⁵ Хлебаров, Я., *Нашите читалища // Читалище*, 1911, № 2-3, с. 50.

⁶ Гаврийски, Д., *Неграмотна България*. Мисли пред смъртта и погребението на българската държава, С., 1932.

⁷ Статистически годишник на Царство България – 1939, с. 715, 716.

⁸ Аргиров, Ст., *Библиотеки за народа // Сборник на читалище „Карнеги“*, С., 1921, с. 19-30; Същото и в: *Читалище*, 1922, № 4-5, с. 81-89.

нието му звучи безнадеждно: „При липсата на по-висока културна среда твърде малко може да се постигне чрез училището“.⁹

Официалната статистика за 1938 г. показва, че четат главно учениците и младежите (и при това основно в Пловдив, където се проявява най-голямата читателска активност и в края на 20-те години). Четат се преобладаващо издания на български език, при това художествена литература (даже в софийската Народна библиотека). Тенденцията в края на десетилетието (1937/1938) е на известно, (малко) намаляване на читателите в София, Пловдив, Велико Търново (с изключение на Шумен).¹⁰

Цвятко Петков, училищен инспектор във Врачанския учебен окръг провежда в края на 20-те години системни наблюдения върху интересите и отношението към четенето на подрастващите, както и към институциите, призвани да култивират отношение към четенето. Вниманието му е насочено на първо място към училището. В хода на работата си той достига до извода за решаващото значение на семейството и на материалното положение. Към тези проблемни фактори се прибавя и занижената роля на училището и на учителя. Четенето в училищна среда се свежда до задължителни текстове. Преподаването е често формално. Също така формално се поднася материал, който изисква голямо преподавателско умение и усилия, защото към него учениците нямат интерес. При това дори предвидения по програма материал не се взима, стига се най-много до Байрон, при условие, че в програмата влиза и европейския символизъм. В резултат се оказва че сред учениците липсват навици за четене и интерес към художествената литература. „Ние живеем, – констатира Петков, в проучване за идеалите на учащите се момичета, – във време когато наши съвременници творят, вълнуват, създават течения, а за тях нищо не са казва в училището. То живее само с онова от което културното човечество почти е престанало да се вълнува без да прекрачи прага на сегашното.“¹¹

Този извод се вписва в разпространеното твърдение за липса на интерес към съвременните автори, изразявано и в оплакванията на мнозина писатели, че обществото, и особено младото поколение, не се интересува от съвременната българска книга и не я купува.

Наблюденията на Малчо Николов, направени почти десетилетие по-късно над софийски ученици извеждат на преден план констатации,

⁹ Гаврийски, Д., Цит. съч., с. 11, 15. На сходно мнение (с акцент върху силно ограничаващото четенето влияние на семейната среда) е и Цв. Петков – Вж. Петков, Ц., *Книгата и учениците*.

¹⁰ Статистически годишник.

¹¹ Петков, Ц., *Професионалните идеали...*, с. 25.

изразени по един или друг начин и от автори като Петков и Живкова-Пеева: че учениците четат по задължение, „безразборно“ и „безсистемно“ че нямат траен интерес към четенето и особено към новата (съвременната им) българска литература: „те четат, но по задължение и силен траен интерес към книгата сред тях е рядко явление. Особено нерадостно впечатление прави слабия им интерес към новата българска литература“.¹²

Критичните бележки на съвременниците към състоянието на четенето често се съсредоточават върху факта, че се издава предимно преводна литература, че често тя е със съмнителни естетически и нравствени качества. При това (според някои тогавашни констатации) и тази литература не се търси много, тиражите са сравнително малки, а читателската маса е предимно от жени-домакини.

Действително популярните поредици от преводна съвременна книжнина, ориентирана към по-издигнати образовани среди от типа на „Мозайка от знаменити съвременни романи“ излизат в тираж от около 3000 екземпляра на заглавие. Едва в края на 30-те години, при появата на поредиците на Славчо Атанасов „Златни зърна“ (от 1936 г.) и на Мирчо Смрикаров „Световни автори. Знаменити съвременни романи“ (от 1938 г.) и „Цветове“ (от 1940 г.) постепенно се достигат тиражи до 6 000 (при Атанасов) и до 8 000 (за Смрикаров). Най-големите тиражи (около 14 000 екземпляра) като правило достигат издаваните като приложения на т.нар. „женски“, „дамски“ или „домакински“ списания малки по обем книги – повести, романи, рядко сборници с разкази. Те в една значителна част спадат към категорията „булевардни“ романи, други са адаптирани произведения от „по-висока“ по статут литература. Тяхната аудитория е изцяло дамска, със забележката, че става дума за издигнати в социални и/или интелектуално отношение жени/семейства.

Реалната картина, свързана с четенето може да се представи обобщено така:

1. Бедни фондове на библиотеките, липса на добре подготвен библиотечен персонал, отсъствие на национална библиотечна визия и политика.

2. Чете се по задължение; тиражите на предназначените за училищно ползване произведения показват това.

3. Малко се купува българска книга и особено съвременна българска книга.

4. Чете се повече чужда преводна литература, която се издава в много по-големи тиражи.

¹² Николов, М., Цит. съч., с. 19, 44.

5. Малко хора четат активно.¹³ Макар и да не е възможно да се даде количествено измерение на това твърдение (у отделни автори – например В. Василев, Д. Гаврийски и др. срещаме различни показатели и различни цифри) може да се изкаже предположението за около 30 000 четящи.

6. Четенето не е нито водеща нито основна читалищна дейност. Различните юбилейни сборници и читалищни отчети показват, че библиотечният професионалист изоставя след театралната дейност и използването на читалището като място за изнасяне на сказки.

И в други насоки развитието е далеч от представата за активно четене. Дори да предположим, че софийското население предпочита да купува книги пред заемане от библиотеките не може да не направи впечатление нерадостната картина на столичния библиотечен пейзаж, където най-голямата (по принцип) библиотека в страната – Народната – отстъпва по активност и посещения на Пловдивската народна библиотека.

И по други показатели може да се потвърди високата достоверност на негативните оценки, правени от съвременници. Повечето от издателствата се издържат от издаване на учебници или като поемат печатарски и издателски услуги чрез заплащане. Изключително оскъдна е например литературата по изкуства, литературознание и литературна история (представена главно с учебна литература, издания на литературни „разбори“ и популяризаторски текстове), по обща и балканска история, и особено по социология и психология.

Това което показват статистиките и различните привеждани от съвременниците примери свидетелства, че ситуацията е далеч от картината за широко разпространена реална грамотност и за масово четене. Наблюденията показват и отсъствие на традиция да се създават домашни библиотеки.

Същевременно не може еднозначно да се отговори на въпросите *кой, какво и как* чете поради спецификите на събираните статистически сведения и отсъствието на редовни и представителни социологически изследвания.

Картината на условията за четене не изглежда толкова отрицателна, ако се погледне през призмата на някои процеси, които добре могат да се наблюдават през 30-те години на ХХ в. Към 1934 г. неграмотността (абсолютна, а не функционална) се свива на 31,6 % неграмотни, с което страната излиза на първо място по грамотно население в балканските държави.¹⁴ Пак

¹³ Чилингиров, Ст., *Апатията сред българския четец* [интервю] // Бургаски фар, № 4916, 1938, с. 2.

¹⁴ Пávaов, Д., *Грамотността в България и в другите балкански страни* // Просвета, IV, 1939, № 7, с. 860-862.

от втората половина на 30-те години се забелязва неотклонно увеличаване на количеството издадени книги в градските и в селските читалища.¹⁵

Без да е много оптимистична ситуацията се развива към утвърждаване на четенето като масова дейност.

Друга тенденция, която се проявява през 20-те и 30-те години е на постепенното увеличаване на тиражите.

Много изразено е увеличаването броя на преизданията и на тиражите при Йордан Йовков, вкл. при такива произведения, които са специфични за четене (драмите). Времето между първите преиздания, особено при по-ранните му книги е значително и потвърждава констатациите на Георги Константинов и други съвременници за бавното разпродаване на отделния тираж.¹⁶ Впоследствие времето между следващи издания, постепенно или рязко се скъсява, като в отделни случаи се увеличава и тиража. Ако времето между първо и второ издание варира при отделните заглавия между 5 и 10 години, то след това се редуцира до отстояния от по две години и до ежегодни преиздания. Така например при Йовков в 1939 г. се появяват 6 нови издания на отделни негови книги, в 1940 и в 1941 – по на 4, в 1942 – на 5 и в 1943 г. – на 7 отделни заглавия.¹⁷

Могат да се приведат данни и за изданията на други писатели. Например Димчо Дебелянов е издаван в 1920 г. (издание под ред. на К. Константинов) в тираж 2000, в 1927 г. (– на Георги Михайлов) – 2000, в 1930 г. (– на Н. Лилиев) – 3300, (2-ро изд., 1939 – 3300, 3-то, 1943 – 6600), както и като Съчинения т. I, в две издания – 1936 и 1937 г., съответно в 2000 и 2500 тир., или общо 21800 екземпляра. Силно увеличение на тиражите показва случаят със „Записки по българските въстания „ на З. Стоянов – издадени от „Игнатов“ между 1928 и 1940 г. в 4 издания около 20 000 тираж и от „Казанлъшка долина“ 1940-1942 г. (три издания) в общ тираж 16 000. Само в 1940 г. изданията са три – едно на „Игнатов“ и две на „Казанлъшка долина“ в общ тираж 22 000 екземпляра.

Прегледът на тиражите показва особена динамика, свързана с някои прояви на моментен интерес. В такива случаи отделни заглавия задоволяват масови нагласи и интереси, както и се използват за пропагандни цели. Търговският им пласмент е в условия на повишена политическа

¹⁵ Статистически годишник – цит. изд., с. 716, табл. 10.

¹⁶ Константинов, Г., *Седмица на книгата* // Просвета, IV, 1939, № 7, с. 879-880.

¹⁷ Базовите данни за преизданията и тиражите са по: Български книги 1878-1944. Библиографски указател. Т. I-IX. С., 1978-2006. От Йовков съм включила изданията на негови 10 книги както следва: Ако можеха да говорят; Албена; Боряна; Вечери в Антимовския хан; Женско сърце; Жетварят; Обикновен човек; Старопланински легенди; Последна радост (Песента на козелетата); Чифликът край границата.

емоционалност. Такъв пример е книгата есеистични текстове на Змей Горянин „Душата на българина“, издание на Фондация „Българско дело“. Тя е публикувана в 1941 г. в 20 000 тираж, като има и второ издание – от 1944 г. Във всички случаи обаче трудно можем да говорим за поява на български бестселър, с някои малки (не типични и които само условно могат да се приведат към понятието) изключения.¹⁸

Картината на предлаганото „четиво“/„прочитни книги“ ще е едностранчива, ако не се отбележат високите тиражи за отделни номера от поредиците („библиотеки“) с популярно историческо „четиво“ (проза с историческа тематика). Те са предназначени предимно за ученици или за лица с непретенциозен вкус от една масова аудитория. При тях се забелязва изразена тенденция за стабилно високи тиражи към края на 30-те години (но при някои и за отделни заглавия – още в края на 20-те години). Такива са изданията например от поредици като „Художествена библиотека „Древна България“ (до 12 000-14 000 тираж), „Герои“ (в 1942-1943 г. стандартно по 8 000 вкл. до 12 000 екземпляра), а така също и „Исторически разкази“, „Робство и освобождение“ и др.

Анализът на разнообразен емпиричен материал: количествени сведения за библиотечна (брой книги, раздадени книги, книги по вид, групи читатели и др.), книгоиздателска и книжарска (тиражи, време за изчерпване) дейности насочва към отговора, че твърдението за четящия българин от епохата до 1944 г. е като цяло митово. По същество се сблъскваме с мемоарни и интерпретаторски легенди, за които съществуващата емпирична основа не дава положителен отговор. Тази позитивна, силно оптимистична картина поставя в центъра си представата за огромно „любознание“ и страстно „книголюбие“. Тя се базира на единични примери действително интензивно четящи или дори пристрастени към четенето лица.

¹⁸ Пример за добър пласмент на мемоарно-публицистичен текст е случая с книгата „Един от първа дивизия (Спомени на участник)“ от Г. Ст. Георгиев, претърпяла 5 издания – в 1935, 1938, 1939, 1941, 1943, съответно в 3000, 1500, 1500, 2000, 4000 (или общо 12000) тираж. Това не превръща заглавието в бестселър, но показва някои определени тенденции на българския пазар. За преводна литература могат да се приведат примери за нашумели заглавия като например с Е. М. Ремарк На западния фронт нищо ново – с 4 издания, от които 3 в 1929 и едно в 1931, 7 000 известен тираж (вероятно общия достига до 13 000) и, пак от него – Обратният път – с 2 издания в 1931 с общ тираж 6500 екземпляра. Друго безспорно нашумяло заглавие, описвано от съвременници като бестселър – М. Мичел. Отнесени от вихъра – излиза само в две издания (1941 и 1942, първото в 3100 тираж, а за второто липсват сведения!)

Явлението е типичен пример за митова формулировка, породена от твърдения, създадени не толкова в научни среди, колкото изложени в паранаучни текстове, които съпътстват юбилейни чествания и медийни презентации. Често подобни твърдения се използват с цел защита на корпоративни интереси, или изтъкване, персонално или на предци. Разгледаната митова представа е силно повлияна от моментни идеологически нагласи. При късния социализъм такъв е постулатът, че българите са като цяло високо културна, книжовна нация. При посткомунизма митовата представа за четене/книголюбие преди 1944 г. се използва като аргумент за разцвет на духовността, за сравнение с годините на „опростачване“ при комунизма.

Реалността за разглеждания период включва вторична неграмотност, малки тиражи, изразено отсъствие на ценностни маркери за/при четене – на всякакви нива – и при младото поколение и при по-възрастните. Тя е придружена от преекспониране на кризата и недостатъците на книжовната сфера. С известна условност може би трябва да се отчете и един друг мит – митът за „неграмотна“, „нечетяща“, „пропадаща“ България, поддържан почти до средата на 30-те години.

Успоредно със състоянието на не-четене се осъществяват процеси на пропагандиране и насърчаване на четенето. От страна на литераторите и в по широк смисъл – на представители на интелегенцията се полагат значителни усилия за да се привлече внимание към книгата и четенето. Определени грижи, от 20-те години насетне се полагат и от страна на държавата, главно по ресора на МНП¹⁹. Паралелно с това (а и в резултат с определени поощрения от страна на МНП и на създаден благоприятен обществен климат) успешно протича процес на нарастване на тиражи, на оформяне на четяща публика.

Краткият обобщен отговор на поставения в заглавието въпрос изглежда така:

Анализът на ситуацията насочва към извод, че твърдението за масово четящо българско общество до 1944 г. отразява един мит. Това съвсем не означава, обаче, да се приемат на доверие преувеличените картини на неграмотност и не-четене. Те също отразяват мит, кореспондиращ с нагласата на резигнация, недоверие и песимизъм, която се проявява особено силно след 1918 г. (но която съществува сред интелегенцията още от края на 80-те г. на XIX в.).

¹⁹ Димитров, Е., *Министерството като издател: Държавна политика към литературата и книгата през 20-те години на XX в.* // Следва НБУ, 2004, № 10, с. 98-107

СЪЕДИНЕНИЕТО – СЪДБОВНИЯТ ИЗБОР НА БЪЛГАРИЯ

*ст. н. с. II ст. д-р Атанас Шопов
Исторически музей-Панагюрище*

Решаването на българския национален въпрос е трудно изпълнима задача, поради съпротивата на османската държава, съседните балкански страни и подписалите Берлинския диктат европейски държави. Затова, след Освобождението от османско иго, борбата на българския народ се насочва срещу антинародните клаузи на Берлинския договор.¹ Отново времето е съдбовно за българската нация, която е изправена пред дилемата – борба за обединение.

За Съединението са обнародвани много спомени, документи, статии, студии и монографии, а в архивите се съхраняват редица документи. Те разкриват отделни страни и дейности на подготовката, борбата, обявяването и защитата му.²

Целта на настоящия доклад е да открои съдбовния избор на българите в порива им да живеят обединено.

В плановете на българските правителства, подготовката за национално обединение се извършва чрез постепенното сближаване на двете свободни части, поддържане на контакти и единодействие по въпроса

¹ **Кесяков, Б.**, *Принос към дипломатическата история на България 1878-1925*, С., 1925, с. 1-16.

² **Андонов, И.**, *Спомени*, Пловдив, 1929 (фототипно издание), С., 1995; **Мумджиев, Т.**, *Спомени по Съединението*, Т. Пазарджик, 1915; **Головин, А. Ф.**, *Княз Александър I Български 1897-1886*, Варна, 1897; **Иванов, П.**, *Български триумф 1885-1910*, С., 1910; **Радев, С.**, *Строители на съвременна България*, Т. 1, С., 1990; **Страшмиров, Д.**, *Архив на Възраждането*, Т. II, С., 1908; Съединението 1885. Спомени. (Съст. Е. Стателова и Р. Попов), С., 1985; Часът на Съединението удари. Българския печат и Съединението. (Съст. Н. Бочева и К. Стоилова), С., 1985; Съединението 1885. Сборник от документи 1878/1886. С., 1985; Сръбско-българската война 1885. Сборник документи. С., 1985; Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българската война. Дипломатически документи 1885 – 1886. С., 1989; **Митев, Й.**, *Съединението 1885*, Пловдив, 1985; **Стателова, Е.**, *Дипломацията на Княжество България 1879-1886* – В: Изследвания по българска история (ИБИ), т. 4, С., 1979, с. 138-179; **Пантев, А.**, *Политиката на Англия към Съединението на Княжество България с Източна Румелия* – В: Известия на института по история (ИИИ), т. XIX, с. 75-115; **Стателова, Е. и Пантев, А.**, *Съединението 1885*, С., 1985 и др.

за Македония. Действията на българската дипломация спрямо Тракия и Македония са внимателни и насочени към закрепване на българския елемент в Европейска Турция. Тази политика се осъществява на фона на интересите на Великите сили. Същевременно започва надпревара между силите за възползване от създаденото положение.

Още през 1883 г. Австро-Унгария поставя условието пред Русия, че ще подкрепи Съединението, като в замяна на това иска от нея да я поддържа „...едно – в Дунавския въпрос и друго – във въпроса за съединението с железницата Виена и Цариград“.³ От това сведение ние разбираме, че тези Велики сили създават статуквото, установено в Берлин, за временно решение. Те бързат със споразуменията помежду си, за да се възползват при евентуалното обединение на българите. Самата Османска империя и нейните чиновници допускат, че обединението между двете български области е възможно да се осъществи. Османските служители също поставят този въпрос пред екзарх Йосиф през април 1884 г. В тези разговори те допускат провъзгласяване на Съединението отгоре при положение, че управителят е българин. Екзархът, обаче е категоричен, че това няма да стане. Той споделя, че никой не знае „ще може ли да го спре, когато обстоятелствата позволят на българите да искат да го прогласят“.⁴ Екзархията в лицето на своя предводител, изразява едно мнение, което е обусловено от обстоятелствата, че няма да има сила, която да контролира или да спре премахването на една несправедливост спрямо българския народ. Допускането на „Съединението отгоре“ е провокирано от Портата, за да се подготвя за евентуална изненада от страна на българите.

Събитията на 2 септември 1885 г. в Панагюрище изненадват всички. Под ръководството на З. Стоянов БТЦРК в Пловдив подготвя и осъществява на 6 септември 1885 г. Съединението на Княжество България и Източна Румелия. Актът на Съединението е неочакван и това е изненада за Великите сили. „Никой не знае още кой е подстрекавал безредиците... ако би се потърсила сила, за която те биха могли да са от полза, не би било трудно... да се препишат на Англия, която без съмнение би била щастлива да създаде положение на нещата, което би навредило на доброто разбирателство между трите империи (Русия, Германия и Австро-Унгария – б.м.)“.⁵

³ Съединението 1885. Сборник от документи 1878/1886, д. 122, с. 203.

⁴ **Български екзарх Йосиф I**. Дневник, С., 1992, с. 159.

⁵ Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българската война, д. 66, с. 74.

Перманентни са протестните митинги и резолюции в подкрепа на съединисткото движение. Европейската преса го тълкува по своему. Обаче всички се отзовават съчувствено на българите. То преминава мирно и тихо. Един народ, който скоро отхвърля ярема на едно политическо и социално иго, показва голяма тактичност и висока „политическа мъдрост“, които будят възхищение от политическата зрелост на българския народ.⁶

Съдбовният избор на народа ни е преопределен от общата вековна борба за свобода. Какъв парадокс? Според европейски общественици и учени, „българите всякога са били съединени... Само когато искаха да ги освободят, разделиха ги и ги разпокъсаха“.⁷ Така че българите са единни в борбата за свобода, обаче резултатът е различен.

Общественото мнение в Европа е също изненадано от смелата постъпка на българския народ. „От една неделя насам – пише К. Иречек до М. Дринов – цяла Европа говори за българите...“⁸ Европа не очаква подобна смелост у един народ, който едва вчера получава свободата си. В защита на съединението издигат глас за справедливост редица общественици, които познават отблизо историческата съдба и горчивото минало на българския народ. Когато държавниците не признават етнографските граници, те сами залагат зародишите на бъдещите борби. Така че нищо не оправдава разделението, наложено от дипломатите в Берлин. През 1885 г. тяхното дело се унищожава от нуждите на положението и от непреодолимата сила на народното чувство. Що се отнася до Османската империя, според Лавеле, тя няма никакво право да признава в своя защита Берлинският трактат, защото самата тя не изпълнява задълженията по отношение на Македония, които произтичат от чл. 23 и чл. 62 на този договор.⁹ В защита на Съединението издигат глас за справедливост редица общественици, които познават отблизо българския народ. Френският славист Луи Леже излиза със статия под заглавие „Българският кризис“, в която се казва: „Онова, което учудва хората на Запад, е обсто-

⁶ Марица, г. VII, бр. 593, 5 април 1884; Часът на Съединението удари. Българският печат и Съединението, с. 154.

⁷ Търновска конституция, г. II, бр. 173, 5 октомври 1885.

⁸ Цит. по: **Генов, Ц.**, *Доброволческото движение у нас по време на Съединението и Сръбско-българската война 1885 г.* – В: Военно исторически сборник (ВИС), г. XXIII, кн. 2, 1954, с. 73.

⁹ Търновска конституция, г. II, бр. 173, 5 октомври 1885.

ятелството, че виждат един едва от вчера освободен народ да показва такъв решителен дух...¹⁰

В полза на Съединението се изказва и Емил дьо Лавеле. В специална статия изпратена до в. „Търновска конституция“, бр. 173 от 5 октомври 1885 г., той отбелязва, че Англия и особено лорд Солзбъри не само нарушава етнографските, географските и икономическите сходства на българското население, но той създава за Европа и Османската империя „един извор на стълкновения и усложнения“, на които е невъзможно да се предвидят размерът и последствията. Обаче европейската обществена мисъл, която добре познава положението на Балканите, съзнава, че делото „на лорд Солзбъри няма да трае и че българите са зрели за съединителна политика“.¹¹

Съединението действително в този момент е сюрприз както за някои европейски държави, така и за самата Турция. То засяга непосредствено правата на Османската империя, регламентирани с Берлинския договор, така че тя посреща изненадата от събитията в Пловдив, с напълно разбираемо недоволство. Първата мисъл, която се явява у цариградското правителство е с война да се възстанови статуквото. Обаче промяната, която е направена в Цариград, показва, че новото везирство е „партизанин на миролюбива политика“.¹² Международният характер на въпроса налага Високата порта да съобразява поведението си спрямо Княжество България с комбинациите на Великите сили. Водени от различни съображения, великите държави предупреждават Портата да не предприема въоръжени действия в Източна Румелия. Създадената сложна ситуация показва, че един военен конфликт крие опасността от общобалкански усложнения, последиците от които могат да бъдат фатални за империята. Сред управляващите в Цариград надделява становището за дипломатическо разрешение на въпроса.¹³ Изводът, който се налага, показва: първо – Турция очаква в бъдеще един такъв акт от страна на българите; второ – българското правителство получава ценна информация за началната реакция на Високата порта; трето – сведения за позициите на Великите сили, както и за намерението на Екзархията да използва ситу-

¹⁰ Пак там; **Генов, Ц.**, Цит. съч., с. 73.

¹¹ Търновска конституция, г. II, бр. 173, 5 октомври 1885.

¹² Мир, г. XX, бр. 4168, 12 март 1914; **Шопов, А.**, *Русия и Англия в Съединението* – В: Свободно мнение, г. III, № 36, 1915, с. 2.

¹³ **Стателова, Е.**, Цит. съч., с. 169-170.

ацията и да постави въпроса за Македония. Наистина, Българската екзархия намира за добре да подкрепи въпроса за реформи в Македония. Фактически, това е едно основателно напомняне, чрез което се иска от Великите сили да заставят Високата порта да приведе в действие обещаните от Берлинския трактат реформи в Македония. Много добре се разбира, че разрешението на „румелийския въпрос“ е продължителен, не чисто турски въпрос и, че с това разрешение се заемат европейските държави. Обаче в Княжеството разбират, че не могат да поставят условия и не споделят тази гледна точка.

Когато, обаче въпросът за Съединението се разглежда на Цариградската конференция, където се търси път за удовлетворяване стремленията на Великите сили и българите, Екзархията настойчиво иска да постави на масата на преговорите и въпросът за положението на българите във вилаетите. Тя намира за благоприятно да използва този момент, като прави опит пред посланиците да задължат Високата порта да уважи и предписанията на чл. 23 и чл. 62 от Берлинския конгрес.¹⁴ За целта, екзарх Йосиф посещава френския посланик Камбон, английския – протосингел М. Пелов, а секретарят на Екзархията, А. Шопов – руския. Френският посланик отговаря на екзарха: „Вие българите много бързате. Не слагайте на масата два въпрос наведнъж“. Уайт тактично отговаря, че конференцията има за предмет само Съединението и тя не може да се занимава с други задачи. Най-красноречив, обаче, е Нелидов, който направо заявява на Шопов: „Афанасий Иванич, ти не си с ума, едва ли може да се повдига сега такъв въпрос?“. ¹⁵ От отговорите проличава: Първо – двуличието на Великите сили при поставянето на въпроса за възстановяването на берлинското статукво под някаква форма. Второ – Екзархията предлага на посланиците на тези държави и въпросът за изпълнението на други членове от Берлинския договор, които ще спомогнат за по-добър ред в самата Османска империя. Трето – стремежът за реализирането на едно общо статукво произтичащо, като цяло от договора в Берлин. Четвърто – позицията на тези Велики сили, от която е видно, че те не допускат допълнителни промени, били те и законни.

Великите държави през този период са много по-обезпокоени от разрастването на конфликта, от протоколното нарушение и отхвърля-

¹⁴ Кесяков, Б., Цит. съч., с. 8-9, 15.

¹⁵ Максим, митрополит Пловдивски, *Автобиография и спомени*, С., 1930, с. 148-149; Съединението 1885. Спомени, С., 1985, с. 468-469.

не на Берлинския договор, отколкото от справедливото разрешение на българския въпрос. В отношението си към българското обединение те се ръководят от собствените си интереси, като всяка се стреми да използва събитията в Пловдив за укрепване влиянието си в България и на Балканите, но по отношение на Македония всички са единодушни.¹⁶ Те не желаят да се поставя въпроса за Македония и взимат решителни мерки за въздържане на Княжеството и другите балкански държави от действия против Турция.¹⁷ Обстоятелствата налагат българските управляващи среди ревностно да бдят и за положението в Македония и Тракия. В този момент У. Гладстон споделя, че обединителното дело не трябва да преминава „сегашните граници“, понеже то може да послужи като причина за „неизброими злини“.¹⁸ А Великите сили не допускат реализация дори на свои решения, взети в Берлин през 1878 г., които неоспоримо ще докажат преобладаващият български облик на Македония и Тракия и ще действат на следващ етап от обединителната акция. Това е съдбовно решение, от което се разбира, че действията за национално обединение ще бъдат перманентни – стъпка по стъпка. Управляващите в България показват едно реално разбиране относно балканската политика на силите. Съединението е определяно „като примерен случай на модерно съчетаване между революции и реформи в европейската история през ХІХ век“.¹⁹

При международното разглеждане на българския въпрос се открояват две основни тенденции: първа – стремеж на Великите сили да ограничат съединителната акция и втора – да се предотврати избухването на близоизточен конфликт. Различията между Великите сили и общият стремеж да се локализира кризата се отразяват върху резултатите от преговорите. Те се оказват в полза на българската кауза, по отношение на Княжество България и Източна Румелия.

В кореспонденция с К. Стоилов Екзархията споделя, че Русия има права над България, които самите европейски държави ѝ признават. Много прозорливо екзархийските дейци долавят интересите на Великите сили в Европейския Югоизток и добавят: „Ний ще искаме

¹⁶ Митев, Й., *Дипломатическата дейност на Иван Евстатиев Гешов в Европа относно признаване на Съединението* – В: Външна политика на България (1878-1944). ИБИ, т. 3, С., 1978, с. 61-62.

¹⁷ Стателова, Е., Цит. съч., с. 168-169.

¹⁸ Търновска конституция, г. II, бр. 176, 17 октомври 1885.

¹⁹ Пантев, А., *Една неосъществена балканизация* – В: Известия на държавните архиви (ИДА), бр. 89, 2005, с. 5.

да оставим Русия, но тя не ще ни остави. Русия иска да има влияние в България, защото ако го няма тя, ще го има Австрия и Англия“.²⁰ Екзархийските дейци, познаващи добре политиката на великите държави в Османската империя настоява пред К. Стоилов: „... Английският послол в Цариград каза пред Негово Блаженство още преди два месеца, че първото нещо, което трябва да направят българите е да спечелят изново симпатийте на Русия... Самите англичани признават, че настоящата английска политика е нещо случайно, временно, че Англия не може постоянно да защитава интересите на България, защото българите не се намерват в Египет“.²¹ Това показва, че българите трябва да действат ловко и бързо, за да се възползват от възниквалата сложна ситуация между европейските сили.

В хода на сложните преговори и взаимоотношения се разкрива отношението на българската дипломация към цялостното национално обединение.

Сложната дипломатическа борба между европейските сили във връзка с уреждането на Съединението се преплита с противоречивите интереси на балканските държави. Тя е съпроводена с опасения за разпростиране на съединиското движение в Македония. Прецедентът на нарушаване на Берлинския трактат от страна на Княжество България става повод за възбуждане на териториалните претенции на другите балкански държави.

Победите на България в Сръбско-българската война стават „катализатор“ за признаването на Съединението, което става факт с Топханенския акт от 24 март 1886 г.²² То е народно дело за отхвърляне на една национална неправда. С него българският народ влиза в ролята си на пряк изпълнител при решаването на един жизненоважен въпрос за България. В духовно отношение Съединението повдига народното самосъзнание и самочувствие. С признаването му е изпълнена една от задачите за национално обединение. Териториалното нарастване на Княжеството засилва българските позиции на Балканите. Това безспорно е благоприятно за бъдещата национална политика. Обстоятелството, че в хода на кризата великите държави се обръщат към България за осигуряване на мира и спокойствието в Македония, е известно

²⁰ ЦДА, ф. 600, оп. 1, а.е. 226, л. 12; Съединението 1885, д. 555, с. 579.

²¹ ЦДА, ф. 600, оп. 1, а.е. 226, л. 13.

²² **Кесяков, Б.**, Цит. съч., с. 16-19; Външна политика на България. Документи и материали 1879-1886, С., т. 1, 1978, д. 463, с. 789-790.

признаване на нейното влияние и права върху тази област. Следваните интереси и чувствителността към положението във вилаетите на Европейска Турция, както и развоят на балканските взаимоотношения показват трудностите, с които трябва да се справя България, когато пред нея застане въпросът за завършване на националното обединение.²³

Съединението и последвалите след него събития изцяло се подкрепят от българите в Македония и Одринска Тракия. Много от тях се включват като доброволци в защита на националното дело.²⁴ Авторитетът и обаянието на България израства в очите на българите в тези области. Споменът за събитията оставя трайни следи в психиката на българина в Македония. Екзархийският секретар Шопов дава сведения за това от обиколката си из Македония през 1891 г. Той регистрира с възхищение съхранения спомен в гр. Прилеп за храбростта на българите, проявена в Сръбско-българската война 1885 г. За това събитие той пише: „Там аз чух да се пеят песни, съставени от същите прилепски жени и моми, в които се възпева храбростта на българите в сръбско-българската война. Сливница и там има своите разкази и предания, своите възпевани и венчавани с лаври герои“. Това, според Шопов, показва, първо, единството на българските чувства и интереси; второ, че събитията край Сливница произвеждат еднакви съдбовни впечатления и чувства в сърцата на всички българи, където и да са те; трето, че това обстоятелство заслужава да се препоръча на ония, които оспорват българските чувства на голяма част от християнското население във вилаетите; четвърто, че песните за героизма на българите в Сръбско-българската война не са единични случаи „аз слушах и в Охрид, пояснява Шопов, но те бяха пренесени от вѣн, а не като в Прилеп, съставени от местните жители“,²⁵ т.е. тези събития трайно намират място в местния фолклор.

Тук е мястото да споменем един факт, който отразява мнението на добрите познавачи на балканските дела. Той се отнася до равновесието и реформите на Балканите. По това време съветник в цариградското руско посолство е М. Ону, който според тамошното европейско общество, минава за „тънък дипломат“, познаващ отблизо политическите и национални въпроси на Балканите. Той изразява мнението, че в този момент Съединението на Източна Румелия с България е преждевременно: „Страх ме е, че то ще излезе съдбонос-

²³ Стателова, Е., Цит. съч., с. 174-175.

²⁴ Божинов, В., Цит. съч., с. 56-57.

²⁵ Шопов, А., *Из живота и положението на българите във вилаетите*, Пловдив, 1893, с. 335.

но в отрицателен смисъл въобще за интересите на българския народ на Балканския полуостров“. Мнение, което покрива руската политика на Балканите. С провъзгласеното Съединение балканският въпрос все повече се заплита.²⁶ Това съзнават и голяма част от българските дипломати. Те добре разбират, че в европейските политически отношения съществува един много важен политически принцип – на равновесието. Много често той е по-силен от принципа на националността и има голямо значение най-вече за държавите на Балканския полуостров и влиянието върху тях на Великите сили. Това са особено, важни отношения, които се съзнават и от Екзархията в Цариград и, във връзка с това, тя поставя въпроса за реформи в Македония и Одринска Тракия. Задачата за бъдещото обединение на българския народ става много важна, същевременно много мъчна, деликатна и опасна при съществуващите условия. Борбата за обединението на българите е част от общобалканската борба за обединението на другите народи и според г-н Ону: „Тя щеше да бъде много по-лесна, ако се извършваше едновременно с обединението на сръбския народ“.²⁷ На това основание, той споделя, че е съмнително, дали ще успее да се създаде автономна област от Македония, защото Източна Румелия създава опасен прецедент със своята автономност най-вече за балканското равновесие. Времето показва, че след Съединението всички се опасяват и плашат да не стане същото и с една автономна Македония, като при евентуален свършен факт за равновесието на Балканите ще бъде трудно да се говори. Години по-късно солунският генерален консул Шопов пише за значението на равновесието в европейската политика и международните отношения, като обективно напомня, че в интереса на работата България също признава това равновесие.²⁸

Българите правят своя избор. Те въстават срещу едно политическо статукво основано на равновесието, удовлетворяващо европейските сили.

Със Съединението българската държава „показва, че е реална, а не емоционална и морална опора на продължаващата освободителна революция на българите, останали въвн от пределите на Княжеството“.²⁹

²⁶ Мир, г. XX, бр. 4169, 13 март 1914; Шопов, А., *Виновна ли е Русия за погрома на България?* С., 1915, с. 31-32.

²⁷ Шопов, А., *Виновна ли е Русия...*, с. 33; Мир, г. XX, бр. 4169, 13 март 1914.

²⁸ Шопов, А., *Виновна ли е Русия...*, с. 32-34.

²⁹ Пантев, А., *Една неосъществена балканизация*, с. 5.

Общонародното единство и сплотеност при решаването на националния въпрос врязват дълбока историческа следа с успеха на съединисткото движение. Така че Съединението на Княжество България с Източна Румелия прави крачка в посока към националното обединение.

Въз основа на изложеното по темата могат да се направят някои изводи:

Предпазливата позиция на българското правителство се дължи на серията конфликти, предизвикани при развитието на т.нар. „българска криза“.³⁰

Политиката на България се провежда при добре координирани действия с българската духовна институция – Екзархията, която поставя основателно въпроса за автономията на Македония.

След Съединението се наблюдава динамика в развоя на политическата обстановка в България. Тя води както до голяма поляризация и промяна в обществено-политическия живот на страната, така и до промяна във външнополитическите ориентири, където се срещат интересите на Великите сили.

Съдбовен е изборът на българите за Съединението, защото те самостоятелно дръзват да се изправят срещу едно статукво утвърдено и прието от великите държави, Османската империя и балканските съседи. С него народът ни показва, че е достоен за уважение с доблестния пример за суверенната му политика по българския национален въпрос.

³⁰ **Пантев, А.**, *Англия и реформената акция в Европейска Турция (1895-1903)*, Исторически преглед (ИП), г. XXVII, № 6, 1971, с. 12; **Панайотов, И.**, *Българската криза в Европа – 1885-1889 г.*, С., 1932, с. 32-75.

„КОВАРНИЯТ АЛБИОН“ И БЪЛГАРСКОТО СЪЕДИНЕНИЕ

доц. д-р Румен Генев
Нов български университет-София

Съединението на двете от частите на България, разпокъсана от Берлинския договор, през 1885 г., се извършва в специфична международна обстановка. Тя се определя тогава, както и по време на голямата Източна криза от 1875-78 г., в най-голяма степен от пресичането на геостратегическите интереси и съперничеството между най-големите играчи на световната шахматна дъска – Великобритания и Русия. Макар че в края на XIX в. като водещ се оформя англо-германския антагонизъм, по-голямата част от века минава под знака на англо-руското противопоставяне. Русия е и единствената Велика сила, срещу която Великобритания води война през периода между 1815 и 1914 г. Става дума едно асиметрично геостратегическо съперничество между предимно морската Британска империя и сухоземната Руска империя (която е най-голямата държава с единна територия).

Провалът на европейската политика на Русия в Кримската война я кара да концентрира своето внимание в Централна Азия. Но руската експанзия там и опасното приближаване границата на Руски Туркестан до Британска Индия засилва още повече англо-руското съперничество – „голямата игра“ за Азия. Противопоставянето им в този район за втори път след Кримската война (както през 1878 г.) ги довежда до ръба на военен конфликт през 1885 г. Както посочва англо-американския историк Найъл Фъргюсън (който освен икономически и медиен историк, е известен с пристрастие към т. нар. алтернативна или контрафактуална история): „Ако е имало войни предизвикани от империализма, то такива би трябвало да бъдат войните между Великобритания и Русия през 70-те и 80-те години на XIX век, които не успяха да избухнат“.¹

¹ Ferguson, Niall, *The Pity of War*, London, 1998, p. 39.

Британската дипломатия, както е известно, изиграва важна роля за дипломатическото уреждане на Съединението на Княжество България и Източна Румелия, или на „двете Българи“², както казват британски политици и обществени дейци, а и по-сетнешни историци (като Уилям Н. Медликът, например). Тази роля е разглеждана често по едностранчив и опростен начин – като едва ли не автоматична и рефлексна реакция на негативната позиция на официална Русия, която накарала британските политически водачи и дипломати да вземат незабавно противоположен курс на онзи отпреди само седем години. Това тълкувание изглежда на пръв поглед логично и приемливо защото основна фигура в иницирането и провеждането на тази британска политика по отношение става не някой друг, а маркиз Солзбъри (Robert Cecil, 3rd Marquess of Salisbury, пълното име Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3rd Marquess of Salisbury, 1830–1903). Реално именно той, като външен министър, а не министър-председателят лорд Биконсфийлд, както обикновено се смята, е отговорен за Берлинския договор с всичките конкретни клаузи. Освен това той подписва в навечерието на конгреса меморандума Солзбъри-Шувалов, който принципно предreshава на важните положения на договора.

Великобритания като притежателка на империя, която на върха на своето могъщество обхваща около $\frac{1}{4}$ от земната суша, господства на световните океани, както и в световното индустриално производство и търговия, може с основание да бъде наречена „свръхсилата“ на XIX век. Тя надвишава по територия следващата най-голяма модерна империя с $\frac{1}{3}$, по население – около три пъти, а по икономически потенциал – над $2^{1/2}$ пъти.² Нейните стратегически интереси имат глобален характер, макар че се налагат с различна интензивност с различните части на света. От тук и нейното съперничество и конфликти с една или друга от Великите сили и съответните устойчиви враждебни, англофобски настроения у по-слабите и по-малко успешни конкуренти.

Основания за такива настроения дават и принципите и методите на британската европейска и световна политика, или поне тълкуванията на мотививите на тази политика. Британската политика в Европа, където островната държава е загубила съществени териториални интереси в течение на векове се определя от две основни доктрини: на „равновесието на силите“ и на „изолационизма“. Първата означава противопоставяне

² Ferguson, Niall, *Colossus: The Price of America's Empire*, New York, 2004, p. 15.

на хегемонистините стремежи на която и да е друга Велика сила, чието евентуално господство на континента може да застраши сигурността на Британските острови. Само при такива обстоятелства британската външна политика излиза от своя относителен „изолационизъм“, тоест избягването на обвързващи съюзи и коалиции с други европейски сили. Тази основна на британската европейска, а и световна, политика (доколкото тогава Европа е нейния център), се поддържа от различни политически направления – от традиционния управляващ елит, който най-често има агресивни рефлексии и от пацифистки настроените представители на новия икономически елит, обединени в течението на „фритрейдерите“, които наблягат върху неформалната, стопанска страна на британската мощ. За класически израз на тази политическа линия най-често се приема знаменитото изказване на външния министър лорд Палмерстон (който е и двукратно министър-председател, Henry John Temple, 3rd Viscount Palmerston, 1784–1865), в Камарата на общините на 1 март 1848 г.: „Следователно, аз заявявам, че било проява на тесногърд подход да се смята, че тази или онази страна трябва да бъде възприемана като вечен съюзник или вечен враг на Англия. Ние нямаме нито вечни съюзници, нито постоянни врагове. Само нашите интереси са вечни и постоянни, и нас дълг е да следваме тези интереси“.³

В същата реч, обаче, Палмерстон декларира, че *„истинската политика на Англия ... е да защитава правото и справедливостта, следвайки този път с умереност и благоразумие, така че да не превръща някакъв Дон Кихот на днешния свят, но придавайки тежест на своето морално одобрение и подкрепа, в тези случаи, които са справедливи и където смята, че сторено зло“*. В този пасаж той застъпва, макар ограничено, друга тема – за моралните императиви на британската външна политика, за моралното превъзходство и моралното водачество на Великобритания. (След тридесетина години тя ще бъде формулирана като цялостна външнополитическа програма от Уилям Гладстон). Но тези претенции, които останалия свят приема като проява на лицемерие, егоцентризъм и цинично двуличие, само засилват англофобските нагласи, концентрирани в епитета „коварен Албион“.

Англофобски настроения намират широко разпространение в политическите, научни и националистически кръгове в европейските страни през XIX в. и имат множество рупори – от германския националисти-

³ Speech to the House of Commons, Hansard (March 1, 1848), http://hansard.millbanksystems.com/commons/1848/mar/01/treaty_of_adrianople_charges_against_HC Deb 01 March 1848 vol. 97 pp. 66-123.

чески историк Хайнрих фон Трайчке (Heinrich Gotthard von Treitschke, 1834–1896) до руския панслависти като Иван С. Аксаков.⁴

Тези настроения проникват и „намират почва“ и в България, макар че английското присъствие в българските земи, икономическо или политическо, е доста ограничено, а взаимодействията между двете страни – по-скоро инцидентни. Наистина в основните български градове (Русе, Варна, Бургас, Пловдив) има английски консулства, а основна английска инвестиция е железницата Русе-Варна. Инцидентно страта е посещавана от английски пътешественици, някои от които издават пътеписни книги (като Джорджина Макензи и Аделина Ърби).⁵ Английски дипломати проявяват определен интерес към българите, техните проблеми и аспирации (на първо място такъв е лорд Пърси Странгфорд, Percy Ellen Algernon Frederick William Sydney Smythe, 8th Viscount Strangford, 1826–1869).⁶ Този английски дипломат (в течение на 15-на години „ориенталски секретар“ в посолството в Цариград) и експерт, е един от малкото англичани, кито имат подчертано положително отношение към българите и е смятан не без основание за „българофил“. На неговата ранна смърт откликват Пандели Кисимов със стихотворение и Иван Евстр. Гешов, с обширна рецензия.

Но британската политика по отношение на голямата криза на Източния въпрос от 1875-78 г., по-специално подкрепата на султанското правителство от страна на консервативното правителство на Бенджамин Дизраели, лорд Биконсфийлд, опитите на самия министър-председател да омаловажи характера и размерите на репресиите по отношение на българите през пролетта на 1876 г., предизвикват взрив, на изглежда латентна дотогава англофобия. (В случая има едно странично обстоятелство – еврейското потекло на Дизраели). Трудно е да се определи колко дълбоки или широко разпространени са били англофобските настроения в българското общество, но част от съвременната преса и художествената литература, им дават впечатляващ израз. Образци в това отношение можем да намерим както в творчеството на титаните на новата българска литература като Любен Каравелов и Иван Вазов, така и на автори от по-малък калибър, като журналиста и литератора Тодор Хаджистанчев. Във

⁴ Schmidt, H. D., *The Idea and Slogan of „Perfidious Albion“* – Journal of the History of Ideas, Vol. 14, No. 4 (Oct., 1953), pp. 604–616.

⁵ Вж. Макензи, Джорджина М., Аделина Ърби, *Пътувания из славянските провинции на Европейска Турция*, Прев. от англ. Съст. Иван Илчев. София, 1983.

⁶ Вж. Генов, Румен, *Източният въпрос, Априлското въстание и английската филантропия: Семейството Стренгфорд и Българите*, София, 2007.

втората Вазова стихосбирка „Тъгите на България“ (Букурещ, 1877) може да открием гневни филипики срещу водещи британски политически фигури – министър-председателя Дизраели („бездушен жид“) и външния министър лорд Дарби, посланика в Цариград Хенри Елиът, примесени с юдеофобски нотки (в стихотворенията „Дизраели“, „Векът“ – „... зловещий Елиот, (Дизраели и Дарби – и сичкият им род, (С кръвта Христова, който се някога накапа“).⁷ Наистина Вазов отдава дължимото и на онези англичани, които са проявили състрадание и симпатии към българите (Уилям Гладстон, Джон Брайт, лорд Джон Ръсел, Люис Фарли), а на филантропката лейди Емили Странгфорд посвещава отделно стихотворение.⁸

Същата лейди Странгфорд, обаче, фигурира като окарикатурения образ на „човеколюбивата инглизкия“ и „стара брънтя“ леди Фун-фун, напълно разминаващ се с действителността, в последното произведение на Любен Каравелов – повестта „Ще ли им се върне“.⁹ Тази „милостива квакерка“ не само наблюдава коравосърдечно (заедно с австрийски консул) свирепствата по отношение на българите, но и ги прикрива. На българските страдалци тя препоръчва да търпят, да се молят и четат Библията, като в същото време време пише до лорд Биконсфийлд, че българите – „див и необразован народ“, нападали турски села, колели деца и пиели кръвта им.¹⁰

Хиперпродуктивният русенски културен деец Тодор Хаджистанчев, който отговаря, на всяко важно събитие с драматично произведение, е дал израз на англофобските настроения в едноактна комедия „Дизраели“. В нея в устата на британския министър-председател са вложени признания, че подкрепата на Османската империя е продиктувана от стремежа да се гарантират милионните заеми отпуснати на султана от английски банки. Освен Дизраели упреква султана, че не се е вслушал в неговия съвет „да подтикне чекмерите (черкезите)“ да изколят българите, та да настъпи спокойствие в неговите владения. Тоест британската политика се възприема като изначално егоистична, цинична, проосманска и противна на българските национални възжеления.

Може да се приеме, че англофобските настроения са донейде и индуцирани в българската среда отвън. Известният мемоарист Добри Ганчев споделя в своите спомени дългите разговори с руския панславист княз На-

⁷ Вазов, Иван, *Събрани съчинения*, Пълно издание под ред. на М. Арнаудов. Второ изд. Т. 1. София, 1947, с. 135-136, 156.

⁸ Пак там, с. 157-158

⁹ Каравелов, Любен, *Събрани съчинения*, Т. 3. Повести и разкази. София, 1966, с. 656, 659, 641, 661, 663

¹⁰ Пак там, с. 664.

ришкин в Търново през 1877 г.¹¹ Руският панславист му внушава, че Англия е „най-опасния враг на руското царство“ и „всички добри патриоти ненавиждат „коварния Албион“. Англия била опасна не само за цялото славянство, но и за човечеството, а нейната сила се дължала на експлоатацията на целия свят. Прибъгвайки до позната формула Нарийшкин твърди, че „Русия е съвременния Рим“, Англия пък – Картаген. Русия завлаждала земи и народи „за да насажда у тях ред, правда, любов“, а Англия – съответно „да ги използва, да заграбва плода от труда“. Добри Ганчев добавя, че Нарийшкин като „българофил“ иска да види България като васално на Русия княжество с владетел от руския царски род.¹²

Тези нагласи по отношение на Великобритания и британската външна политика намират отглас в обяснението на британската позиция по отношение на Съединението на Княжество България и Източна Румелия през периода септември 1885-април 1886 г. Най-разпространеното тълкувание е, че британската дипломатия щом се убеждава през дните непосредствено след 6 септември, че царското правителство проявява негативно отношение към самостоятелната акция на българите, коренно променя своята позиция, започва да подкрепя Съединението и в крайна сметка допринася за дипломатическото уреждане на въпроса с подписването на Топханенския акт.

Тази роля на британската дипломатия разглежда се по едностранчив и опростен начин – като едва ли не автоматична и рефлексна реакция на негативната позиция на официална Русия, която накарала британските политически водачи и дипломати да вземат незабавно противоположен курс на онзи отпреди само седем години изглежда още по-приемлива и поради обстоятелството, че основна фигура в инициерирането и провеждането на тази британска политика по отношение става не някой друг, а маркиз Солзбъри (Robert Cecil, 3rd Marquess of Salisbury, пълното име Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3rd Marquess of Salisbury, 1830–1903), тогава шеф на своето първо правителство и същевременно на Форийн Офис (външното министерство). Реално именно той, като външен министър, а не министър-председателят лорд Биконсфийлд, както обикновено се смята, е отговорен за Берлинския договор с всичките конкретни клаузи. Освен това той подписва в навечерието на конгреса меморандума Солзбъри-Шувалов, който принципно предreshава

¹¹ Александър Александрович Нарийшкин (1839-1916), пълномощник на Московския и Петербургския славянски комитети в Сърбия и България през 1876-77 г. (а не на руския Червен кръст, както смята Д. Ганчев).

¹² Ганчев, Добри, *Спомени*, Велико Търново, 2005, с. 85.

на важните положения на договора.

Действително след като британския посланик в Цариград сър Уилям Уайт телеграфира на маркиз Солзбъри на 7)19.IX.1885 г. за Пловдивската революция (по-сетне сведенията са допълнени от военния аташе майор Хенри Тротер, свидетел на събитието и от консулите по места), министър-председателят и външен министър, нарежда на посланиците в Берлин, Виена и Рим да сондират позициите на съответните правителства по нарушението на Берлинския договор.¹³

Междувременно на 10)22.IX.1885 става известно, че император Александър III е наредил предния ден отзоваването на руските офицери от България, а предложението на маркиз Солзбъри за сериозни протести пред княз Александър Български заради нарушението на Берлинския договор не са приети от съответните правителства (12)24.IX.1885 г.) Същия ден – 12)24.IX.1885 г. маркиз Солзбъри телеграфира на посланика в Петербург сър Робърт Мориер, че е съгласен българския въпрос да се реши по дипломатически път (без военна намеса), но държи да се запазят „неоспоримите права на султана“, а на 13)25.IX.1885 г. на посланика в Цариград Уайт да съобщи на английските представители в Пловдив, че Великобритания признава Временното правителство (княжеското комисарство) „de facto, като същевременно да не се разбира, че е правителство de jure“.¹⁴

От този момент насетне каузата на Съединението получава последователна, макар и мълчалива подкрепа на британска страна до окончателното ѝ дипломатическо уреждане.

Но толкова внезапна и рефлексивна е тази промяна на ролята на британската дипломатия, най-вече в лицето на маркиз Солзбъри, от „разединител“ на България през 1878 г. до „обединител“ през 1885 г.?

На първо място британските дипломати, политици и обществени дейци са се убедили, доста преди това, че разделението на княжеството и автономната област е нетрайно и няма да продължава дълго. Британският посланик в Цариград през 1877-80 г. сър Хенри Остин Лейард (Sir Austen Henry Layard, 1817–1894), известен като отявлен туркофил отдавна предрича обединението на „двете Бългрии“, но смята, че това ще стане с помощта на Русия. В донесенията си от този период Лейард посочва, че генералният губернатор на Източна Румелия Алеко Богоро-

¹³ Turkey No. 1 (1886) Correspondence Respecting the Affairs of Eastern Roumelia and Bulgaria. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, February 1886. London, 1886.

¹⁴ Turkey No. 1. Correspondence Respecting the Affairs of Eastern Roumelia and Bulgaria. London, 1886, pp. 15, 17.

ди и неговите съветници игнорират Берлинския договор и постепенно подготвят условията за съединение с България.¹⁵ За британските наблюдатели на място, най-вече консулите, не е имало съмнения за насоката на развитие на нещата. В подробния си доклад до Уайт от 16 октомври британският консул в Русе Делзиъл, обръщайки поглед назад, пише „Въпросът за съединението на двете Българи е толкова стар, колкото и политическото съществуване на двете страни и е смятан за толкова естествен, че може да се случи по всяко време, така че единственият въпрос е избирането на подходящия момент“.¹⁶ Върху обществото във Великобритания влияние упражняват и неполитически фактори. През май 1879 г. лейди Емили Странгфорд публикува във влиятелното списание „Найнтийт Сенчъри“ статия за Източна Румелия, в която изразява увереност в неизбежното съединяване на двете Българи.¹⁷

Така или иначе през между Берлинския конгрес и Съединението се натрупват индикации за промени в британската политика, които в крайна сметка я извеждат до позициите заети през есента на 1885 г.

Но независимо от това юнионистката акция радикално променя обстановката и изисква незабавно реагиране на британската дипломация. Великите сили, техните водачи и представители остават изумени от дързостта на българите, които отправят предизвикателство към техните решения взети само седем години преди това и фиксирани в международен договор. Два месеца преди Пловдивската революция кап. Хенри Джоунс, британският консул там, пише на Уилям Уайт, че там „всичко е спокойно и напълно лишено от интерес“. Консулт не дава ухо на твърденията на опозицията, че областта била близо до революционно състояние, „но тези стари заплахи не впечатлявали безучастната публика“.¹⁸

Когато въпреки това главоломните събития започват италианския посланик граф Луиджи Корти моли своя британски колега за информация, като споделя, че при първото съобщение от Пловдив е останал с впечатление, че италианският консул там е полуудял.¹⁹

¹⁵ Edwards, H. Sutherland, *Sir William White, for Six Years Ambassadors at Constantinople: His Life and Correspondence*, London, pp. 199-200, 230

¹⁶ F. O. 364/2. Sir William White Papers, H. W. Dalziel to Sir William White, Roustchuk, Oct. 16, 1885, ff. 197-198 – ЦДА-КМФ 04/инв. № 514/1.

¹⁷ Viscountess Strangford, *Eastern Roumelia* – The Nineteenth Century, Vol. 5, May 1879. – Генов, Румен, Пос. съч., с. 45, 70.

¹⁸ F. O. 364/2. Sir William White Papers, Henry M. Jones to Sir William White, July 4, 1885, ff. 72-73 – ЦДА-КМФ 04/инв. № 514/1.

¹⁹ Luigi Corti to Sir William White, Sep. 19, 1885, ff. 152-153 – ЦДА-КМФ 04/инв. № 514/1.

Самият Солзбъри започва да изпитва съмнения по отношение на решенията на Берлинския конгрес и като се убеждава, че Османската империя не може да се реформира и губи жизненост, стига до заключението, че в Берлин британската дипломация „не е заложила на коня, който ще спечели състезанието“. Всъщност той започва да възприема възгледа на своя политически опонент, либералския водач Уилям Гладстон, че новите, жизнени и енергични национални държави на Балканите, ще се превърнат в по-ефикасна бариера срещу руската експанзия от разпадащата се империя на султана.²⁰ Не трябва да се забравя, че още от времето на кризата на Източния въпрос през 1875-78 г., Солзбъри макар и да приема поста на външен министър в правителството лорд Биконсфийлд, има определени различия със своя шеф. Преди да стори това той установява работно сътрудничество с граф Игнатиев на Цариградската посланическа конференция от декември 1876-януари 1876 г., резултат от което е проектът за автономия на България (в две области). Това дава основание на неговите противници, че в Цариград Солзбъри действал като „по-голям руснак от руснаците“, а някои автори смятат, че като потомствен аристократ той проявявал инстинктивни симпатии към царизма.

Но формирането на британската позиция по Съединението не е резултат от мненията и решенията на едно лице, па било то шефа на правителството. Още от самото начало британските дипломати на място (в случая свидетелят на събитията в Пловдив майор Тротър), се убеждават, че „движението във Филипопол“ е „определено национално българско и е извършено без знанието на Русия или някоя друга сила. Освен това то е в насока определено враждебна на руските интереси и съединението извършено под водачеството на княз Александър ще нанесе силен удар на руското влияние на Балканите“. В същото време е констатирано, че „българите на север и юг от Балкана са напълно единни с княз Александър, така че и той, и те ще себият, ако турците прекосят границата и вероятно ще бъдат способни да окажат съпротива за достатъчно дълго време, щото ужасните кланета в България да принудят руското обществено мнение да им дойде на помощ“.²¹ Сам посланик Уайт стига до убеждението, че „Румелийското движение е засега спонтанно и е израз на общото желание, макар че е предшествано от чужди влияния, а

²⁰ Marsh, Peter, *Lord Salisbury and the Ottoman Massacres* – The Journal of British Studies, Vol. 11, No. 2 (May 1972), p. 68.

²¹ F. O. 364/2. Sir William White Papers, Major Henry Trotter to Sir William White, Sept. 26, 1885, ff. 154-155 – ЦДА-КМФ 04/инв. № 514/1.

княз Александър не би могъл да остане в страната, ако не беше застанал начело“.²²

Нито пък позицията на британската дипломация се налага веднага и безпроблемно. В писмата си до Уайт сър Робърт Мориер (Robert Burnett David Morier, 1826–1893), посланик в Петербург – един несъмнено важен дипломатически пост (застъпил поста през 1884 г. Мориер има голям принос за преодоляването на кризата в англо-руските отношения във връзка с Афганистан следващата година, довела почти до ръба на война), първоначално изразява недоволството от позицията на британското правителство, което се обявява категорично против статуквото. Според него проблемите на Великобритания трябва да бъдат на първо място, а англо-руското съперничество в Европа – на второ.²³ Уайт трябва да положи доста усилия за да го убеди, че европейската политика не трябва да се подчинява на съображенията за Азия, както и че обвиненията в Русия срещу „коварният Албион“, който се опитвал да я измести в привързаността на българите, са плитки и неверни, че този народ всъщност „иска да диша въздуха на свободата, и то не през руски ноздри“.²⁴

Не трябва да се пренебрегва и общественото мнение във Великобритания. То застава определено на пробългарски позиции, както установява българския делегат Иван Евстр. Гешов през септември 1885 г.²⁵ Тогава и самият либералски водач Уилям Гладстон признава, че правителството на консерваторите изразява правилно и правдиво настроението на обществото (в писмо до Захари Стоянов и други български дейци).²⁶ И нищо чудно, че същата линия по отношение на Съединението е продължена след като през февруари 1886 г. Гладстон формира своето кратко трето правителство, а външната политика е поета от лорд Роузбъри (Archibald Philip Primrose, 5th Earl of Rosebery).

Този опит за известно префокусиране на темата не означава нейното огледално обръщане и заместване на един „покровител“ и „доброжелател“ с друг, а по-адекватно изясняване на мотивацията на позициите и действията на Великобритания като външнополитически фактор допринесъл да се превърне Съединението, по широко разпространено мнение, в най-успешния акт на осъществяване на националния проект и утвърждаването на българската държавност.

²² William White to Private Secretary F. O. (Sir Philip Currie), Sept. 21, 1885, ff. 151-152.

²³ Edwards, H., *Sutherland*, Op. cit., p. 231.

²⁴ Ibid., p. 234.

²⁵ НБКМ – БИА, фонд 272, а. е. 4572, л. 3-4.

²⁶ НБКМ – БИА, фонд 100, а. е. 8767.

**НАМЕРЕНИЕТО НА ЧАРЛС НОБЪЛ
ДА ВЪЗКРЕСИ НА ФИЛМ СЪЕДИНЕНИЕТО –
КЛЮЧ КЪМ РАЗГАДАВАНЕТО НА НЕГОВИТЕ
ИЛИНДЕНСКИ „КИНЕМАТОГРАМИ“**

*д-р Петър Кърджилов
Институт за изкуствознание, БАН*

На 12 юни 1904¹ в. „Пловдив“ публикува кратко съобщение, озаглавено „Съединението кинематографирано“: „Учим ся, че г-н Нобл имал голямо желание, като дойде в Пловдив, да възпроизведе пред своя кинематографически апарат свалянието на Генерал-Губернатора на Источна Румелия и прогласяванието на съединението. За тази цел съзаклятниците ще бъдат поканени да ся явят в Пловдив с тогавашните си облекла“.² От същия брой на същия вестник жителите на града под тепетата получават макар и оскъдна информация, отнасяща се за споменатия „г-н Нобл“: „На 15-й того града ни ще бъде посетен от представителя на английската илюстрация [списание – б. а.] „Бляк Хуайт“ г-н Чарлс Райдър Нобл, който същевременно е военен кореспондент на в. „Дейли Кроникл“ и бивш доброволец в Македонските чети. По тоя случай, г. Нобл ще даде представление на оживлени картини с кинематограф какъвто града ни не е виждал. Представяваните картини са същински и много от тях снимани от самия г-н Нобл. Между четите той е бил с своя апарат за снимане кинематографически картини и за това ще имаме случай да видим сцени из живота на въстанниците, въстанниците в поход, в цепе [верига – б. а.], на позиция, в престрелка, хвърляние бомби и пр. и пр., а между най-интересните е и това, че миналата събота г. Нобл е получил по пощата оригинална лента от театра на японско-руската война и ще я представи на Пловдивчани...“³

¹ Датите в публикацията са посочени според валидния през разглеждания период в България календар – Юлианския (т. н. стар стил), докато по същото време във Великобритания е в употреба Григорианския календар (т. н. нов стил). Разликата между тях през XX век е 13 дни. (б. а.)

² Съединението кинематографирано. Пловдив, год. XIX, № 1250, 12.VI.1904, с. 2.

³ Г-н Нобл и неговия кинематограф. Пловдив, год. XIX, № 1250, 12.VI.1904, с. 2.

Поместването на цели две обявления на кинематографическа тема в един и същ брой на периодично издание е рядко срещана практика тогава. Ето защо този факт може да се тълкува и като индикация за уникалността на събитието, което условно би могло да се раздели на три части. Първата (появата на Нобъл в Пловдив) се случва на 17 юни (два дни след първоначално оповестената дата). Третата също бива реализирана – от 19 до 26 юни със сигурност (а може би и до края на месеца) англичанинът гастролира и в театър „Люксембург“⁴, и в „растворений градински театър на Търговски хотел“⁵, представяйки „картините от Македонските чети и сраженията им, от Африканските войни и от Японско-руската война (пристигнаха сега скоро)“⁶. За съжаление, втората част от очакваното събитие (възпроизвеждането пред киноапарата на „прогласяването на съединението“) остава неосъществена...

Откъде знаем това? Косвено – от българския печат (включително и пловдивския), който впоследствие не обелва и дума относно желанието на Нобъл да възкреси върху целулоидна лента историческия акт от преди 19 години. А директно – от каталозите на „Чарлс Ърбан Трейдинг Къмпани“ (Charles Urban Trading Co., Ltd.), в които липсва каквато и да е информация за филм с подобен сюжет. Затова пък в тях фигурират заглавията на цели 17 кинохроника, заснети от Нобъл в България през 1903 – годината на Илинденското въстание.

Избухването му привлича вниманието на световната общественост. За да отразят бунта в страната ни пристигат десетки чуждестранни кореспонденти. Сред тях е и Чарлс Райдър Нобъл/Charles Rider Noble (1854 – 1914), който по народност е англичанин, но бива изпратен в България от един американец. И той е Чарлс, но Ърбан (1867-1942) – продуцент на филми, основал в Лондон споменатата вече компания, носеща неговото име. Ето защо Нобъл се различава от колегите си по това, че е единственият, който носи със себе си кинокамера („Биоскоп“ – марка, патентована от Ърбан). Връзката между двамата не изключва възможността Нобъл да е изпълнявал функциите на репортер, работещ и за някои периодични британски издания – факт, подчертан от в. „Пловдив“. Макар че операторът пристига у нас със закъснение – през октомври 1903, когато бунтът е вече поизтлял, той съумява да осъществи своя „светлопис“ за Илинден. Така, по волята на музата Клио, Нобъл

⁴ Последний Час, Пловдив, год. XIX, № 1251, 19.VI.1904, с. 3.

⁵ Кинематографа в Търговски хотел, Пловдив, год. XIX, № 1252, 26.VI.1904, с. 3.

⁶ Пак там.

се превръща в кинематографиста, осъществил първите филми в отечеството ни. За съжаление, изгубени безвъзвратно по друмищата на времето, днес те не съществуват. Оцеляла е единствено информацията за тях, съхранена в споменатите рекламни издания на Ърбановата компания (част от нея бе огласена за първи път на български език от покойния вече Костадин Костов⁷ – киноисторик и пловдивчанин). Най-ранният каталог, с копие от който разполагам, е от 1904. Тогава всъщност излиза притурката към основното каталожно издание, публикувано през ноември 1903, в която бива включен „Списък с последните филмови обекти на Ърбан“. А те според съдържанието на каталога са тъкмо реализираните от Нобъл през октомври и ноември 1903 в татковината ни 17 хроникално-документални филма (с времетраене от 1 до 4 минути), обединени в разделите „Македония и България“/**MACEDONIA AND BULGARIA** (от № 1154 до № 1164⁸) и „С македонските въстанически чети“/**WITH THE INSURGENT BANDS OF MACEDONIA** (от № 1228 до № 1233⁹).

От анотациите в каталозите изследователите на киното днес узнават и съдържанието на тези ленти. Една от тях отразява откриването на XIII обикновено народно събрание в София, три могат да бъдат охарактеризирани като етнографски, а други четири представляват „директни репортажи“ от събития, свързани с дейността на българската армия. **Останалите девет хроникират мигове от епилога на Илинденската епопея** – завръщането на някои от четите на Върховния македоно-одрински комитет – ВМОК (5 заглавия) и бежанската неволя (4). Оказва се, че с помощта на светлината Нобъл е изографисал ликовете на комити и воеводи, запечатал е престрелки и сражения, отразил е суровият четнически бит... Оказва се, че е съумял да превърне парчетата целулоидна лента в късове от зримата летопис на една от най-величавите драми в новата ни история!

Три от късометражните картини са посветени на четата, предвождана от Иван Христов Орджанов (1875 – 1905). Известен и като Иванчо Карасулията (родното му село е Карасуле, днес град Поликастро в Гър-

⁷ Костов, Костадин, *Булото над тайнствената личност Чарлс Райдър Нобъл се повдига*, В каталозите на „Чарлс Урбан Трейдинг Къмпани“ има 38 негови филма, снимани в България. Кино, № 3, 1996, с. 35-40; Костов, Костадин, *Илинденското въстание в киното (1903-1933)*, Пловдив, Веда Словена, 2000, с. 19-38.

⁸ The Charles Urban Trading Co., Ltd. Catalogue (Forming Supplement № 1 to our General Catalogue Issue of November, 1903), 1904, с. 10-12.

⁹ Пак там, с. 32-35.

ция), и като Иванчо Гевгелийски (по наименованието на района му на действие), и като Дилбер Иванчо (заради хубостта му), той е български революционер, войвода на отряд (шеташ най-вече из Кожух планина). Тъкмо Карасулията (по волята на Провидението) става „главният герой“ на три от филмите, включени в раздела „С македонските въстанически чети“. „Въстаническа чета в прикритие“/AN INSURGENT BAND IN COVER (каталожен № 1228) показва комитите на Гевгелийски, насядали около лагерен огън, запален на открита поляна. „Мъжете постоянно са нащрек – уверява анотацията, – очаквайки изненади от страна на турците, които ги нападат при всяка възможност. Дължина 50 фута.¹⁰“ Участието на войводата бива подчертано от авторите на текстовете и във втория титул – „Македонска въстаническа чета в поход (Под командването на Иванчо Гевгелийски)“/A MACEDONIAN INSURGENT BAND ON THE MARCH (*Under the leadership of Ivantcho Quevgueliisky*¹¹) (№ 1229). Филмът е своеобразен „групов портрет“ на отряда, чийто командир разрешава на подчинените си да се приближат към камерата и преминат пред нея в колона по един. „Увереното поведение на всеки от мъжете, решителното изражение на техните лица, както и странните им униформи пренасят върху тези кадри непоколебимостта, характерна за заснетите субекти. Последният епизод показва войводата, заобиколен от четниците, който по всичко личи обсъжда съдържанието на някаква телеграма със своя заместник. Дължина 100 фута.¹²“

„Трилогията“ завършва с „Македонски въстаници в битка с турците“/MACEDONIAN INSURGENTS' FIGHT WITH THE TURKS (№ 1231), чиято дължина е впечатляваща – 225 фута (70 метра, които при тогавашната „кинематографична“ скорост от 16 кадъра за секунда са се прожектирали за около 4 минути). Навярно затова преди заглавието е поставено недвусмисленото „Исклучително...“ (Special...), а след него въвеждащото и обясняващото: „Всекидневно случващото се с четата, предвождана от Гевгелийски, докато тя напредва през Македония.“ Ето защо си позволявам да предам изцяло съдържанието на тази лента: „Началната част на този филм показва предпазните мерки, които четата взема, за да не бъде обградена от турците. Един от четниците бива изпратен

¹⁰ Пак там.

¹¹ Транскрибирането на българските имена видимо (а и разбираемо) затруднява авторите на анотациите в каталога, които често използват латинското Т като заместител на буквата I, с която би трябвало да започва малкото име на войводата. (б. а.)

¹² Пак там, с. 34.

напред да хвърли бомба с динамит в шубраците, за да се увери, че там не се крие враг. Вижда се как той пали фитила на бомбата, как изтичва към мястото на предполагаемата засада, как хвърля бомбата натам. Той заляга на земята, очаквайки експлозията. Виждайки, че няма опасност, четата преминава. Тази проверка е сигурна, защото никои турчин не би се появил след този ужасяващ взрив. След това виждаме, че четата се е спряла, укрита сред гора от високи ели. Някои от групата почистват оръжията си, докато други стоят на пост.

Третият епизод показва четата да прегазва планински поток в колона по един. Вижда се как един от мъжете пада [убит], неговите спътници му хвърлят само бегъл поглед, след което хукват, за да отмъстят на турчина, произвел изстрела. Четвъртият кадър показва как групата си проправя път през гората, притичвайки от дърво до дърво, внимателно оглеждайки се наляво и надясно за признаци на опасност. Петата картина изобразява сечище [открита местност], която мъжете трябва да прекосят. Докато вършат това, друг един от четата е прострелян. Неговите другари, очакващи нападение всеки момент, ускоряват крачка и се втурват към мястото на засадата, откъдето е даден изстрелът.

Сега ги виждаме да напредват упорито, превръщайки в своя позиция най-близкото укритие и откривайки огън по турския взвод. Четирима членове на четата падат, това се вижда, но макар и ранени, те продължават да бъдат олово по враговете. Вълнуваща картина.

Забележка – Този инцидент не беше режисиран от нашия оператор с цел облага. Нещо повече – той се подложи на голям риск, защото нямаше гаранция от водача на четата за своята сигурност. Единственото обещание, което получи, когато се присъедини към отряда, бе, че ако иска да заснеме с биоскопа си вълнуващи филми, ще му бъдат предоставени отлични възможности за това. Г-н Нобъл успя да реализира и опази този филм, който е уникален, защото показва не само бойните тактики на четата, но и нейното умение да всява ужас сред турците, изпречили се на пътя ѝ.¹³

Второто българско име, фигуриращо в каталозите на Ърбановата търговска компания, е това на ген. Иван Стефанов Цончев (1859 – 1910) – достоен офицер, една от най-ярките фигури на ВМОК. То не бива втъкано в заглавието „Престрелка с турците в планината“ / **A SKIRMISH WITH THE TURKS IN THE BALKANS** (№ 1230), но пък бива под-

¹³ Пак там, с. 34-35.

чертано в последвалото титула пояснение: „С участието на една от най-влиятелните въстанически чети, ръководена пряко от генерал Цончев, който е показан и може да се види как раздава заповеди. Представени са също и неговите офицери (които се сражават почти всеки ден в редиците на този отряд) (виж илюстрацията на страница 33) – полк. Анастас Янков, лейт. Илия Балтов и лейт. Кочо Настев“.

Още по-интересни са редовете, предаващи съдържанието на тези 200 фута (близо 3 минути и половина): „Първият кадър показва общ план на заснежените балкански планини, както и въстаническата чета, проправяща си път през дълбокия сняг. По пладне членовете ѝ спират да починат и палят огън. Часовоят, оставен на пост, вдига тревога и генералът заповядва на своите въоръжени мъже да се приготвят за атака. Те заемат удобни позиции в очакване на нападението на турците, които ги обстрелват от отсрещния невисок хълм. Скоро въстаниците вземат нещата в свои ръце и техният успешен начин за водене на битки бива показан.

Забележка – В планините има много сняг и нашият оператор, г-н Нобъл, изтърпя множество лишения и страдания, причинени от студа, за да осъществи тези кадри. Той изпитва искрено възхищение към мъжете, които не обръщат внимание на студа, а поемат през дълбокия сняг, защото всички останали пътеки са блокирани.¹⁴

„Чувствата“ навярно са били взаимни. Очевидно е доверието, с което пришълецът се е ползвал сред лидерите на ВМОК. Доказателство за това е и заглавието на петия филм – **„Приемане на нов член в една въстаническа чета“/INITIATING A NEW MEMBER INTO AN INSURGENT BAND** (№ 1233), и съдържанието му: „Новопостъпващият е доведен със завързани очи до сборното място на въстаниците в балкана [Balkan Mountains], където бива подложен на сурови изпитания, за да докаже своята преданост и вярност към делото. След което полага клетва и приема поздравленията на своите братя по оръжие.¹⁵

Изброените заглавия със сигурност са имали успех сред зрителите, защото продължават да се появяват и в по-късните каталози на търговската компания „Чарлс Ърбан“ – в актуализираното издание от 1905 – 1906 те биват включени (под същата номерация) в раздела, наименован този път **„България и Македония“/BULGARIA AND MACEDONIA**¹⁶, а в публикацията от 1907-1908 са обединени в един

¹⁴ Пак там, с. 34.

¹⁵ Пак там, с. 35.

¹⁶ The Charles Urban Trading Co., Ltd. Catalogue, 1905–1906, с. 158-165.

голям материал (дължина 540 фута, времетраене 9 мин. и цена 9 лири), онадсловен „Македония и въстаниците“/Macedonia and the Insurgents (№ 1996). Този „монтажен филм“ е толкова грандиозен (според тогавашните стандарти), че съдържанието му бива предшествано от няколко уводни изречения: „Сензационни кадри на въстаническите чети, грабнали оръжие, за да отхвърлят хомота на турската тирания. За да осигури описаните уникални изгледи, нашият оператор бе посветен в партизанското „братство“. Споделяйки битата на бунтовниците, придружавайки ги в „горещите точки“, рискувайки собствения си живот, той успя да оползотвори по невероятен начин времето, прекарано в тези сурови условия, и постигна целта си.

Повечето реалистични кадри изобразяват бунтовническата чета в поход, криеща се в засада сред храстите и напредваща в боен ред сред полето. Баталните сцени са вълнуващи до краен предел, защото са ярка и автентична илюстрация на борбата за свобода, водена от отчаяните мъже. Патосът се извисява до забележителен връх с кадрите на бежанците от Рила, а панорамите на железницата, селските празници и оригиналните носии, предшестващи бойните епизоди, правят филма още по-интересен и развлекателен.“

След това бива изброена подредбата на кадрите (от които съм игнорирал тези, които не отговарят на темата):

„7 – Известна чета от македонски въстаници. За да се постигне отделен портрет на всеки неин член, войводата нарежда на своите четници да маршируват пред камерата в колона по един. Решителното изражение, храброто поведение и странната униформа на мъжете са вплетени като въздействащи детайли в тези забележителни кадри.

8 – Бунтовнически бивак около лагерен огън, запален на поляна, заобиколена от гъсти шубраци.

9 – Тревога! Дадена е заповед за прикритие и очакване на нападение.

10 – Бунтовниците демонстрират бойните си умения. Дълбок сняг покрива мястото на действието и затова епизодите с напредването, атакуването и оттеглянето са изобразени изключително реалистично.

11 – Покана към оператора да стане член на въстаническа чета. След проверка на неговите отдаденост и преданост към делото му е позволено да положи клетва за вяност и той целува знамето.

12 – Четник взема предпазни мерки срещу евентуално нападение от засада. Той хвърля бомба сред дърветата, за да се увери, че там не се крие враг.

13 – Четата заляга в храсталака, очаквайки резултата от експлозията.

14 – Бунтовници прегазват планински поток в колона по един. Вижда се как един от мъжете пада убит, а останалите от четата хукват бързо, за да отмъстят на турчина, произвел изстрела.

15 – Претърсване на гора, мъжете притичват от дърво до дърво, внимателно оглеждайки се за признаци на опасност.

16 – Пресичане на сечище с придвижване в разгърнат строй. Друг член на отряда е прострелян, а останалите ускоряват крачка и се втурват към укритието.

17 – Реалистичен кадър на решителна битка. Под прикритието на стръмния скат на един хълм бунтовниците връхлитат врага. Вижда се, че четирима от тях падат, но останалите, макар и ранени, продължават да се бият докрай. Финалният шум също е показан.

Тези серии предоставят абсолютно единствените достоверни кадри за съществуването на македонски бунтовнически чети, действащи на вражеска територия под командването на Иванчо Гевгелийски и генерал Цончев.¹⁷

В информацията, макар и повтаряща вече известни неща, могат да се открият отънъци, които помагат да се идентифицира личността на главния герой от филма **„Приемане на нов член в една въстаническа чета“**. Оказва се, че това е самият Чарлс Нобъл – поканата е отправена към „оператора“ (the operator)! Той бива „доведен със завързани очи до сборното място на въстаниците“, той бива подложен на „сурови изпитания“, той в крайна сметка полага „клетва за вярност“, целувайки бунтовническото знаме...

Достоверни ли са обаче тези „достоверни кадри“? Първите съмнения относно тяхната автентичност се прокрадват в английската преса още през декември 1903, когато от 22.XII.1903 (4.I.1904 започват техните прожекции в най-популярния лондонски мюзикхол „Алхамбра“) Alhambra Music Hall (днес това означава да бъдат излъчени по Би Би Си в най-гледаното време). „Българската серия“ (с обща дължина 1600 фута/490 м и времетраене от 27 мин.) бива показвана в продължение на цели две седмици, предизвиква сензация, провокира интереса както на тамошната публиката, така и на пресата (само в столицата на Обединеното кралство повече от дузина периодични издания отразяват събитие-

¹⁷ The Charles Urban Trading Co., Ltd. Catalogue (Kinematographic Film Subjects), 89-91. Wardour St., London, W., Supplements, 1907-1908, с. 10-12.

то – при това нееднократно)! Част от отзивите в печата биват включени (с рекламна цел) в Ърбановия каталог от 1905-1906¹⁸. Благодарение на тези фрагменти, които са най-ранните съобщения, отнасящи се за заснети в България филми, се разбира, че хрониките са „оригинални“, че са осъществени със съдействието на „Чарлс Ърбан Трейдинг Къмпани“, че техен оператор е Чарлс Нобъл, че прожекциите са реализирани посредством „имперския биоскоп“ на Ърбан, че са били придружени от обясненията на „лектор“ (диктор, коментатор), „разясняващ неяснотите в кадрите“...

Изданията подхвърлят (без да навлизат в подробности) и за някои проблеми, които е имал Нобъл с турските власти, предопределили навярно неговото позакъсняло пристигане в Княжество България. „От турското правителство бе отказано всякакво съдействие на г-н Нобъл“ – уверява вестник „Стандарт“ (The Standard). „Поради отказа на турското правителство да издаде паспорти по надлежния ред, а и да предостави улеснения при сътворяването на тези филми, експедицията на Ърбан трябваше чрез военна хитрост да премине турските граници, поемайки огромен риск, за да се присъедини в крайна сметка към българите“ – добавя „Ванити Феър“ (Vanity Fair). Най-подробен е в. „Трут“ (Truth), лондонската „Правда“: „Филмите са заснети не без затруднения, дължащи се на отказа на турското правителство да разреши на фотографите да преминат турските граници. Тези затруднения, уверява ни Алхамбра, са били преодоленни „чрез военна хитрост“, което по всяка вероятност е другото наименование на благоразумно раздаден бакшиш [backsheesh]“.

Общият тон, властващ в печата, може да се охарактеризира като възторг и преклонение пред бликащите от екрана правдоподобност, реализъм, документализъм и дори натурализъм. „Без съмнение реализмът достига връхната си точка в новите живи картини, показвани сега в „Алхамбра“ – възкликва в. „Пеликан“ (The Pelican). – В рамките на няколко минути публиката бе зашеметена с обилни порции от тази злочеста страна България, гарнирани с неколцина български бунтовници [Bulgarian irregulars], които с външния си вид и с разнообразните си одежди със сигурност заслужават славата си. Виждаме въстаниците да водят престрелки сред горите и да прекосяват поляните, а от време на време някой от българите и да се прекатурва, когато пропуква турска пушка. Зрелищната гледка на мъже, наистина убивани пред очите ти на

¹⁸ The Charles Urban Trading Co., Ltd. Catalogue, 1905 – 1906 (Press Comments), с. 166-167.

бойното поле, никога преди не е била показвана така – едновременно ужасяващо и очароващо. Начинът, по който някои от клетите нещастници падат и се претъркулват, след което зловещо замират, е изключително въздействащ. За отбелязване е също и нещо друго удивително – когато някой от мъжете падне, той бива изоставян от своите спътници, без да му се обърне внимание. Никой не отива да му окаже помощ, а за лекарски екип и медицински пособия изглежда не може и да се говори. Изпълнявайки своята трудна и опасна за самия него задача, г-н Райдър Нобъл, който е кинематографирал филмите, ще да е имал отличната възможност да бъде направен на решето от турските куршуми, а камерата му да бъде разбита на парчета.“

„Невъзможно е да не бъдем съпричастни към усилията на въстаническите чети – пише „Ера“ (The Era), – вдигнали оръжие, за да отхвърлят хомота на турската тирания: и г-н Райдър Нобъл се вижда в средата на едно от тези бунтовнически събрания. Той докосва с устни знамето и по време на последвалата церемония по приобщаване в „братството“ приема целувка от водачите на въстаниците.“ Фактът, че Нобъл се е подвизавал сред въстаниците, впечатлява и други издания. „Г-н Ч. Райдър Нобъл, осъществил тези снимки, се бе присъединил към една от въстаническите чети и със сигурност е използвал времето си по най-добрия начин – заявява сп. „Блак енд Уайт“ (Black and White). – Един от филмите пресъздава действителна битка, но и другите, макар и по-малко кървави, са изключително интересни.“ „Стандарт“ също се възторгва от прожекциите, но и подчертава, че „жертвите, които падат, когато представлението става сериозно, са също **почти реалистични**.“ В. „Морнинг Поуст“ (Morning Post) е още по-откровен: „Има и няколко епизода, показващи истинска битка, в които виждаме мъже да падат [убити]. Някои от тези филми са **доста поразкрасени**, но явно биоскопът им е придал някаква обаятелна живост“ (подчертаването е мое – П. К.).

Въпроса за достоверността на „илинденските“ кинописи (особено на баталните сцени в тях) повдига и сръбският професор Деян Косанович, един от най-добрите познавачи на историята на балканското кино: „И – най-накрая – последен, но не и по степента на интереса към него, стои въпросът за АВТЕНТИЧНОСТТА на този заснет материал. Дали Райдър Нобъл наистина е снимал по време на сраженията или пък въстаниците са реконструирали своите бойни акции за нуждите на кинооператора? Да се прецени това е трудно при липсата на заснетия

филмов материал. Но..., знаейки какви са били по онова време възможностите на кинотехниката, бихме могли да се усъмним в автентичността на някои части от филма „Македонски въстаници в битка с турците“, преди да им се доверим. Филмовата камера тогава е била твърде тежка и несъвършена, изисквала е известни приготовления преди снимане, а с оглед на това, че механизмът ѝ се е задвижвал ръчно е трябвало да се поставя на статив, за да бъде стабилна, неподвижна. При такива условия е малко вероятно Нобъл да е съумял мигновено да заснеме внезапната турска атака, освен ако съвсем случайно нападението не е било извършено тъкмо тогава, когато Нобъл е снимал четата в движение. Тази теза би отговорила и на въпроса откъде се е взело необичайното равнодушие на въстаниците спрямо ранените им другари: всичко е било само инсценирано за нуждите на снимките. Значи, изглежда твърде вероятно в случая да става дума за сръчна реконструкция, успяла да убеди зрителите, че гледат автентични снимки. Относно автентичността на останалите кадри и филми също не би трябвало да има съмнение, че и те определено са били аранжирани за „биоскопа“¹⁹.

Споменатите похвати – инсценировката, реконструкцията и аранжировката – са обичайни за филмопроизводствената практика от началото на XX век. Конструктивните несъвършенства на най-ранните снимачни апарати, ограничените светлочувствителни качества на тогавашната лента, липсата на телеобективи, трудностите, съпътстващи преодоляването на огромни разстояния, а и безмилостните закони на конкуренцията принуждават кинаджиите да снимат гибелта на американския крайцер „Мейн“ не на хаванското пристанище, където е взривен, а в покрайнините на Париж (като ролята на истинския кораб бива „изиграна“ от картонен макет); да пресъздадат морската битка в залива на Сантяго де Куба наред Чикаго (в малък плувен басейн); да възкресят мигове от Англо-бурската война в Южна Африка край Ню Джърси (с помощта на статисти и театрални костюми), нападението над християнска мисия в Северен Китай в селски двор (осъществено от Джеймс Уилямсън в двора на къщата му в Южна Англия), аферата Драйфус (екранизирана и от Мелиес в парижкото предградие Монтръой, където е неговото киностудио, и от Шарл Пате в павилионите на фирмата му във Венсен) и дори да възпроизведат изригването на вулкана Монт Пеле в Мартиника

¹⁹ Kosanović, Dejan, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije 1896-1918*, Beograd, Institut za film, Univerzitet umetnosti, 1985, с. 255-256.

(„в което нямало и капка истина“ според киноисторика Жорж Садул)... Въпреки своята примитивност, въпреки властващата в тях бутафория, целулоидните възстановки били възприемани от възторжената публика като реално събитие от обществения живот! Вярата в автентичността им не се пропуквала, дори когато печатът разкривал тяхната откровена несъстоятелност – техническата невъзможност да бъде фиксирано нощно сражение, времето несъответствие между заснемането и показването, дори надничашите понякога иззад декорите лица на служители от техническия персонал или фрагменти от урбанистичен пейзаж...

Като достоверни били приемани също и „ментетата“, реставриращи действителни епизоди от миналото, митологични разкази и евангелски сцени – убийството на херцог дьо Гиз, смъртта на Робеспьер, срещата между Наполеон и папата, печалната участ на Пигмалион и Галатея, Христовите страдания... Инсценираните хроники на събития (както актуални, така и исторически) се обособяват дори в специфичен жанр. Изключително популярен при това. „Жанрът, в който сме ненадминати – уверява каталогът на френската кинокомпания „Пате фрер“ от 1904, – са хрониките на действителни събития, за каквито приемаме онези сцени, които имат общонационално или международно значение и затова са интересни за масите.“²⁰ В този ред на мисли не е случайно, че по това време кинохрониката изпълнява ролята на „своеобразен вестник на масите“.

Режисьорската „звезда“ на фирмата Фердинанд Зека пък признава: „Ние винаги се стараем да следим текущите произшествия и да ги хроникираме, предизвиквайки по този начин интереса на нашите клиенти... Понякога обаче поради безбройните трудности, възникващи при „сграбчването на мига“, ние не може да гарантираме достоверността на всички кадри... В някои случаи, когато снимките на местопроизшествието са невъзможни, сме принудени да възпроизведем недостигащите епизоди, приближавайки ги при възможност до реалните събития“.²¹

Само през 1903, когато Нобъл пребивава за първи път в България, бял екран виждат две инсценирани хроники със сюжети, почерпени от бурната балканска общественно-политическа действителност! Едната от тях е „Убийството на кралското семейство на Сърбия“ („Assassinat de la famille royale de Serbie“), пресъздаваща мигове от Майския преврат,

²⁰ Садул, Жорж, *Всеобщая история кино*, Том 1. Москва, Искусство, 1958, с. 332.

²¹ Пак там.

извършен през нощта на 28 срещу 29 май 1903. Тогава група млади сръбски офицери, принадлежащи към нелегалната организация „Черна ръка“, нахлуват в белградския дворец и умъртвяват крал Александър I Обренович (1876–1903) и съпругата му Драга Машин (1861–1903). Вестта за злодейството светкавично обикаля света. За да отговори адекватно на винаги жадната за сензации публика, „Пате фрер“ моментално започва снимките, поверени на режисьора Люсиен Нонге (Lucien Nonguet). Добрата организация и професионализмът на екипа правят възможна появата на сърцераздирателната драма само 9 дни след покушението. Оскъдни данни за филма, несъхранен до наши дни, могат да се открият в каталозите на „Пате“, където той фигурира под № 984.²²

Под различни заглавия лентата с успех обикаля Европа – Франция, Австро-Унгария, Великобритания (информация на английски език за нея бива включена в лондонското издание на каталога на „Пате“), Румъния (където бива отпечатана пощенска картичка, изобразяваща сцената „Сръбската кралица Драга моли за милост“ – единственото зримо свидетелство за съществуването на творбата), дори Турция (Скопие). Но така и не прекрачва границите на Сърбия. Затова пък бива показана в България – и то отново в Пловдив! Единственото доказателство за този акт е кратко съобщение, озаглавено „Приятно развлечение“ и публикувано на 10 август 1903 в рубриката „Хроника“ на в. „Пловдивска поща“: „Тая вечер, в салона на театър „Люксембург“, ще се представят от най усъвършенствувания апарат „мегалограф“ разнообразни живи картини, между които и убийството на сръбската кралевска двойка. Продукцията е приятно-развлекителна. Цени съвсем умерени.“²³ Споменаването на филмово заглавие в родния печат е рядка за онова време практика. Изключението може да бъде обяснено както с популярността на сюжета сред българската аудитория, така и с желанието на анонимния пътуващ кинаджия да подчертае (отново с рекламна цел) тъкмо този титул, очевидно открояващ се според него с нещо сред останалите „разнообразни живи картини“. Впечатлява също експедитивността, с която амбулантният търговец на „приятно-развлекителна“ целулоидна продукция смогва да покаже инсценираната хроника в страната ни само два месеца след нейната премиера!

За втория филм не съществуват (поне засега) свидетелства, че е проектиран у нас (макар и интерес към темата да не е липсвал). Защото

²² Bousquet, Henri, *Catalogue Pathé des années 1896 à 1914*, Vol. I (1896 – 1906), 1996, с. 884.

²³ Хроника. Приятно развлечение, Пловдивска поща, год. I, № 7, 10.VIII.1903, с. 3.

той е показвал „най-вълнуващите събития, станали по време на размириците в Македония“ (имайки се предвид Илинденското въстание). Неговото оригинално заглавие (според каталозите на „Пате“) е „**Atrocités turques**“²⁴ („**Турски жестокости**“), каталожният му номер – 1000, годината на производство – 1903, дължината – 35 м (2 минути), жанрът – инсценирана хроника (*actualité reconstituée*). Оскъдни редове в италианския печат добавят към съдържанието му сцените: „а) въстаници в засада – б) войводата на една чета в плен на турците – в) атентат с динамит срещу влака Ориент-Експрес“. Тази „актуална реконструкция“ със сигурност е видяла бял екран в Руан (от 29.IX. до 3.X.1904) и Триест през 1906 (според каталозите), в Англия, Любляна и Белград²⁵... Филмът се споменава най-често под титула „Кланетата в Македония“ („*Massacres de Macédonie*“²⁶), но може да бъде срещнат още като „Атентат с динамит срещу влак в Македония“ („*Attentat à la dynamite sur un train en Macédoine*“) – според изданието „*L'Industriel Forain*“ (№ 738, 26.IX.1903), „Кървави факти от Македония“ („*I fatti di sangue delle Macedonia*“), „Резня в Македонии“, „Колежите во Македонија“, „*Pokolji u Makedoniji*“... За режисьор и на тази възстановка обикновено се посочва Люсиен Нонге (*Lucien Nonguet*), но не с необходимата степен на увереност, като причината и този път е фактът, че и тя (както повечето ѝ посестрими от този период) не е оцеляла до наши дни.

Познавал ли е Нобъл филма „**Турски жестокости**“/„**Кланетата в Македония**“? Възможно допускане – заглавието ще да е показано в Лондон, тъкмо когато той се е стягал за „експедицията“ си на Балканите. А може и да не го е гледал. Но е факт, че сред неговите „вариации“ по същата „тема“ фигурират идентични „сцени из живота на въстанниците“: „чета, криеща се в засада сред храстите“ и четник, „изпратен напред да хвърли бомба с динамит в шубраците“ (паленето на фитила, замаянето, залягането, експлозията), ала най-вече показващи – „македонската неволя“ (причинена тъкмо от турските жестокости и кланета). В този ред на мисли намерението на Чарлс Нобъл да възкреси на филм Съединението, изявено във в. „Пловдив“ (навярно от самия него – едва ли първоизточникът ще да е бил пловдивски журналист, който трудно би могъл

²⁴ **Bousquet, Henri**, *Catalogue Pathé des années 1896 à 1914*, Vol. I (1896 – 1906), 1996, с. 885.

²⁵ **Масловариќ, Весна**, *Странските сниматели на почвата на (и за) Македонија – како хроничари на своето време (1895-1945)*, В: Развојот и проникнувањето на балканските национални кинематографии во периодот од 1895 до 1945 година, Скопје, Кинотека на Македонија, 2003, с. 264.

²⁶ IMDb/The Internet Movie Database /<http://www.imdb.com/title/tt0266751> //

да разполага с информацията и то пет дни преди появата на чужденеца в града), се вписва напълно в характерните за занаята тогава жанрови форми. В контекста на разглежданата тема обаче е много по-важно, че интересът му към реконструирането на събитието (а то ще рече – интересът му към инсценираната хроника, още по-точно – към историческата възстановка) може да се окаже ключа към разгадаването на неговите илинденски „кинематограми“.

А те и до днес крият безброй тайни. Една от тях е свързана с мястото на осъществяването на подробно преразказаните „батални“ сцени, чието локализиране отново ни връща към проблема с автентичността на Нобълвите кадри. Най-ранното (известно засега) свидетелство за направата на киноснимки в родината ни, поместено в чуждестранно периодично издание (при това английско), киноисториографията ни дължи на специализираното лондонско издание „Мюзикхол“ (Music Hall and Theatre Review) и британския изследовател Стивън Ботомър – същински Индиана Джоунс в занаята, любезно предоставил ми поместената там статия „От кинетоскопа до биоскопа на г-н Чарлс Ърбан“, в която се казва: „Друг оператор пък бил изпратен в България, за да отрази страданията на угнетените българи. Турските войници категорично отказали да го пуснат да мине през границата и освен това заплашили да счупят апарата му. Това обаче не успяло да го обезкуражи и той си намерил кон, с който успял да избегне патрулите и благополучно да прекоси границата, въпреки риска да бъде застрелян“.²⁷ Освен безценна, тази информация е и достоверна, защото източникът ѝ е самият Чарлс Ърбан (многобройни са индикациите, че материалът е написан въз основа на взето от него интервю). Четиридесет дни по-късно отново „Мюзикхол“ уверява, че при осъществяването на снимките Нобъл е „трябвало да се изплъзне от турската войска и да прекоси границата, за да влезе в Македония, рискувайки живота си“, като сякаш за потвърждение разгласява епизодите под обединяващия ги титул „С въстаниците през Македония“/**With the Insurgents trough Macedonia**.²⁸ Пресата на Албиона като цяло обаче посочва за техни снимачни площадки и Македония, и България!? Българската – също (като софийският „Дневник“ на два пъти приписва на Нобъл „много любопитни кинематографически снимки

²⁷ From the Kinetoscope To Mr. Charles Urban's Bioscope. Music Hall and Theatre Review, 20.XI.1903, с. 331.

²⁸ Music Hall and Theatre Review, 1.I.1904, с. 9.

из Македонија и край българо-турската граница²⁹ и „кинематографически снимки, снети в Македонија, България, Мароко и др.“³⁰ Македонските киноисторици са единодушни, че сериалът е заснет „на почвата на Македонија“.³¹ Колегите Весна Масловарик и Игор Старделов, които имам честта да познавам, дори уточняват ареала на оператора – „територијата на Пиринска Македонија и во денешни граници на Југоисточна Македонија“.³² Хипотезата подкрепя и Дејан Косанович, којто уверява, че првоначално Нобъл се е „опитал да дојде в Македонија од Солун, но турските власти са му попречили за тоа, след което по заобиколен път през България, дохожда в Македонија“.³³ Интересното в случај е, че професорът допушта неавтентичноста на действието, но не и неавтентичноста на мястото на същото тоа действие (а тѣкмо подмяната на местопроизшествието, смяната на „сцените“ е нај-характерното за жанра инсценирана хроника – иначе тя не би била такава). За съжаление, написаното од тези уважавани од мен автори не бива подкрепено со нито едно реално доказателство.

Мълчи по вѣпроса и нај-меродавният източник – каталогът на Ђрбановата компанија. Мълчи упорито, недвусмислено, но едва ли случајно! Което означаваша, че мълчи самиот Нобъл. Анотациите може и да не са негово лично, авторско дело, но без всякакво съмнение са написани вѣз основа на разказите или записките му. В содржанијата (а нај-често директно во заглавијата) на 12 од 17-те филма основниот сведетел посочува педантично мястото на действието, дори кога то е невзрачно селце, чието название (Крапец, Кочериново, Бараково или Горна Бања) говори малко даже на българина. Само во петте четнически филма тоа не е сторено. А би требвало. Дори со рекламна цел, да не говорим за тѣ-

²⁹ Кинематограми. Дневник, год. III, № 612, 14.II.1904, с. 3.

³⁰ Кинематограми. Дневник, год. III, № 621, 23.II.1904, с. 3.

³¹ **Масловарик, Весна**, *Чарлс Урбан и неговото значење за македонската кинематографија*, Кинопис, № 27 (15), 2003, с. 6; **Ноневски, Борис**, *Елементи за дефинирање на национални кинематографии и социјално-културниот контекст на појавата и развојот на балканските кинематографии* – В: Развојот и проникнувањето на балканските национални кинематографии во периодот од 1895 до 1945 година. Скопје, Кинотека на Македонија, 2003, с. 20.

³² **Масловарик, Весна**, *Странските сниматели на почвата на (и за) Македонија – како хроничари на своето време (1895-1945)* – В: Развојот и проникнувањето на балканските национални кинематографии во периодот од 1895 до 1945 година. Скопје, Кинотека на Македонија, 2003, с. 265; **Старделов, Игор**, *Странски снимања во и за Македонија* – Вѣв: Фотографијата и филмот на почвата на Македонија. Скопје, Македонска академија на науките и уметностите, 2007, с. 137.

³³ **Косановиќ, Дејан**, *Бегалците во најстарите филмски документи* – В: Бегалците и филмот. Скопје, Кинотека на Македонија, 1994, с. 23.

славната – преминах границата, навлязох дълбоко в турска (македонска) територия, скитах на воля из планината (Пирин поне), прекосих тази и тази река... Няма обаче такава информация в анотациите. Там има имена, но няма наименования. Липсва какъвто и да е конкретен топоним. Очевидецът Нобъл се задоволява с бегли местоописания като „Balkan Mountains“ (на два пъти), „вражеска територия“ (hostile territory), „през Македония“ (through Macedonia), разказвайки за „всекидневно случващото се с четата, предвождана от Гевгелийски“, като само в едно заглавие („Престрелка с турците в планината“) използва словосъчетанието „IN THE BALKANS“. Но с думата „THE BALKANS“ в каталозите бива означавано както онова, което ние, българите, разбираме под Балкан (Стара планина), така и всеки баир на Балканския полуостров.

От добросъвестно изложените дотук извадки (цитати) и от каталозите, и от островната преса става ясно, че през 1903 британците споменават названието Македония, свързвайки го всякога с това на България. „Мюзикхол“ например пише за „угнетени българи“ [the oppressed Bulgarians], които хем са в България (закъдето е изпратен операторът), хем страдат на друго, незнайно място, намиращо се отвъд някаква граница? През която „турските войници“ не само категорично отказват да пуснат кинаджията (Нобъл), не само заплашват „да счупят апарата му“, но и го подлагат на „риска да бъде застрелян“³⁴... Няма съмнение, че и за американеца Ърбан, и за английския автор на статията това незнайно място, тази загадъчна територия е част от България, намираща се по това време под турска власт! Тогава географската област Македония, чиято територия е значително по-обширна от тази на днешната държава със същото наименование, действително е част от Турция. Тъкмо към западната част на границата между ислямската империя и християнска България Нобъл е проявявал интерес. Едва ли обаче поданикът на крал Едуард VII се е осмелил да „прекрачи прага“ – не съществува (дори в наши дни) нито един факт, потвърждаващ подобна хипотеза. Още повече, че някои лондонски издания („Стандарт“, „Ванити Феър“, „Трут“) загатват за паспортни проблеми с турските власти, довели до позакъснялото му идване в България (обяснено логично от хипотезата на проф. Косанович). Нобъл би могъл да рискува своя живот, за да навлезе в онази част на Отоманската империя, където се е водила истинска война (с

³⁴ From the Kinetoscope To Mr. Charles Urban's Bioscope. Music Hall and Theatre Review, 20.XI.1903, с. 331.

участието на редовна турска войска), но не и достойнството на нацията си. Малко е вероятно англичанинът (камо ли пък „експедицията на Ърбан“ – словосъчетание, предполагащо многолюдност на екипа) да е подтичвал подир пъргавите въстаници, постоянноменящи позициите си, подбирани обикновено на места, обитавани единствено от диви кози! При това нарамил тежка апаратура, куфар с ленти, а навярно и раница с най-необходимите вещи... С две думи – Чарлс Нобъл никога не е осъществявал кинематографически снимки в Македония (каквото и да се разбира под това наименование)! Минимална е също така вероятността да е отразил и „реалистични“ сражения, по които лондонските журналисти са се прехласвали, но каквито са се водели само на турска територия, където операторът никога не е стъпвал...

Тогава кога и къде са реализирани „баталните“ сцени? Англичанинът пристига в княжеството на Фердинанд I и отсяда в неговата столица София през октомври. Когато бунтът отдавна е отшумял, а четите вече са се завърнали в България (или са били разпуснати). Затова и филмите му „Престрелка с турците в планината“ и „Приемане на нов член в една въстаническа чета“ най-вероятно са представлявали инсценировки, разиграни около Рилския манастир или Самоков, където в средата на октомври се струпват не само бежанците, но и завръщащите се от Македония чети на ВМОК. През този „пограничен пункт“, по този сигурен „канал“ преминават и ген. Цончев, и Кочо Настев, и Илия Балтов, а Анастас Янков със сигурност е в светата обител на 18 октомври 1903³⁵ – ден преди да бъде заснет „Празникът на Свети Иван в Рилския манастир“/THE FEAST OF ST. JOHN AT RILO MONASTERY (№ 1155).

И Иванчо Карасулията (като всички останали комити) бива принуден в крайна сметка да напусне бойното поле и да премине в Майка България, появявайки се в Кюстендил (около 12 ноември). При това не сам, а с четата си. „Последван от своите верни другари – известява в „Реформи“ (печатният орган на ВМОК), – които в продължение на години се бориха тъй храбро по долното течение на Вардар, Иванчю войвода е извършил един славен поход през цяла Източна Македония, препълнена с турска войска. По пътя си през Вардар, Круша планина, Беласица, той е имал няколко срещи с турците.“³⁶ Излиза, че кадрите с Иванчо Гевгелийски са били фиксирани (най-вероятно) в периода 10-15 ноември

³⁵ Бурилкова, Ива, Цочо Билярски (съставители), *От София до Костур* (Спомени), София, ИК Синева, 2003, с. 200.

³⁶ Реформи, год. V, № 49, 15.XI.1903, с. 4.

1903 („Реформи“ е излизащ всяка събота седмичник, което означава, че обявеното в броя от 15 ноември пристигане на войводата в Кюстендил „преди три деня“ е било възможно да се е случило и по-рано от 12-и). Така и снегът си идва на мястото, и позакъснялата премиера на филмите, обявена от „Мюзикхол“ за средата на ноември³⁷. Но пък е логично разговорът между представителя на изданието и Ърбан да е проведен поне два-три дни преди това (4-5 ноември). На 2-ри обаче Нобъл със сигурност снима в София откриването на народното събрание и едва ли е бил в Лондон, когато американецът е давал интервюто. Затова пък вече е бил изпратил част от материала в Лондон. Но част, не всички. Така че е напълно възможно кадрите с юнаците на Карасулията да са били заснети в периода 10–15 ноември. Не в Турция, не в Македония, а в България – край Кюстендил, в подножието на Осогово (за което свидетелства и поместената в каталозите фотография на четата – навярно кадър из някой от посветените ѝ филми?).

Има и друго. Ако главният герой на филма **„Приемане на нов член в една въстаническа чета“** е Нобъл, кой е въртял манivelата на кинокамерата, докато той е бивал „доведен“, подложен на „сурови изпитания“ и поздравен в крайна сметка от „своите братя по оръжие“? Възможните отговори на този въпрос са два – или помощникът на Нобъл (вероятно е имал такъв), или някой от комитите.

За вероятността някой нашенец да се е включил във „филмовата индустрия“ говорят и редовете, уверяващи, че „войводата нарежда на своите четници да маршируват пред камерата в колона по един“. Вече посочих Иванчо Карасулията като „главен герой“ поне на три от филмите. Което ще рече, че той е един от първите българи киноактьори или поне натурщици (непрофесионални изпълнители). Но по всяка вероятност творческите амбициите на гевгелиеца ще да са били къде по-мощни, щом се е вживял и в ролята на режисьор-постановчик. Не го казвам на шега. Строяването на четата в редица или колона е подредба на персонажите, заемането на определено място около лагерния огън е разположение на участниците в определена сцена, преминаването пред обектива на камерата пък предопределя крупността на плановете (специфичен за киното елемент)... Тези прости физически действия представляват част от сложното понятие мизансцен, което пък е компонент от творческия

³⁷ From the Kinetoscope To Mr. Charles Urban's Bioscope. Music Hall and Theatre Review, 20.XI.1903, с. 331.

акт, наричан режисура. Дирижирането на разстановката, инструктирането и насочването на „актьорите“, всяка външна намеса е вече режисура! Нобъл очевидно не се е задоволявал само с предлаганото от „неравнодушната природа“, не е разчитал единствено на „жизнената правда“ и балканската екзотиката, а е определял мизансцена, което означава, че сам е режисирал някои епизоди! Да не говорим за чисто „театрални“ прийоми като превръзката на очите, клетвата и братските прегръдки на финала (гарнирани дори с целувки). Затова и може да се предположи, че част от хрониките му са били „инсценирани“, че документалната „стилистика“ на някои от кадрите би могла да се охарактеризира и като „постановъчна“.

Възможно ли е тогава поне една от неговите кинематограми да се окаже първият игрален филм, заснет на Балканите? Едва ли. Но е възможно някои от заглавията да са били представители на прехода от първичната документалност на кинематографа към по-съвършените форми на художественото, на игралното кино, предполагащо драматургия (фабула, сюжет), психологически актьорски превъплъщения, стилна режисура. Към такъв извод насочва любопитна подробност, допълваща информацията в „Морнинг Поуст“: „Биоскопът разказва удивително много неща само за няколко кратки минути, а лекторът помага там, където е необходимо. „Мъжът с обърнатата наопаки къса наметка – отбелязва той – беше шпионин и след време бе застрелян“. И наистина той не гледа към биоскопа със същото спокойствие както останалите“.³⁸ Същата сцена навярно е била показана на 3 март 1904 и в София (в салона на дружество „Славянска беседа“), озаглавена „**Историята на едно предстъпление**“ и включена сред епизодите, изграждащи картината „**Из живота на македонските възстанници**“, за която в. „Вечерна поща“ подчертава, че е „кинематографическа снимка, собственост на г-н Нобла, патентована с запазени права за репродукция и представление“.³⁹ Удивителното в случая е, че подзаглавието бива извадено от съвкупността на вече познатите кадри: „поход, бивак, в цеп, на позиции, пристрелка, хвърляние бомба, газение река, полагане клетва“, стои обособено, различно, сякаш е самостоятелно произведение! Основание за подобна хипотеза дава дори фактът, че епизодът е отделен, изолиран, разграничен от останалите със специално прикачен му титул (по-скоро – подтитул) – „**Историята на**

³⁸ The Charles Urban Trading Co., Ltd. Catalogue, 1905 – 1906 (Press Comments), с. 167.

³⁹ Кинематограф Чарлс Райдър Нобл. Вечерна поща, год. V, № 940, 4.III.1904, с. 3.

едно предстъпление“. Самият той не само звучи като заглавие на игрален филм, но и съдържа в себе си основната характеристика на този вид кино – историята, сюжета, повествованието, картинността, образността... Изискващи от своя страна подход, различен от този, използван при „разчитането“ на една „чисто“ хроникално-документална лента. Навяно и затова по време на прожекциите в „Алхамбра“ се е явила нуждата от привличането на лектор, коментатор или още по-простичко казано – на разказвач. Комуто е известна цялата история (включително и нейния не показан върху екрана финал) – изобличаването на „мъжът с обрънатата наопаки къса наметка“ като шпионин, който „след време бе застрелян“. Този епизод е наситен с прекалено много драматургия (а и емоция), за да го приемем за безпристрастна хроника, реален документ или правдива фиксация на събитие (същото може да се каже и за филма „**Приемане на нов член в една въстаническа чета**“, чието съдържание звучи даже водевилно). В още по-малка степен пък може да приемем осъществяването на тези кинокадри за случайност! Но ако те не отразяват действителността, тогава са плод на споменатите вече прийоми – реконструкцията, аранжировката, режисурата, характерни за жанра „инсценирана хроника“ или „историческа възстановка“. Според теорията на седмото изкуство обаче „дори най-автентичната „възстановка“ в документалното кино (без да се осъжда!) следва да бъде окачествена като използване на елемент на игралния вид кино“.⁴⁰

Тъкмо такава историческа възстановка ще да е възнамерявал да осъществи Чарлс Райдър Нобъл в града на Трихълмието, използвайки елементи на игралния вид кино, но и съблюдавайки достоверността на отминалото събитие – „За тази цел съзаклятниците ще бъдат поканени да ся явят в Пловдив с тогавашните си облекла“. Имал е „голямо желание“, но не е успял. Самият факт обаче, че един обикновен пришълец насочва вниманието си към този най-величав политически подвиг в следосвобожденската ни летопис доказва както значимостта на акта, така и гръмкия му обществен отзвук сред цивилизования свят, чието ехо не заглъхва близо две десетилетия след неговото сътворяване! Самият факт, че един кинематографист се е постарал достатъчно добре да се информира за подробности като наименованието „Источна Румелия“ (автономна провинция на Османската империя,

⁴⁰ Н[еделчо]. М[илев], *Игрално кино*, Във: В света на киното. Том 1. София, ДИ Народна просвета, 1983, с. 28.

създадена според условията на Берлинския договор от 1878), „свалянието на Генерал-Губернатора“ (главния управител Гаврил Кръстевич) и „прогласяването на съединението“ (извършено официално на 6.IX.1885) говори както за сериозността на неговите професионални намерения, така и за интереса, който западноевропейската (в частност британската) публика би проявила към бъдещия филм (най-вероятно заради потенциала на темата му). Деятелността на Нобъл у нас доказва също съпричастността му към миналото на далечната страна, чиито хора той постепенно опознава и навярно обиква. Не случайно вестниците го обявяват за „искрен приятел на Българския народ“⁴¹. Има и друго – англичанинът бива охарактеризиран като достоен мъж, имал винаги „присърдце каузата на македонския роб“.⁴² И то не само на думи – „миналата година бе взел деятелно участие в есенешното македонско въстание“⁴³ като „доброволец в Македонските чети“. Затова и не е изненада, че тъкмо този „предан труженик на Македонското дело“⁴⁴ съумява да запечата с помощта на светлината и своя биоскоп фрагменти от Илинденската епопея. Посвещаването му на този „сюжет“ и намерението му да възкреси на филм случилото се между 4 и 6 септември 1885 говори красноречиво, че подходът на кинематографиста към двете събития е еднакъв – и като тематично предпочитание, и като подбор на творческите средства, и като насочване към жанра на инсценираната хроника... Но най-вече като граждански и морален избор! Самият интерес към двете събития пък (и то проявен от безпристрастен чуждестранен „наблюдател“) е ярко доказателство за родството и взаимосвързаността между обявяването на Съединението и избухването на Илинденско-Преображенското въстание. Актове, родени от желанието на българите да отвоюват, съградят и заживеят в една своя държава...

⁴¹ Г-н Нобл и неговия кинематограф. Пловдив, № 1250, 12.VI.1904, с. 2.

⁴² Гостуването на Чарлс Нобл в Видин. Дневник, год. III, № 659, 3.IV.1904, с. 2.

⁴³ Кинематограми. Дневник, год. III, № 612, 14.II.1904, с. 3.

⁴⁴ Г-н Нобл и неговия кинематограф. Пловдив, № 1250, 12.VI.1904, с. 2.

РЕЛИКВИ ЗА СЪЕДИНЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1885 Г., СЪХРАНЯВАНИ В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ

(Електронен каталог)

Мария Карадечева

Регионален исторически музей-Пловдив

През септември 1903 г. Димитър Маринов-просветен деец, основател и първи директор на Етнографския музей в София, пише до министъра на Народното просвещение Иван Шишманов:

„...Събирателната работа да бъде извършена на високо равнище, с помощта на фотоапарат и фонограф, за да се събере и запази всичко, що е оцеляло от старинско време до сега и което представлява национални черти и особености на народното битие.“

Днес-107 г. по-късно, ние музейните специалисти продължаваме да се отнасяме грижливо към своята работа за събиране и опазване на културните ценности, но динамичното време, в което живеем поставя нови въпроси и нови изисквания към работата ни. Един от тях е въпросът за достъпа до музейните ресурси и мястото на музеите в глобалната информационна мрежа. Дигитализацията на музейните фондове е процес, за който се говори у нас от години. Основните проблеми са финансови, технологични, организационни. България е на челно място в света по богатство на културно-историческото наследство и на последно място по цифровизация на музеите и галериите. (За справка – до 2010 г. всяка библиотека, архив и музей в Европа трябва да са свързали своите дигитализирани и представени онлайн колекции с инфраструктурата на ЕДБ. Планира се до 2010 г. архивът на Европейска да достигне 6 милиона електронни „експоната“. За 2009 г. страната ни е публикувала в Европейска 72 текста, 61 изображения и 2 видеозаписа, а Франция е включена с 407 033 текста, 23 749 изображения, 1 442 звукови файла.) Редица музеи от страната реализират различни дигитални продукти, но мястото на българските музеи в световната електронна мрежа като цяло все още е нищожно. Не разполагаме с единна и достъпна информационна система,

която да показва какво притежават музеите и галериите и как се съхранява то. Дигитализацията сама по себе си създава масиви от сканирани образи, но по-важна е организацията на метаданните и за какво и как се използват. Цифровизацията на културно-историческото наследство няма за цел да замести или да се съревновава с традиционните форми за достъп – чрез постоянна експозиция или изложба, а паралелно на него да създаде качествено и надеждно електронно съдържание, достъпно за всички граждани, включително за хора с увреждания, на които цифровата технология предлага много големи възможности. Цифровизацията може да бъде от полза и за други сектори – наука, образование, изследователска дейност, туризъм, медии и др. Тя е изключително добро средство за включване в обучението на подрастващите чрез представяне на културно-историческото ни наследство в подходящи форми. Като цифровизират част от своите колекции, музеите могат да ги предложат като образователни обекти (които не само да се разглеждат, но и да се работи с тях) и така да се задълбочат връзките между музеите в образователните институции.

Новите технологии за електронно документиране и дигитализация на културно-историческото наследство осигуряват съхранение, бърз и ефективен достъп до тях и възможност за популяризиране на движимите и недвижимите паметници в база данни, която може да се използва и в създаването на различни каталози – електронни или на хартиен носител.

По повод 125-та годишнина от Съединението на България, Регионален исторически музей – Пловдив подготвя електронен каталог: **„РЕЛИКВИ ОТ СЪЕДИНЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1885 Г., СЪХРАНЯВАНИ В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ“**. Той ще бъде качен в интернет и предоставен на всички музеи – участници. Работата по каталога показва едно успешно сътрудничество на няколко музея от страната – Пловдив, София, Варна, Видин, Казанлък, Карлово, Котел, Пазарджик, Перушица, Смолян и Харманли, които до края на месец май 2010 г. предоставиха заснети и описани своите материали по категории 1. Облекло; 2. Оръжие; 3. Ордени и медали; 4. Печати; 5. Знамена; 6. Лични вещи; 7. Фотографии; 8. Документи; 9. Произведения на изкуството; 10. Други.

А всеки експонат от каталога е категоризиран по следните параметри: Наименование, Материал, Размери, Техника на изработка, Описание, На кого е пренадлежал, Автор, Собственост (името на музея).

Каталогът е предназначен не само за музейни специалисти, които могат да получат бърз и ефективен достъп до информация – къде и как-

во се съхранява, как изглежда, но и за научни работници, изследователи, преподаватели в университети и училища, ученици.

На свой ред, считам че музейните специалисти, участвали в събирането, заснемането и описването на музейните ценности от каталога сами ще подтикнат институциите, в които работят да използват информационните технологии в своята ежедневна работа по-ефективно, както и да увеличат обема на информационните ресурси, предоставени за достъп на по-широк кръг публика.

РЕЛИКВИ ОТ СЪЕДИНИЕТО 1885 В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ



КАТА

РЕЛИКВИ ОТ СЪЕДИНИЕТО 1885 В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ



КАТА

Тук може да разгледате музейните обекти по кататории

РЕЛИКВИ ОТ СЪЕДИНИЕТО 1885 В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ

Регионален исторически музей - Пловдив

- 1. Обекти
- 2. Сувенири
- 3. Сребро и медали
- 4. Печати
- 5. Записки
- 6. Албуми Вещи
- 7. Фотографии
- 8. Документи
- 9. Предмети на изкуството
- 10. Други

Пловдив, на "Образование" 1
 вно. 0202 62 94 06, 20 99 53
 email: info@regionalmuseum-plovdiv.com
 website: regionalmuseum-plovdiv.com



КАТА

РЕЛИКВИ ОТ СЪЕДИНИЕТО 1885 В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ

Категории

- Сребро
- Сребро и медали
- Сребро
- Златни
- Вещи
- Албуми Вещи
- Документи
- Изкуство
- Фотографии
- Други

Използването на интерактивния сайт включва използване на компютър и интернет връзка. Сайтът е достъпен на българския език.

КАТА

РЕЛИКВИ ОТ СЪЕДИНИЕТО 1885 В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ



Наименование: Сукит
 Материал: Вълнен плат - черен, тъмен
 Размер: дължина 100 см / ширина в кръста 110 см
 Тегло: около 1000 гр. Цвят: черен, тъмен, синьо-черен
 На какъв език е написана: На български език
 На какъв език е написана: На български език
 Вид на предмета: Сукит
 Вид на предмета: Сукит

Категория

Описание: Предметът е от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е сукит, който се използва за покриване на тялото. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см.

Наименование: Сукит
 Материал: Вълнен плат
 Размер: 100 см / 110 см
 Тегло: около 1000 гр.
 На какъв език е написана: На български език
 Вид на предмета: Сукит

Категория

Описание: Предметът е от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е сукит, който се използва за покриване на тялото. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см.

КАТА

РЕЛИКВИ ОТ СЪЕДИНИЕТО 1885 В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ



Наименование: Сукит
 Материал: Вълнен плат
 Размер: 100 см / 110 см
 Тегло: около 1000 гр.
 На какъв език е написана: На български език
 Вид на предмета: Сукит

Категория

Описание: Предметът е от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е сукит, който се използва за покриване на тялото. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см.

Наименование: Сукит
 Материал: Вълнен плат
 Размер: 100 см / 110 см
 Тегло: около 1000 гр.
 На какъв език е написана: На български език
 Вид на предмета: Сукит

Категория

Описание: Предметът е от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е сукит, който се използва за покриване на тялото. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см. Предметът е изработен от вълнен плат, черен, тъмен, синьо-черен, с дължина около 100 см и ширина около 110 см.

КАТА

СЪЕДИНЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ОТ 1885 г. ПО ДОКУМЕНТИ НА ДЪРЖАВЕН ВОЕННОИСТОРИЧЕСКИ АРХИВ

ст. експерт Мариана Русева

Дирекция „Държавен военноисторически архив“ - Велико Търново

Съединението на Източна Румелия с Княжество България през 1885 г. е едно от най-значимите събития в новата история на България. То е естествено продължение на българското националноосвободително движение. На практика е анулирана частично една от най-несправедливите клаузи на Берлинския договор от 1878 г., по силата на който българският народ и земите му са разпокъсани, като значителна част от тях остават в пределите на Османската империя.

Съединението е подготвено и осъществено от българския народ и неговата национална армия без ничия външна помощ и въпреки волята и враждебността на западните сили и Османската империя. Архивно-документалните източници в Дирекция „Държавен военноисторически архив“, В. Търново по безспорен и убедителен начин разкриват картината на този исторически справедлив акт. Настоящото съобщение има за цел да ги направи достояние, както на българските и чужди изследователи, така и на широката читателска аудитория.

Документите могат да се разглеждат в два аспекта – по съдържание и характер. Съдържанието им дава ясна представа за политическата и военна подготовка на Съединението, неговото обявяване, снабдяването във всяко едно отношение – въоръжение, медицинско, вещево и др., мобилизация и съсредоточаване на войските, доброволческо движение, прикриване и укрепяване на границата с Турция и Сърбия, неговата защита, както и отношението на другите държави към Съединението.

По характер документите са предимно: рапорти, заповеди, нареждания, предписания, донесения, резолюции, циркуляри, сведения, молби и др.

Само седем години след Освобождението българския народ дръзва да отхвърли диктата на Великите сили и да защити с кръв правото си на обединение, свобода и прогрес. Със създаването на малкото васално княжество българския национален въпрос не е решен. Това, както и налагането на непосилните данъци засилват недоволството на българския народ. Всеобщо е желанието на цялото българско население, час по скоро Княжество България да се съедини с Източна Румелия.

Потвърждение за това е писмото на Александър Головин (съветник на княза). На 10 март 1884 г. той уведомява княз Александър Батенберг за организирани митинги в Източна Румелия, в градовете Сливен, Пловдив и др., на които е изразено желанието на народа за съединение с княжеството.¹

Правителството на Княжество България и Временното правителство на Източна Румелия вземат необходимите за това мерки. Още на 6 септември 1885 г. Временното правителство обнародва Прокламация за свикване във войската на запасните чинове на възраст от 18 до 40 години.

Същият ден то подписва и заповед, с която обявява страната във военно положение до ново разпореждане.

Началника на щаба на българската войска отдава приказ, с който потвърждава създаването се положение.²

На същата дата, с Височайши указ № 29, подписан от княз Александър Батенберг, военния министър генерал-майор княз М. А. Кантакузин и управляващия Министерството на външните дела Илия Томакев Цанов и в Княжество България се обявява всеобща мобилизация. С него се нарежда незабавно да бъдат повикани на действителна служба всички чинове от запаса на войската.³

За целта военният министър нарежда на окръжните военни началници, незабавно да върнат в частите си офицерите, пуснати в отпуск, които да бъдат в готовност за мобилизация. Министерският съвет издава постановление за мобилизация на Народното опълчение, като за целта бъдат призовани под знамената всички опълченци.⁴

На 7 септември се свиква заседание на Министерския съвет, на което по доклад на Военното министерство се вземат редица решения за осигу-

¹ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а. е. 678, л. 43-46.

² Пак там, ф. 1, оп. 5, а. е. 643, л. 15.

³ Пак там, а. е. 19, л. 40.

⁴ Пак там, ф. 22, оп. 3, а. е. 37, л. 5.

гуряване мобилизацията на войската във финансово отношение. Още същия ден княз Батенберг подписва във Велико Търново указ № 30 за отпускане на помощ от 140 000 лв. за разходи по свикването на запасните чинове и поставяне на войската във военно положение.⁵

На 8 септември главнокомандващия народната войска в Южна България издава заповед № 2, § 11, с която обявява военно положение в страната.⁶

Възниква необходимостта от създаването на опълченски чети, които да бъдат съсредоточени в отделни окръзи на страната.

За тяхното осигуряване началника на Щаба на армията издава нареждане в което се предписва опълчението от близките до границата места да се събере на чети под командването на четниците, за да охранява границата от нападенията на башибозуците и дава сведения за организацията на охраната на границата в Източна Румелия.⁷

Много скоро и за кратко време се формират чети в различни краища на страната. От донесенията на окръжните управители до Военното министерство се узнава за 36 опълченски чети от 3000 души във Врачански окръг, 12 чети от 700 опълченци в Силистренски окръг, както и 28 опълченски дружини в Плевенски окръг.⁸ Във Варна се създава чета „Добруджа“, състояща се от 142 доброволци. Доброволческа чета под знамената на старото опълчение се формира и в Русе.⁹

Горещо е желанието на много българи, да се включат в българската войска, за да помогнат на отечеството си. Такава е молбата на Милко Милков, бивш юнкер от Военното училище, изразил желание да се сражава за делото.¹⁰ Запасният подпоручик Тодор Коларов от Варна, също моли да бъде приет на служба. Бившите опълченци – Павел Бройков и Иван Стоянов от Пловдив, искат да бъдат приети в армията като офицери, за да участват в защита на отечеството си.¹¹

Много чужденци откликват на каузата да помогнат на българите. Молба от Виена изпраща Йохан Крафт – офицер от австроунгарската армия, който изявява желание да бъде приет за офицер или подофицер

⁵ Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 35, л. 552.

⁶ Пак там, ф. 22, оп. 3, а. е. 79, л. 15.

⁷ Пак там, а. е. 17, л. 65-70.

⁸ Пак там, а. е. 41, л. 47, 51, 46.

⁹ Пак там, л. 38, 172.

¹⁰ Пак там, ф. 1, оп. 5, а. е. 302, л. 5.

¹¹ Пак там, а. е. 305, л. 125.

в българската армия.¹² На служба са приети също така офицерите от руската армия Едмонд Гогенауер и Недялко Василев. Като постоянен кадър на войските в Южна България с чин ротмистър е назначен Неболсин, от Русия със задачата да участва в ново формиращия се волентирски ескадрон.¹³ В донесение на управителя на Лом до Министъра на вътрешните дела се споменава за пристигането с параход от Видин на чета от 121 души, между които черногорци и отправянето ѝ за София.

Следващата, особено важна стъпка е обявяване на 9 септември състава на Главната квартира и на отрядите в Южна България. Всъщност, става въпрос за Главното командване на българската войска, чийто състав първоначално наброява едва 5 души.¹⁴

Благодарение умелото ръководство на Военното министерство в много кратки срокове се извършва мобилизацията и привеждането на войската към военновременни щатове. На територията на Княжество България тя приключва за около две седмици – в общи линии към 20 септември с.г.

По нареждане на главнокомандващия княз Батенберг и заповед на Военното ведомство от 11 септември всички действащи войски се разделят на два отряда – Южен – с командир майор Данаил Николаев Николаев и Западен – с командир майор Аврам Иванов Гуджев.¹⁵

С проблемите по набавянето на оръдия, пушки, боеприпаси, храни, санитарно имущество, облекло и др. потреби за войската се занимават Министерския съвет, Военното министерство, Министерството на вътрешните работи, общинските управи и др.

Така например, Министерския съвет на 19 септември издава решение, с което се одобрява „Правилник за изразходване на сумите за свръхсметния кредит“, разрешен от Народното събрание и утвърден с княжески указ № 34 от 13 септември 1885 г.

Военното министерство от своя страна, приема „Инструкция за комплектуване на войската с коне“, в случай на война и „Правилник за реквизиция на добитък, храна, коли и коне“, необходими за войската.¹⁶

Особено голямо внимание се отделя на доставката на оръжие и боеприпаси. Така например Военното министерство нарежда на начални-

¹² Пак там, а. е. 302, л. 16-17.

¹³ Пак там, ф. 22, оп. 3, а. е. 79, л. 2.

¹⁴ Пак там, оп. 5, а. е. 648, л. 6-9.

¹⁵ Пак там, а. е. 74, л. 214.

¹⁶ Пак там, ф. 111а, оп. 1, а. е. 2, л. 23-24.

ка на артилерията да бъдат изпратени 500 пушки „Кринки“ и по 100 патрона на пушка за Софийската опълченска дружина.¹⁷ Околийският управител на Трън моли Военното министерство да изпрати 497 пушки за народното опълчение в Царибродска околия и 475 пушки за Брезнишко.¹⁸

В осъществяване на Съединението важна роля играе войската. Безспорна е ролята на привлечените офицери за осъществяване на тази кауза. Те участват в идеологическата и морална-психологическата подготовка на масите. Техният авторитет вдъхва увереност, че подготвяната акция е сериозно и велико дело. Офицерите разгръщат особено активна дейност в областта на военната подготовка и поддържане на високо състояние духът на българското воинство.

Всичко изложено дотук е една малка част от архивното богатство, съхранявано във фондовете на Дирекция „ДВИА“, В. Търново. Макар и малка, тя доказва, че Съединението на Княжество България с Източна Румелия е изключително важно събитие в многовековната история на българската държавна общност.

¹⁷ Пак там, ф. 22. оп. 3, а. е. 45, л. 1.

¹⁸ Пак там, а. е. 41, л. 60.

ЛИЧНОСТИ, СВЪРЗАНИ СЪС СЪЕДИНЕНИЕТО, УВЕКОВЕЧЕНИ В МЕМОРИАЛНИ ХОДОНИМИ* ОТ ПЛОВДИВ И ГР. СЪЕДИНЕНИЕ

гл. ас. Пело Михайлов
Аграрен Университет-Пловдив

Урбанонимията е дял от топонимията за названията на обекти в населените места. Този дял се поделя на няколко раздела: *ходонимия* – за названията на улиците; *агоронимия* – за названията на площадите; *ктиронимия* – за названията на частни и обществени сгради; и др.¹

Поради общите характеристики и особености на улиците, булевардите и площадите, в настоящото изследване техните имена ще бъдат разглеждани под общото название ходоними.

При класифицирането на ходонимите по семантичен признак най-голяма е групата на *възпоменателните (мемориалните) ходоними*. Статистическите наблюдения на Николай Ковачев показват, че 51,04 % от ходонимите са дадени за *възпоменание на дейци*.²

Актът по Съединението на Княжество България и Източна Румелия е познат на всички българи.

Със Съединението на България от 1885 г. завършва националноосвободителната борба в Тракия и Мизия и се слага началото на един нов период в историята на българския народ – на развитието на капитализма и на по-нататъшната националноосвободителна борба на българите от Македония и Одринско.³

125-годишнината от Съединението е повод да си спомним отново за личностите, претворили в дело историческия идеал за Съединена България.

Цел на настоящото изследване е да разкрие всички мемориални ходоними в Пловдив и гр. Съединение, дадени за увековечаване паметта

¹ Ковачев, Николай, *Българска ономастика*, С., 1987, с. 94.

² Пак там, с. 99.

³ Митев, Йоно, *Съединението 1885*, Пловдив, 1985, с. 443.

на личности, свързани със Съединението, или като възпоменание за самото историческо събитие и датата, на която се е случило.

В него са включени само личности с активно участие през деветте месеца на 1885 г. в непосредствената подготовка и в акта на Съединението. Добавянето на дейци, регистрирали в по-ранен етап активна дейност за Съединението, но не и през самата 1885 г. (напр. Иван Стефанов Гешов), изисква да се направи историческа оценка на заслугите им, каквато настоящото изследване няма за цел.

Изборът на двете селища не е случаен. В Пловдив е извършен актът по Съединението, а в гр. Съединение (до 1969 г. с. Голямо Конаре) се отбелязва най-голяма активност сред местното население за подготовката му. Оттам тръгва най-голямата чета – Голямоконарската (с около 800 въстаници), участвала в завземането на властта в главния град на Източна Румелия.

Като извори за извличане на всички ходоними от двете селища са използвани:

а) За Пловдив – „Пловдив. Карта 1 : 10 000“ (Ст. Загора, Домино, 2010) и „Справочник на улиците и площадите в Пловдив“ (Пловдив, Агенция Бизнес, 2005);

б) За гр. Съединение – „Азбучен указател на улиците в Съединение“ в сайта на община Съединение⁴.

В първата част на изследването са представени всички издирени имена на улици, булеварди и площади в двата града, свързани със Съединението, с кратки биографични бележки за личностите, на които са наименувани.

„**Антон Мумджиев**“ – улица в Пловдив, район (р-н) Тракия. Наименувана на *Антон Иванов Мумджиев* (ок. 1851-1923), деец на националноосвободителното движение. Развива активна дейност по подготовката на Съединението на Източна Румелия с Княжество България в родния си град Татар Пазарджик (дн. Пазарджик). Избран е за член на местния комитет, за чиито заседания предоставя дома си⁵.

⁴ <http://www.saedinenie.org/index.php?page=index> (7 юни 2010).

⁵ Съединението 1885. Енциклопедичен справочник, Отг. редактор Ил. Димитров, С., 1985, с. 151–152. (Натагък книгата е означена само като: Съединението...).

„Атанас Самоковец“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Атанас Д. Самоковлиев (Самоковец)* (1832-1905), търговец и обществен деец. Привърженик на Народната партия (съединистка). Член на Временното правителство, съставено след провъзгласяване на Съединението, управлявало от 6 до 9.IX.1885 г.⁶

„Баба Исака Скачкова“ – улица в Съединение. Наименувана на *Исака Скачкова* (ок. 1815-неизв.), жителка на с. Голямо Конаре (от 1969 гр. Съединение). В нейния дом живее на квартира Продан Тишков (Чардафон Велики). Малко преди Съединението Чардафон и заръчва да скрие знамето на Голямоконарската чета в някоя плевня, но баба Исака го увива около кръста си и така го пази да не бъде заловено от стражарите⁷.

„Братя Свещарови“ – улица в Пловдив, р-н Източен. Наименувана на *Димитър Петков Свещаров* (1851-1900) и *Петко Петков Свещаров* (1853-1911), революционни дейци. Димитър Свещаров участва в комитет „Единство“, основан в Пловдив на 16.VIII.1878 г. под председателството на Димитър Стамболов. Активен деец за Съединението на Княжество България и Източна Румелия. Петко Свещаров участва като доброволец в Сръбско-българската война 1885 г.⁸

„Братя Търневи“ – улица в Пловдив, р-н Северен. Наименувана на *Георги Василев Търнев* (1852-1876) и *Христо Василев Търнев* (1851-1910), участници в националноосвободителното движение. Георги Търнев е убит по време на Априлското въстание. Христо Търнев взема активно участие в движението за Съединение на Източна Румелия с Княжество България⁹.

„Братя Чобанови“ – улица в Съединение. Наименувана на братята: *Петър Петков Чобанов* (1843-1918), знаменосец на Голямоконарската чета, водена от Чардафон Велики; *Никола Петков Чобанов* (1857-1900), куриерът на Съединението. Служи като подофицер в дружината на майор Данаил Николаев. На 5.IX.1885 г. последният го изпраща в родното му село с поръчение да съобщи четата да се въоръжи и да тръгне за Пловдив. Повторно Николаев изпраща Никола Чобанов да извести четата, която е на бивак между Царацово и Пловдив, че към селото е изпратено отделение жандармерия, за да освободи префекта П. Дими-

⁶ Пак там, с. 183.

⁷ Съединението 1885. Спомени, Състав. и ред. Ел. Стателова и Р. Попов, 2. доп. изд. С., 1985, с. 400, 403, 405. (Нагатак означено само като: Спомени).

⁸ Съединението..., с. 184–185.

⁹ Енциклопедия България, Т. 7. Тл. – Я. С., 1997, с. 129.

тров и че войската е с въстаниците; Гено Петков Чобанов (1860-1956), четник в Голямоконарската чета. След Съединението съхранява в дома си нейното знаме, носено от брат му Петър; Трифон Петков Чобанов (1862-1892), учител. Присъства на събранието на Българския таен централен революционен комитет (БТЦРК) в с. Дермен дере (дн. с. Първенец) на 25.VII.1885 г. Помощник на Чардафон в Голямоконарската чета. Участва в полагането на клетвата. Двамата с Чардафон кръстосват саби, след което четниците минават и целуват знамето и кръстосаното оръжие¹⁰.

„**Гаврил Кръстевич**“ – улица в Пловдив, р-н Южен. Наименувана на *Гандьо Кътьов Баев (Гаврил Кръстевич)* (1817 или 1820-1898), обществен и политически деец. От 6.V.1884 г. е главен управител на Източна Румелия. Симпатизира на Народната партия (съединистка). На 5.IX.1885 г. вечерта Гаврил Кръстевич се отказва от намерението си да прати телеграма до Портата с думите: „Не трябва да се съобщава в Цариград. И аз съм българин: каквото стане, нека стане“¹¹. На 6.IX.1885 г., когато е провъзгласено Съединението, е свален от поста и е изпратен в с. Голямо Конаре (дн. гр. Съединение). На 9.IX. с. г. е отведен през Татар Пазарджик (дн. Пазарджик) до с. Вакарел, където е предаден на софийското правителство. От София през Лом се отправя за Цариград¹².

В родния му Котел Гаврил е успоредно име на Гандьо, а Кръстевич, приемащо се с функция на фамилно име, всъщност е успоредно на бащиното му име Кътьо : Къдьо, което е декомпозит (отсечена част от име) от Кръстьо¹³. Така Кръстевич се оказва не псевдоним, а бащино име.

„**Ген. Данаил Николаев**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Данаил Цонев Николаев* (1852-1942), военен деец, генерал от пехотата. Служи в Източнорумелийската милиция и жандармерия като майор и командир на Втора пловдивска дружина. Възглавява войските в Пловдив при провъзгласяването на Съединението. Член на Временното правителство¹⁴.

„**Георги Бенев**“ – улица в Пловдив, р-н Северен. Наименувана на *Георги Бенев* (1843-1909), възрожденец, политически и обществен деец,

¹⁰ Чобанова, Катерина, *Чобановият род от град Съединение*, Пловдив, 2003, с. 29–30, 34–36, 44–46.

¹¹ Митев, Й., Цит. съч, с. 239.

¹² Съединението..., с. 130; Дочев, Донко, Йордан Илиев, *История на град Съединение*, Пловдив, 1985, с. 103.

¹³ Балкански, Тодор, Марияна Парзулова, *Имената на известни българи*, Просопографичен антропонимикон. Бургас, 2008, с. 126.

¹⁴ Съединението..., с. 159.

публицист. Народен представител в Областното събрание на Източна Румелия (1879-1885). Член на Временното правителство¹⁵.

„**Георги Данчов**“ – улица в Пловдив, р-н Тракия. Наименувана на *Георги Данчов Попгеоргиев (Зографина)* (1846-1908), художник, революционер и обществен деец. Участва в подготовката и провъзгласяването на Съединението на Източна Румелия с Княжество България. Рисува знамето на Голямоконарската чета и на Пловдивската марашка чета. Член на Временното правителство¹⁶.

„**Данаил Юруков**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Данаил Стоянов (Стефанов) Юруков* (1852-1926), обществен и политически деец. Депутат в Областното събрание на Източна Румелия и виден деятел на Народната партия (съединистка). Сътрудници на в. „Съединение“. Член на Временното правителство¹⁷.

„**Даскал Еньо Бекирски**“ – улица в Съединение. Наименувана на *Еньо Маринов Бекирски* (1838 или 1840-1889), учител в с. Голямо Конаре. В неговия дом през 1870 г. отсяда Васил Левски, когато идва да основе комитет, за чийто секретар е избран даскалът. По инициатива на Еньо Бекирски през 1875 г. в селото е основано читалище „Надежда“¹⁸. По време на Съединението името му се споменава заради посещенията му при управителя Гаврил Кръстевич и играта им на табла, когато последният е доведен от Пловдив в с. Голямо Конаре и е настанен в къщата на поп Тодор Райков¹⁹.

„**Димитър Ризов**“ – улица в Пловдив, р-н Тракия. Наименувана на *Димитър Христов Ризов* (1860 или 1862-1918), публицист, обществен деец, дипломат. През юли 1885 г. се установява в Пловдив, където работи дейно за Съединението. На събранието в с. Дермен дере (дн. Първенец) на 25.VII.1885 г. е избран за член на БТЦРК, по поръка на който на 30.VII.1885 г. е изпратен заедно със Сава Муткуров при княз Александър I Батенберг в Шумен със задача да го уведомят за подготвеното дело и да получат съгласието му. Член на Временното правителство²⁰.

„**Димитър Стамболов**“ – улица в Пловдив, р-н Северен. Наименувана на *Димитър Илиев Стамболов* (1854-неизв.), национал-революци-

¹⁵ Пак там, с. 24; Енциклопедия България, Т. 1. А. – В. С., 1978, с. 259.

¹⁶ Пак там, с. 87.

¹⁷ Пак там, с. 239.

¹⁸ **Чобанова, Катерина**, *Непознатите герои на Съединението*, Пловдив, 1995, с. 15–19.

¹⁹ Дочев, Д., Цит. съч., с. 103.

²⁰ Съединението..., с. 180.

онер, обществен деец. Избран е за председател на основания в Пловдив на 16.VIII.1878 г. комитет „Единство“. Впоследствие такива комитети са основани в много градове в Източна Румелия и Княжество България. Тяхната цел е въоръжена съпротива срещу опитите да се превърне Южна България в обикновен турски вилает. Благодарение на комитетите „Единство“ Източна Румелия запазва своя независим български характер. Впоследствие Димитър Стамболов е депутат в Областното събрание и привърженик на Народната партия (съединистка)²¹.

„**Д-р Георги Странски**“ – улица в Пловдив, р-н Източен. Наименувана на *д-р Георги Иванов Странски* (1848-1904), лекар, общественик, държавен деец и дипломат. Председател е на Временното правителство, а след 9.IX.1885 г. е назначен от княз Александър I Батенберг за княжески комисар в новосъздаденото Комисарство²².

„**Д-р Стоян Чомаков**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *д-р Стоян Иванов Чомаков* (1817-1893), обществен деец, лекар. Подпредседател на Временното правителство. На 21.IX.1885 г. е изпратен от княз Александър I Батенберг в Цариград, за да преговаря с османското правителство за признаването на Съединението²³.

„**Дядо Иван Арабаджията**“ – улица в Съединение. Наименувана на *Иван Атанасов Танов (Бай Иван Арабаджията)* (м/у 1830 и 1837-1901), деец на националноосвободителното движение. Борец за Съединението на Източна Румелия с Княжество България. Оглавява четниците от с. Царацово, които заедно с голямоконарчани на 6.IX.1885 г. влизат в Пловдив²⁴.

„**Захари Стоянов**“ – 1. улица в Пловдив, р-н Централен; 2. улица в Съединение. Наименувани на *Джендо Стоянов Джедев (Захари Стоянов)* (1850-1889), революционер, обществен деец, писател. Един от идеолозите и организаторите на Съединението на Източна Румелия с Княжество България. Председател е на БТЦРК, под чието ръководство се осъществява Съединението. Участва във всички акции на комитета, поради което през лятото на 1885 г. е уволнен от поста съдебен следовател в Окръжното съдилище в Пловдив. Основава в. „Борба“, в който пропагандира програмата на БТЦРК, открито призовава да се свалят правителството на Гаврил Кръстевич и да се провъзгласи Съединението

²¹ Пак там, с. 126, 197.

²² Пак там, с. 201–202.

²³ Пак там, с. 234–235.

²⁴ Пак там, с. 18; Енциклопедия България, Т. 1. А. – В. С., 1978, с. 150.

на Източна Румелия с Княжество България. Автор е на прокламацията за Съединението. На 6.IX.1885 г. от името на БТЦРК съобщава на Г. Кръстевич за свалянето му. Член на Временното правителство²⁵.

„**Иван Андонов**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Иван Андонов Савов* (1854-1937), участник в национално-освободителното движение, обществен деец, учител. Избран за секретар на БТЦРК на 10.II.1885 г. в Пловдив и повторно избран за член на комитета на събранието му от 25.VII.1885 г. в с. Дермен дере (дн. Първенец). Участва в подготвянето и провъзгласяването на Съединението²⁶.

„**Иван Арабаджията**“ – улица в Пловдив, р-н Северен. Наименувана на *Иван Атанасов Танов* (вж. „Дядо Иван Арабаджията“).

„**Иван Стоянович**“ – улица в Пловдив, р-н Тракия. Наименувана на *Иван Николов Стоянович (Аджелето)* (1862-1947), обществен и държавен деец. Избран е за член на БТЦРК на 10.II.1885 г. в Пловдив и повторно избран за такъв на събранието на 25.VII.1885 г. в с. Дермен дере (дн. Първенец)²⁷.

„**Йоаким Груев**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Йоаким Груев Проичев* (1828-1912), общественик и просветен деец. Член на Временното правителство²⁸.

„**Капитан Райчо**“ – 1. улица в Пловдив, р-н Централен; 2. улица в Съединение. Наименувани на *Райчо Николов Трифонов (Дядо Райчо, Капитан Райчо)* (1840-1885), военен деец, впоследствие майор. След Освобождението служи в Източнорумелийската полиция и жандармерия. Взима активно участие в подготовката и провъзгласяването на Съединението. Член на Временното правителство²⁹. Райчо Николов става единствената жертва на Съединението в Пловдив след като на 6.IX.1885 г. е прострелян от директора на пощата Годоров и умира на следващия ден³⁰.

„**Княз Александър I**“ – главната улица на Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Александър I Батенберг* (1857-1893), български княз (1879-1886). Дейците на Съединението на Източна Румелия с Княжество България го поставят начело на движението. Уведомен за дейността на БТЦРК, князът се нагърбва с външната подготовка на Съединението чрез диплома-

²⁵ Пак там, с. 199–200; Енциклопедия България, Т. 6. С. – Ти. С., 1988, с. 484–486.

²⁶ Пак там, с. 14–15. Енциклопедия България, Т. 1. А. – В. С., 1978, с. 79–80.

²⁷ Пак там, с. 201.

²⁸ Пак там, с. 84.

²⁹ Пак там, с. 159–160.

³⁰ Митев, Й., Цит. съч., с. 245.

тически сондажи в Лондон и Виена. Пристига в Пловдив на 9.IX.1885 г. и създава Комисарство, което заменя Временното правителство³¹.

„**Константин Величков**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Константин Величков Петков* (1855-1907), писател, преводач, държавен и обществен деец. Член на комитетите „Единство“, народен представител в Областното събрание. Сътрудничи на в. „Съединение“. Министър на просвещението на Източна Румелия. Вечерта на 5.IX.1885 г. отказва да подпише телеграмата, с която да се извести Портата в Цариград за ставащите събития³². Има големи заслуги за развитието на културата в областта. Пропагандира идеята за национално обединение и след провъзгласяване на Съединението го приветства³³.

„**Костаки Пеев**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Костаки Пеев* (1843-1920), национал-революционер, обществен деец и търговец. Привърженик на Народната партия (съединистка). Член на Временното правителство³⁴.

„**Недялка Шилева**“ – 1. улица в Пловдив, р-н Тракия; 2. улица в Съединение. Наименувани на *Недялка Стоянова Шилева* (1867-1959), по онова време ученичка, а след това учителка, участничка в движението за Съединение на Източна Румелия с Княжество България. Братовчедка на Петър Шилев, впоследствие съпруга на Продан Тишков. Ушива знамето на Голямоконарската чета, предвождана от Чардафон Велики. Придружава четата до Пловдив и присъства на провъзгласяването на Съединението. Участва в конвоя, който откарва Гаврил Кръстевич до с. Голямо Конаре³⁵.

„**Петко Каравелов**“ – 1. улица в Пловдив, р-н Централен; 2. улица в Съединение. Наименувани на *Петко Стойчев Каравелов* (1843-1903), политически и държавен деец, един от строителите на българската държава, последователен демократ и русофил. Министър-председател на Княжество България от 29.VI.1884 до 9.VIII.1886 г. По това време се извършва Съединението на Източна Румелия с Княжество България. С голямо дипломатическо умение и такт постига международно признаване на Съединението³⁶.

³¹ Енциклопедия България, Т. 1. А. – В. С., 1978, с. 60; Съединението..., с. 12-13, 126.

³² Митев, Й., Цит. съч., с. 239.

³³ Съединението..., с. 67-68.

³⁴ Пак там, с. 169-170.

³⁵ Пак там, с. 236; Енциклопедия България, Т. 7. Тл. – Я. С., 1997, с. 508.

³⁶ Енциклопедия България, Т. 3. И. – Л. С., 1982, с. 327-328.

„**Петър Каназирски**“ – улица в Пловдив, р-н Тракия. Наименувана на *Петър Каназирски* (1854-1906), водач на Пловдивската марашка чета, която се вдига през нощта срещу 6.IX.1885 г. и взема участие в акта на Съединението³⁷.

„**Петър Чобанов**“ – улица в Пловдив, р-н Тракия. Наименувана на *Петър Петков Чобанов*, най-високият четник в Голямоконарската чета, заради което е избран за неин знаменосец по личната препоръка на Чардафон Велики³⁸ (вж. и „Братя Чобанови“).

„**Петър Шилев**“ – 1. улица в Пловдив, р-н Северен; 2. улица в Съединение. Наименувани на *Петър Г. Шилев* (1853-1945), учител, участник в движението за Съединение на Източна Румелия и Княжество България, зет на поп Тодор Райков. През февруари 1885 г. е избран за подпредседател на основания в с. Голямо Конаре комитет за Съединението, като заседанието се е провело в неговия дом. По време на Съединението е кмет на селото. На 5 и 6.IX.1885 г. предвожда, заедно с Продан Тишков (Чардафон), Голямоконарската чета към Пловдив³⁹.

„**Полк. Сава Муткуров**“ – улица в Пловдив, р-н Северен. Наименувана на *Сава Атанасов Муткуров* (1852-1891), военен и политически деец, впоследствие генерал-майор. Служи в Източнорумелийската милиция и жандармерия като майор и взема активно участие в подготовката на Съединението. По поръка на БТЦРК на 30.VII.1885 г. е изпратен заедно със Димитър Ризов при княз Александър I Батенберг в Шумен със задача да го уведомят за подготвеното дело и да получат съгласието му. Член на Временното правителство⁴⁰.

„**Поп Ангел Чолаков**“ – улица в Пловдив, р-н Тракия. Наименувана на *Ангел Чолаков* (ок. 1851-1886), обществен деец, свещеник. Участва в съединисткото движение като председател на комитета в родното си село Новаково, дн. общ. Асеновград. Заедно с Никола Кръстев предвожда въстаническата чета от Станимашка околия, която взема участие в свалянето на източнорумелийското правителство в Пловдив⁴¹.

„**Поп Иван Генов**“ – улица в Съединение. Наименувана на *Иван П. Генов* (1837 или 1840-1922), свещеник в Голямо Конаре. През февруари

³⁷ Митев, Й., Цит. съж., с. 238; Справочник на улиците и площадите в Пловдив, Пловдив, 2005, с. 127.

³⁸ Чобанова, К., *Чобановият род...*, с. 29.

³⁹ Енциклопедия България, Т. 7. Тл. – Я. С., 1997, с. 508; Съединението..., с. 236.

⁴⁰ Съединението..., с. 152.

⁴¹ Пак там, с. 234.

1885 г. е избран за председател на основания в селото комитет за Съединението. На 5.IX. с. г. на площада в селото освещава, заедно с поп Тодор Райков, знамето на Голямоконарската чета и благославя четниците⁴². Посещава управителя Г. Кръстевич, когато последният е доведен от Пловдив в къщата на поп Тодор Райков⁴³.

„**Поп Манол**“ – улица в Пловдив, р-н Северен. Наименувана на *поп Манол* (1843-1918), възрожденски духовник, участник в национално-църковното движение и в борбите за Съединението⁴⁴.

„**Поп Тачо**“ – улица в Пловдив, р-н Северен. Наименувана на *Христо Костов (Поп Тачо)* (1864-1927), духовник, участник в националноосвободителното движение и в борбите за Съединението⁴⁵.

„**Поп Тодор Райков**“ – улица в Съединение. Наименувана на *Тодор Райков* (1826-1920), първоначално учител, а след това и свещеник в с. Голямо Конаре. На 5.IX.1885 г. на площада в селото освещава, заедно с поп Иван Генов, знамето на Голямоконарската чета и благославя четниците. След пристигането от Пловдив на управителя Гаврил Кръстевич последният е настанен в дома на поп Тодор Райков⁴⁶.

„**Поручик Вълъ Стефов**“ – улица в Пловдив, р-н Южен. Наименувана на *Вълъ Илиев Стефов* (1858-неизв.), военен деец, впоследствие подполковник. Служи в Източнорумелийската милиция и жандармерия като адютант на командира на Втора пловдивска дружина Данаил Николаев. Взима активно участие в подготовката на Съединението. Посещава комитетите в Панагюрище, Хасково, Айтос и Ямбол, пише писма и възвания до дейци в Ихтиман, Чирпан, Харманли и др. Включва се в акта на Съединението, участва в арестуването на началника на Източнорумелийската милиция и жандармерия ген. Август фон Дригалски и в смъкването на главния управител Гаврил Кръстевич⁴⁷.

„**Стоян Празов**“ – улица в Пловдив, р-н Тракия. Наименувана на *Стоян Н. Празов* (неизв.), жител на Голямо Конаре, активен деец на Съединението. На 6.VIII.1885 г. е един от дарителите, с чиито волни пожертвования са събрани пари за знамето на Голямоконарската чета⁴⁸.

⁴² Чобанова, К., *Непознатите герои...*, с. 28.

⁴³ Дочев, Д., Цит. съч., с. 103.

⁴⁴ Справочник..., с. 132.

⁴⁵ Пак там.

⁴⁶ Чобанова, К., *Непознатите герои...*, с. 29.

⁴⁷ Съединението..., с. 198.

⁴⁸ Спомени, с. 377–379.

„**Стоян Средев**“ – улица в Съединение. Наименувана на *Стоян Н. Средев* (неизв.), учител от с. Голямо Конаре. Избран е за секретар на местния комитет. На 5.IX.1885 г. е решено Стоян Средев и Спиро Костов с малък отряд голямоконарци да превземат околийското управление в Старо Ново село (дн. Старо Железаре) и след това с присъединилите се към тях четници да заминат за Пловдив. Водената от Средев и Костов чета пристига в града следобед на 6.IX.1885 г.⁴⁹

„**Съединена България**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на идеала за обединение на българската държава, разделена от Берлинския конгрес (1878) на Княжество България и Източна Румелия. Реализиран успешно с проведената акция по Съединението в Пловдив на 6.IX.1885 г.⁵⁰ *Метафорично-символичен ходоним*, имащ връзка със Съединението.

„**Съединение**“ – 1. площад в Пловдив, р-н Централен; 2. улица в Пловдив, р-н Тракия; 3. централният площад в Съединение. Наименувани по еортонима⁵¹ *Съединение* – заради Съединението на Княжество България с Източна Румелия, обединение на Северна и Южна България, извършено на 6.IX.1885 г.

„**Хаджи Поптилев**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на поп *Георги Димитров Хаджитилев* (*архимандрит Теофилакт*) (1843-1912), духовник и обществен деец. Участва в организирането и ръководството на комитетите „Единство“. Депутат в Областното събрание на Източна Румелия. Привърженик на Народната партия (съединистка)⁵².

„**Христо Дюкмеджиев**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Христо Иванов Дюкмеджиев* (1847-1905), национал-революционер и обществен деец. Работи в Пловдив като леяр на камбани, свещници и др. Присъединява се към съединисткото движение. Предоставя дома си в кв. „Капана“ на разположение на дейците на Съединението. След провъзгласяването му издава, заедно с Иван Соколов, апел към гражданите да съставят доброволчески чети за защита на делото⁵³.

„**Христо Македонски**“ – улица в Съединение. Наименувана на *Христо Къосев Македонски* (неизв.), чиновник, деец на Съединението. През

⁴⁹ Чобанова, К., *Непознатите герои...*, с. 28-29; Спомени, с. 376-377, 390.

⁵⁰ Справочник..., с. 158.

⁵¹ Еортоним – име на всеки празник, паметна дата, тържество.

⁵² Енциклопедия България, Т. 6. С. – Ти. С., 1988, с. 636; Съединението..., с. 226-227.

⁵³ Съединението..., с. 101.

февруари 1885 г. е избран за касиер на основания в с. Голямо Конаре комитет за Съединението. През май 1885 г. е преместен в Пловдив, но често посещава селото. Дарява пари за знамето на четата на 6.VIII.1885 г. Посреща в Пловдив Голямоконарската чета с успокоителните думи „Няма да гърми войската“⁵⁴.

„**Чардафон**“ – улица в Пловдив, р-н Централен. Наименувана на *Продан Тишков Проданов (Чардафон Велики)* (1859 или 1860-1906), участник в национално-освободителното движение. Служи като сержант в Източнорумелийската милиция в с. Голямо Конаре със задача да обучава резервистите. Член е на местния комитет за Съединението. Напуска службата и става прекупвач на вълна за габровските търговци, под който предлог остава в Голямо Конаре и продължава дейността си. Участва активно в подготовката и провъзгласяването на Съединението на Източна Румелия с Княжество България. На 5.IX.1885 г. е избран от четниците да предвожда Голямоконарската чета, която на следващия ден влиза в Пловдив и завзема конака. Чардафон участва в арестуването на главния управител Гаврил Кръстевич, както и в конвоирането му до с. Голямо Конаре. След Съединението се жени за Недялка Шилева⁵⁵.

До 1884 г. носи прякора Чарда, което означава стадо селски говеда. Като подигравка с началника на милицията и жандармерията ген. Август фон Дригалски към прякора си прибавя частицата фон (нем. *von*) – белег на аристократичен произход и започва да се нарича Чардафон⁵⁶.

Според друга версия из улиците на Голямо Конаре често го съпровождат весели почитатели, движещи се на шумна тълпа – чарда, откъдето с добавката фон се появява и прякорът му⁵⁷. Предполага се, че пръв Захари Стоянов през 1887 г. използва прилагателното в прякора и Тишков става Чардафон Велики.

„**Чардафон Велики**“ – улица в Съединение. Наименувана на *Продан Тишков* (вж. „Чардафон“).

„**Шести септември**“ – 1. най-дългият булевард на Пловдив, в районите Западен, Централен и Източен; 2. улица в Съединение. Наименувани по еортонима *Шести септември*, датата на която през 1885 г. в Пловдив е провъзгласено Съединението на Източна Румелия с Княжество България. Официален празник.

⁵⁴ Спомени, с. 376, 378, 385, 395, 414.

⁵⁵ Енциклопедия България, Т. 6. С. – Ти. С., 1988, с. 662; Съединението..., с. 213-214;

⁵⁶ Съединението..., с. 213-214.

⁵⁷ Шилев, Петър, *Недялка Шилева-Чардафонова – героиня на Съединението*, Пловдив, 1995, с. 12.

Сред имената на улиците се открива и едно, което има мнима връзка със Съединението:

„Свобода Чардафонова“ – улица в Съединение. При първи прочит името на улицата може да се приеме като *метафорично-символично* – *Свободата, донесена от Чардафон*. В действителност е наименувана на *Свобода Чардафонова* (1886-1955), учителка и журналистка, активистка на Съюза на българските жени и председателка на Дружеството на българските с висше образование. Дъщеря на Недялка Шилева и Продан Тишков (Чардафон Велики)⁵⁸. Мемориален ходоним, но епонимът⁵⁹ няма връзка със Съединението.

Във втората част на изследването мемориалните ходоними са класифицирани и са направени някои изводи и препоръки.

Имената на улиците, свързани със Съединението, могат да бъдат класифицирани в групи, в зависимост от това каква част от епонима участва в ходонима:

1. По личното име (ЛИ) и фамилното име (ФИ) на епонима: Антон Мумджиев, Георги Бенев, Данаил Юруков, Димитър Ризов, Димитър Стамболов, Иван Стоянович, Костаки Пеев, Недялка Шилева, Петко Каравелов, Петър Каназирски, Петър Чобанов, Петър Шилев, Стоян Празов, Стоян Средев, Христо Дюкмеджиев, Христо Македонски.

2. По ЛИ и бащиното име (БИ): Гаврил Кръстевич, Георги Данчов, Иван Андонов, Йоаким Груев, Константин Величков.

3. По псевдоним и БИ: Захари Стоянов.

4. По ЛИ и прозвище: Иван Арабаджията, Атанас Самоковец.

5. По ФИ: Хаджи Поптилев.

6. По предиме⁶⁰, ЛИ и ФИ: баба Исака Скачкова, даскал Еньо Бекирски, д-р Георги Странски, д-р Стоян Чомаков, поп Ангел Чолаков, поп Иван Генов, поп Тодор Райков.

7. По предиме и ЛИ: поп Манол.

8. По предиме, ЛИ и прозвище: дядо Иван Арабаджията.

9. По предиме и ФИ: братя Свещарови, братя Търневи, братя Чобанови.

⁵⁸ Пак там, с. 13–14.

⁵⁹ Епоним – лице, името на което е послужило за образуване на всякакво друго название.

⁶⁰ Предиме – част от име, нямашо онимен (идентифициращ) характер.

10. По предиме и монахоним⁶¹: поп Тачо.
11. По воинско звание и ЛИ: капитан Райчо.
12. По воинско звание, ЛИ и ФИ: ген. Данаил Николаев, полк. Сава Муткуров, поручик Вълчо Стефов.
13. По прозвище, прякор, псевдоним и друго измислено име: Чардафон, Чардафон Велики.
14. По титул⁶² и ЛИ: Княз Александър I.
15. По предиме и хороним⁶³: Съединена България.
16. По еортоним: Съединение, Шести септември.

Мемориалните ходоними, свързани със Съединението, в Пловдив са 40 от общо 1020, или това прави 3,9 %. В гр. Съединение 16 имена на улици и площади имат връзка със Съединението, или при общо 124, това дава относителен дял от 12,9 %.

При изследване на географската (териториалната) връзка на епонимите със съответното селище не се установи категорична зависимост. В гр. Съединение 10 от 14 епонима (без Съединение и Шести септември) имат строга връзка с бившето село Голямо Конаре. В Пловдив патрони на улиците са личности, свързани, както с града, така и цялостната подготовка и акта на Съединението. Тук обаче също има няколко ходонима, наименувани на личности, свързани изцяло с Голямо Конаре – Недялка Шилева, Петър Шилев, Чардафон и особено Петър Чобанов и Стоян Празов.

Чрез мемориалните ходоними от двата града са получили признание за заслугите си много от главните участници в подготовката и извършването на Съединението на Княжество България с Източна Румелия.

Въпреки това общинската власт в Пловдив може да прецени и при подходящ повод улици в града да бъдат наименувани на три личности, да ги наречем „пренебрегнати“, които са взели активно участие в Съединението. Това са:

1. Д-р Георги Димитров Янкулов (1844–1900), виден деец на Народната партия (съединистка), член на Временното правителство.
2. Майор Димитър Генков Филов (1846–1887), член на Временното правителство.

⁶¹ Монахоним – ново име, което човек получава вместо мирското си при подстригването му за монах.
⁶² Титул – почетно родово или дадено по заслуги звание на лица от привилегированото съсловие във феодално или буржоазно общество – белег за знатност.
⁶³ Хороним – име на всяка територия, област, район, в т.ч. административен или природен, включително държава.

3. Капитан Коста Атанасов Паница (1858-1890), избран за член на БТЦРК на събранието на 25.VII.1885 г. в с. Дермен дере (дн. Първенец).

Естествено преименуванията не бива да стават самоцелно или по повод на тазгодишния юбилей. Най-удачно е с имената на тези личности да бъдат наименувани новопоявяващи се в регулацията на града улици.

Необходимо е изграждането на официален електронен регистър на булевардите, улиците и площадите в Пловдив, стопанисван от община Пловдив и общинския съвет в града⁶⁴.

Препоръчително е, за да се постигне по-голяма яснота кой точно е спонимът, ул. „Хаджи Поптилев“ в Пловдив да бъде наименувана „Георги Хаджитилев“ или „Архимандрит Теофилакт“.

За Голямо Конаре (дн. Съединение) се установи само една „пренебрегната“ личност. Това е д-р Александър Хотински, украински революционер, емигрант в Източна Румелия, околийски лекар на Овчехълмска околия. През февруари 1885 г. е избран за член на Голямоконарския комитет по Съединението. Впоследствие преместен в Старо Ново село (дн. Старо Железаре). Навършващите се 125 години от Съединението са добър повод този украинец да получи признание за делата си.

Естествено науката може само да препоръча, но актът по наименуването и преименуването е право единствено на общинските съвети в общините Пловдив и Съединение.

⁶⁴ Нуждата от такъв регистър е крещяща, за да се избегне звучащото като виц, че за съществуването в Пловдив на ул. „Д-р Георги Странски“ научих от ... касовата бележка на пловдивски мол. Б. а.

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ И СЪЕДИНЕНИЕТО – ЕДИН ГЕРОЙ, ДВЕ ИСТОРИИ

*ст.н.с. д-р Василка Танкова
Институт по история, БАН*

Призвана да разисква „Митове и истории в България“, настоящата конференция е посветена на Съединението на Източна Румелия с Княжество България. 125 години след това крупно национално дело, съвременната история за него изглежда все по-героично монолитна, все по-малко пластична и с видимо поучителна цел¹. Тя вече е заличила онази, изпълнена с колебания, неувереност, страх, тревоги, надежди и страст история, която в действителност са съпреживявали свидетелите и участниците в събитията.

Необходимостта от изучаване на тази втора история, стопила се в дистанцията на времето, се оправдава от първата, която, омаловажила драматичните епизоди, свързани с фактическото присъединяване на Южна към Северна България, остава незавършена. Написването на втората история може да се разглежда като завършек на първата, като вариант или нейно продължение. Какъвто и да е изборът, двете истории винаги ще бъдат свързани, а едно от свързващите звена би могло да се потърси в ролята на индивидуалното в историческия процес, при това без да се противопоставя на социалното.

Главната цел на създадените тук страници е именно такава – да представи записаната в заглавието тема кратко, конкретно и в контекста на изказаните по-горе съждения. За пример избрах обществената биография на Константин Величков, една от най-емблематичните и колоритни личности на българската нова история. Делата и позициите на Величков към съединисткото движение, споделяни впрочем от широк кръг ярки политически дейци, съставят два различни (и в определен смисъл) конфронтиращи се разказа за Съединението.

¹ Показателни в това отношение са ежегодните тържества на 6 септември, на които многобройни оратори започват и завършват патриотичните си речи с призива „Съединението прави силата!“

Сюжетът на първата история, както ще се види, е разположен в границите между годината 1878, през която Берлинският конгрес на великите сили създава българския национален въпрос, и годината 1885, когато в нарушение на конгресните решения е провъзгласено Съединението. Макар тук фабулата да е информирана по необходимост от специализираната литература², събитията са реконструирани главно чрез разнообразни по произход, многобройни, автентични, при това публикувани отдавна исторически документи³. Те доказват неоспоримо, че в Южна България Константин Величков е герой (без кавички) на своето време, неговото име е несравнимо по-популярно, уважавано и далеч по-авторитетно от това, да речем, на Захарий Стоянов.

Втората история е ситуирана в годината 1886 и в нея събитията са подредени според времето на тяхното случване. Наративът тук е основан на собствените ми дългогодишни проучвания, включващи също и интерпретация на непреднамерено пренебрегнати от изследователите източници на историческа информация. В този разказ Константин Величков вече е приел ролята на убеден отрицател на акта от 6 септември 1885 г. Мисля, че основанията за неговата позиция си заслужат да бъдат обсъдени.

Ако се приеме, а то трябва да се приеме, че съединисткото движение се ражда в общобългарската съпротива срещу Берлинския договор, можем да кажем, че Константин Величков е не просто един от активистите му, а сред най-популярните и всепризнати негови ръководители в Южна България. От късното лято на 1878 г. той е сред

² Най-важни в случая са изследванията на: **Стателова, Е.**, *Дипломацията на Княжество България 1879-1886*, С., 1979; *Източна Румелия 1879-1885 г. Икономика, политика, култура*, С., 1983; **Стателова, Е. и А.Пантев**, *Съединението 1885*, С., 1985; **Дойнов, Д.**, *Комитетите „Единство“*, Ролята и приносът им за Съединението 1885, С., 1985.

³ Срв. по реда на издаването: Архив на Възраждането (АВ). Том II. Документи по Съединението. Под ред. На Д. Т. Страшимиров, С., 1908; **Костов, Н.**, *Гимнастическите стрелчески дружества в Южна България* – В: *Здраве и сила*, С., год. XI, бр. 19, 1 юний 1910, с. 7-9; бр. 3-4, 1-15 октомври 1910, с. 7-8; бр. 5-6, 1-15 ноември 1910, с. 8-10; бр. 7-8, 1-15 декември 1910, с. 5-11; *Външната политика на България. Документи и материали. Том първи. 1879-1886*, С., 1978; *Литературен архив. Том седми. Константин Величков*, С., 1979; *Съединението 1885, Сборник от документи. 1878-1886*, С., 1985; *Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българската война. Дипломатически документи. 1885-1886*, С., 1989; *България в австро-унгарските дипломатически документи. 1879-1885*. Том I. С., 1993; **Д-р Константин Стоилов**, *Дневник*, Част I, С., 1996; **Константин Величков**, *Том пети. Преводи, публицистика, речи и писма*, С., 2005.

инициаторите на протестното движение срещу разпокъсването на българската нация. Както и всички други привърженици на радикалните действия от ранга на Димитър Матовски, Стефан Стамболов, митрополит Натанаил Охридски и пр., той е убеден, че едно въстание в Македония, ще даде повод на Русия да не оттегля войските си от България и ще доведе до ревизия на несправедливия международен договор.

През ноември 1878 г. по негова инициатива в Пазарджик е сформирана доброволческа чета, изпратена в помощ на въстаниците в Кресненско-Разложкия край⁴. Малко време след това, в качеството си на председател на Окръжния управителен съвет, Величков инициира голям протестен митинг, на който населението на Пазарджик декларира „непоколебимото си решение да умре по-добре с оръжие в ръка, нежели да приеме прилагането на тоя устав (Органическият – б.а.), който туря изново Южна България под омразната власт на Султана“⁵. Документално засвидетелствано е, че от януари 1878 г. до късното лято на 1879 г. усилията на Константин Величков са насочени към изграждането на комитетите „Единство“ и Гимнастическо-стрелковите дружества, призвани по мирен начин, но обучени „с оръжие в ръка“, да защитят действителна автономия за Източна Румелия и да гарантират съединението ѝ със свободното Княжество⁶.

Автор на проекта за „устройството и дисциплинироването на народните сили“, станал програма-устав на южнобългарските комитети „Единство“⁷, Величков е избран с вишегласие за член на Централния комитет на Южна България. Това ръководно тяло на южнобългарската народна организация не само обединява силите, но и активизира обществото за борба в името на общонародните цели, увеличава политическите, духовните и материалните възможности на съпротивителното движение срещу Берлинския договор. През този период К. Величков споделя схващането, че е необходимо да се жертва всичко, за да не се пропусне благоприятния момент на присъствието на руските войски и да се постигне обединяването на Южна България с Княжеството.

⁴ Дойнов, Д., Цит. съч., с. 183.

⁵ Цит. по Кибритова, И., *Участието на Константин Величков в Пазарджишкото административно управление 1878-1879* – В: Сб. Българската община и местното самоуправление – възрожденските традиции. Пазарджик, 2001, с. 130.

⁶ Костов, Н., *Гимнастическите стрелчески дружества...*

⁷ Съединението 1885. Сборник от документи..., Док. № 44, с. 86.

Общите насоки в политиката на великите сили обаче, твърдото им намерение да се изпълнят берлинските договорености, както и ускорената работа на Европейската комисия по изработването на Органическият устав на Източна Румелия, извеждат като първостепенна задача в работата на Централния комитет военната подготовка на населението, набирането на средства и снабдяването с оръжие, боеприпаси и снаряжение на възникналите с подкрепата на руските окупационни власти Гимнастически дружества.

През февруари и март 1879 г. К. Величков предприема обиколка в Сливенско, Ямболско, Хасковско и Одринско, при която не само съдейства за организирането на комитети, но и насърчава въоръжаването и обучението на членовете на Гимнастическите дружества. Малко покъсно той е избран за председател на Централното настоятелство на организацията, основната грижа на която е да гарантира автономията на Източна Румелия, включително и да осигури успеха на българския елемент в първите избори за Областно събрание⁸.

Ролята на Гимнастическите дружества за отстраняване на опасността провинцията да се превърне в обикновен вилает на империята е високо оценена от Константин Величков. Той, според записките на Данаил Юруков, казвал: „Много, много съм доволен...Един ден лесно ще можем да направим съединението си с България: генерал-губернаторът е българин и после, като няма турски гарнизони, не ще има кой да ни пречи“⁹.

След унищожаването на Гимнастическите дружества през февруари 1880 г. Величков изглежда променя мнението си за липсата на пречки по пътя към Съединението. В неговата позиция, която всъщност е на така наречените „крайни“ дейци и „истински патриоти“, „бързото Съединение на народа ни“ може да бъде обезпечено само от „една чисто народна организация“. Но комитетската организация в Източна Румелия е безусловно забранена и това поставя въпроса – с какви средства и по какъв начин ще се осъществи то.

Иван Андонов свидетелства, че въпросът е разискван от „истинските патриоти“, събрани на тайно заседание в Пловдив¹⁰. На него се решава съмишлениците им Константин Величков и Димитър Наумов да бъдат

⁸ Танкова, В., *Пазарджишките представители в Областното събрание на Източна Румелия* - В: Сб. Министри и законодатели от пазарджик. 1878-1947, Пазарджик, 2009, с. 11-14.

⁹ Юруков, Д., *Константин Величков*, С., б.д. с. 12.

¹⁰ Андонов, И., *Из спомените ми от турско време*, Част 1 и Част 2. / Съединението. Второ фототипно издание, С., 1995, с. 22.

изпратени в София със задача да установят контакт с правителството и народните представители за изработване на обща програма по подготовката на съединението.

Двамата пратеници, официално представляващи Постоянния комитет на Областното събрание в Източна Румелия, пристигат в столицата на Княжеството в началото на април 1880 г.¹¹ Тук те намират вече узряла идеята за действия по съединението на двете области, като се използва възникналата и смятана за благоприятна външнополитическа обстановка. Срещат се и с княз Александър I, предварително изказал одобрението си за програмата. Така се дава ход на известната в литературата акция за съединение, която най-пълно е представена от проф. Дойно Дойнов¹². Аз тук ще подчертая само най-важните документи, под които Величков слага своя подпис, тъй като те отчитат развитието в неговата стратегия.

Най-напред това е протоколът от 17 април, резолиран от Величков и Наумов, от една страна, и от друга – от пълномощниците на Българското княжество. С него се предвижда основаването в Южна България на „един централен таен комитет който, наедно със своите клонове, да действа като народно правителство в тая страна“¹³. Комитетът се задължава да държи пряка връзка с княжеското правителство и тия две страни трябва да се споразумяват предварително по всяко важно действие, така щото двете части на разделена България да бъдат готови за всякаква случайност и непредвидени обстоятелства.

С подписа си под този протокол К. Величков ни казва, че е приел подготовката за Съединението в Южна България да се извърши от комитетската организация, но също се е убедил, че от нейната работа не би имало никакъв резултат ако не се установи сътрудничество с Княжеството и проектираният нов Централен комитет не се възползва от моралната, материална и военна подкрепа на княжеските власти¹⁴.

Тези си убеждения Величков споделя с упълномощените представители на Южна България, събрали се в Сливен да изберат Централен комитет и да съгласуват действията си за подготовка на населението за въоръжена борба. Стенограмата от заседанието на 17 май 1880 г. е запазило обяснението му за поетите в София задължения, които се състоят в „уреждането на едно народно правителство, което, ако и с тайно дейст-

¹¹ Д-р Константин Стоилов, *Дневник*, Част I. С., 1996, с. 140-141.

¹² Дойнов, Д., Цит. съч., с. 265-281.

¹³ АВ, Док. № 1, с. 3.

¹⁴ Пак там, Док. № 13, с. 15.

вувание, да може да развие силите и средствата на мястото дотам, щото в даден случай да може мъжествено и със сила да поиска съединението...“¹⁵

Избран от събранието на пълномощниците за член на новия таен Централен комитет за Южна България, с последващите си действия Величков доказва, че възнамерява да работи за осъществяване на приетата в Сливен програма¹⁶. През лятото на 1880 г. комитетите в Южна България наистина са бързо възстановени и преустроени, но предприетото дело, както е известно, завършва без успех, а Централният комитет се разпада.

Малък епизод от историята на съединисткото движение са масовите митинги през 1884 г. Макар зад тях да не стои каквато и да е комитетска организация, няма никакво съмнение, че организирането им е дело на бившите комитетски дейци. На Константин Величков – също. Едно негово писмо от Пловдив, до Иван Ев. Гешов в София, е запазило възгледът му относно новия етап на движението¹⁷. През 1884 г. той мисли, че „народната идея“ може да има успех, само ако ръководството на движението се поеме от правителството в София, но най-голямата му надежда е в освободителката Русия, „която не вярваме, че ще изпусне случаят, който би и се представил, за да изпълни поне отчасти Сан Стефанския договор със съединението на Румелия“¹⁸. Видно е, че в този план една „чисто народна организация“ няма място.

Но през 1885 г. комитетската мрежа все пак е възкресена в името на съединението. В основания от Захарий Стоянов нов Таен революционен комитет се включват много от активистите на старата комитетска организация. Константин Величков обаче не е сред личностите на движението. От януари на с.г. той е директор на народното просвещение. Макар до това време да се е показвал съпричастен към съединистката идея с пледариите си в Областното събрание, със статии в печата и с речи пред избирателите си, очевидно е, че се е твърде отдалечил от идеята за „народната организация“ като двигател за осъществяването на народния идеал. Не по-малко важно е и убеждението му, че съединението не би могло да сполучи без предварителното одобрение и подкрепата на Русия.

През пролетта и лятото на 1885 г. К. Величков, както и неговите съмишленици от Народната партия, директори, префекти, областни пред-

¹⁵ Съединението 1885. Сборник..., Док. № 97, с. 165.

¹⁶ АВ, док. № 16, с. 31.

¹⁷ Съединението 1885. Сборник..., Док. № 13, с. 224-225.

¹⁸ Пак там, с. 225.

ставители и членове на Постоянния комитет омаловажават агитациите на БТЦРК, определяйки ги като дело на несериозни личности. Обезпокояват се едва след смутите в началото на септември. На извънредното събрание на управляващите на 4 септември в тази връзка, К. Величков предлага Съединението да бъде прогласено от Постоянния комитет на Областното събрание¹⁹. Предложението не е лишено от смисъл, но не се осъществява поради забавения отговор на официален Петербург...

След 6 септември и в месеците до края на 1885 г. К. Величков приветства съединителския акт и дори моралният тормоз, на който е подложен от заслепени правителствени партизани, не го разколебават в съпричастията му. Той дори се включва в новосъздадения Централен комитет за Южна България, призван да подкрепя усилията на княз Александър I „по осъществяването на святото Съединение между братските народи на Северна и Южна България“²⁰.

За да приключи с тази (наситена с героика) част на моето изложение съм длъжна да кажа, че до сега не съм намерила нито едно свидетелство, което да доказва, че хората, ангажирани с високи позиции в съединителското движение, са имали някаква програма или ясен план за това как точно да се осъществи на практика обединението на двете области. Всички проекти от 1878 г. насетне опират до неговото обявяване и евентуално признаване от великите сили. Във визията на Захари Стояновия БТЦРК перспективата е удължена до временното правителство, което да предаде управлението на княз Александър I. Но годината е 1885-а и това е наистина учудващо, тъй като вече не може, или не би следвало да бъде пренебрегнато обстоятелството, че в Източна Румелия съществуват добре изградени и функциониращи институции, органи на законодателната, изпълнителната и съдебната власт и на местното самоуправление.

Непремислен предварително в неговата поливариантност, въпросът „Какво да се прави?“ по неизбежност поражда непоследователност в стъпките на княза и правителството на Петко Каравелов, които, притиснати от външни и вътрешни обстоятелства, нямат почти никакви възможности за обществено допитване, нито голям избор за действия²¹.

¹⁹ Съединението 1885. Спомени, С., 1985, с. 191, 253, 267.

²⁰ Съединението 1885. Сборник..., Док. 541, с. 550.

²¹ Тъй като позицията и действията на княза, правителството и на дейците от бившия БТЦРК съм анализирам в две свои статии, тук само маркирам основните моменти от процеса на присъединяване на Източна Румелия към Княжество България. Срв.: **Танкова, В.**, *Акът от 6 септември 1885 г. и*

Приел да бъде „Княз на Северна и Южна България“ (с прочутия си „Манифест към българския народ“, обявен на 8 септември 1885 г.), отначало княз Александър I смята, че легитимността на прокламираното Съединение трябва да се утвърди от Велико народно събрание (ВНС), в което солидарно да участват народни представители от Южна и Северна България. Според плановете на княза ВНС трябва да се свика съгласно изискванията на Търновската конституция, но с оглед на настъпилата промяна, а и за да се чуе гласът на южнобългарите, общонародният форум ще трябва да изработи нова конституция. Разбира се, ВНС ще бъде свикано след като посланическата конференция в Цариград признае Съединението, независимо под каква форма.

Но ескалиращата враждебност на Русия спрямо българските власти, нарастващата заплахата за Княжеството от сръбска страна, както и засилването на опозиционни настроения в Южна България принуждават държавния глава да се откаже от теоретичния модел за равноправно обединение и да възприеме линията на „немедленно сливане на управленията“.

Най-напред князът изоставя позицията си на изчакване на решението на великите сили и преди още да бъде свикана посланическата конференция (на 24 октомври) разпорежда на централната администрация на Южна България в лицето на княжеския комисар д-р Георги Странски, заедно с архивите на бившата Източна Румелия, да премести седалището си от Пловдив в София. Закрити са и трите отдела на дирекцията на финансите, а главният контролор и главният съкровищник на Източна Румелия са преназначени на длъжност във финансовото министерство в София. Ръководството на Отоманската банка е предупредено, че по въпросите на своята делова дейност следва да се отнася към компетентните министри в българската столица.

След приключването на военните действия със Сърбия, през декември 1885 г. е ликвидирана и съдебната система на Източна Румелия; въведени в действие са съдебните закони на Княжеството; персоналният състав на съдилищата и прокуратурата е освободен и подменен със специалисти от Северна България; присъдите се издават в името на княза. Пак по това време започва и реорганизацията на източнорумелийската милиция (войската) според принципите на военната организация

присъединяването на Източна Румелия към Княжество България – В: Наше минало, бр. 30, септември 2005, с. 5-10; Александър I Български – „Княз на Северна и Южна България“. – В: Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.и.н. Людмил Спасов. Том 1. 2009, с. 191-201.

в Княжеството. Жандармерията също е разформирана и от нейния състав е организирана полицията.

Казано с други думи, до подписването на Топханенския акт на 24 март 1886 г., на практика всички основни за отделните ведомства закони, наредби и правилници на Княжеството стават действащи за административната, финансовата, съдебната и охранителната системи на Южна България. Завършена форма на присъединяването на Източна Румелия към Княжество България дават частичните избори за народни представители само от Южна България за IV Обикновено народно събрание, проведени на 11 и 18 май 1886 г.

Макар и далеч от идеята за равноправно обединение на Северна и Южна България, но предвид решението на посланическата конференция, която не дава международна санкция на Съединението, присъединяването на областта към държавата-майка се оказва единствения възможен и реалистичен начин да се доведе до успешен край съединисткото дело. Историята доказва това безусловно.

Но през 1886 г. историята е все още предстоящо и неопределено бъдеще със съпътстващата го алтернативност.

Главното основание на Константин Величков да се нареди сред крайната политическа опозиция, напълно отричаща значимостта на Пловдивския акт, е начинът, по който се извършва фактическото обединение²². Убеждението му, че все още не е късно да бъде свикано Велико народно събрание, което да се произнесе „върху извършените дела по съединението“, при неразбиране от страна на княз Александър I, предвижда и действия, които да коригират хода на текущата история. Парламентарните инициативи не са сред тях²³.

С речта си пред първото Общобългарско народно събрание и с подписа си под „Проекта за отговор върху тронната реч“ К. Величков засвидетелства гражданската си тревога и безпокойство от критичното външно и вътрешно политическо състояние на обединеното Княжество. Аргументите му са почерпени от икономическата криза след войната, от несъстоялото се международното признаване на Съединението, от влошените отношения с Русия и неизгодния сръбско-български мирен договор, от отнемането на родопските и кърджалийските села. Интересно е и пророчеството му, че с така прибързано извършеното Съединение е

²² **Танкова, В.**, *Политическата кариера на Константин величков – в дистанцията между идеала и действителността* – В: Константин Величков и неговото време. Пазарджик, 2005, с. 20-30.

²³ Пловдивски глас, бр. 6 от 13 авг. 1894.

проигран завинаги стремежът за освобождение на Македония и за обединение на целокупния български народ²⁴.

Във всяко едно от посочените твърдения има много доказуеми истини, но историографията не ги приема единодушно, а и по дефиниция ги подминава като тема, незаслужаваща отделен сериозен анализ. Нали в крайна сметка историята потвърди Съединението като първа и най-успешна стъпка към обединяването на българската нация?!!

Всъщност, която и да е национална кауза би могла да бъде обект на различни стратегии. В конкретния случай, през 1885-1886 г., се реализира тази на народната комитетска организация около БТЦРК, възприета и от княз Александър I, и, макар и неохотно, от правителството на Петко Каравелов. В историческите повествования, приели тяхната гледна, възможната роля на Константин Величков е на герой в напълно вероятна, но неосъществена история.

²⁴ **Величков, Константин**, *Съчинения*, Том пети. С., 2005, с. 368-377; Към избирателите от двете страни на Балкана, С., 1886, с. 31-35.

ИВАН ВАЗОВ И СЪЕДИНЕНИЕТО

*Цветанка Неделчева
къща-музей „Иван Вазов“-Сопот*

*„Съединението осъществява втори ден.
То стана.“*

България и Европа се пробудиха пред едно свършено дело. Никога революцията не изненада повече и не учуди по-малко: тя избухна в най-пълната тишина; тя се показа най-естествена, защото беше най-справедлива. На това се дължи и невероятно бързото ѝ и пълно възтържествуване. Когато Гладстон чу за нея, той каза: „Странно как тая революция чакá седем години. Барутът за нейното пламване се хвърли още в мастилото, с което се подписа Берлинският договор.“ Един български държавник в княжеството каза: „Съединението беше такова национално нещо, щото първий пияница, който би извикал в пловдивските улици: „Долу Румелия!“ – щеше да го направи.“ И наистина в наше време надали е имало друга революция, която да събере всеобщите одобрения, да извика единодушните ръкопляскания на Европа и Америка, да бъде поздравена с такава гореща симпатия от човечеството и да събере като във фокус душата на цял един възхитен народ – както революцията за съединението.“ – така Иван Вазов започва глава XIX „Съединението“ на част VII на своя роман „Нова земя“.¹

Колко актуално и исторически прозорливо звучат тези Вазови думи, думи на съвременник и деец на Съединението, днес, когато честваме 125 години от този забележителен исторически акт!

Вазов продължава своето силно в политически аспект и слово, изявявайки себе си не само като белетрист, но и като забележителен познавач на историческите събития, на които е съвременник:

„Омразната присъда на Берлинският договор, която изкуствено и противоестественно разкъса един целокупен, неразделен народ на няколко

¹ Вазов, Ив., *Нова земя*, Роман из живота на българите през първите години след Освобождението, Събрани съчинения, т. 7, С., 1977 г., с. 449-450.

части чрез насилствени граници, беше осъдена от разума и историята още в самото си начало. Лорд Биконсфилд считаше най-голямата слава на своята дипломатическа кариера намаляването на България чрез образуването на Румелия. Той не доживя да види трайността на своето дело и горчивата подигравка на съдбата с най-изкусните комбинации, с най-мъдрите и прозорливи пресмятания на дипломацията. Бисмарк при закриването на Берлинския конгрес, изрази надежда, че делото му ще бъде трайно. Този велик държавен мъж се излъга: той нито се сещаше да помисли, че съществува един друг фактор, който казваше не! – българският народ.²

Независимо, че романът „Нова земя“ е художествено произведение, глава XIX „Съединението“ в нея е едно забележително откритие и виждане на Вазов за историческия процес на събитията. При това авторът пише емоционално, разкривайки народът като негова главна движеща сила:

„Революцията за съединението се извърши леко, тихо, бързо, безкръвно. Тя стана толкова леко, свободно, охолно, щото беше почти игрива и има моменти, когато тя изгледваше като опереточен фарс. Правителството падна, както никое правителство не е падало: без борба, без противление, без да причини или даде жертва. Революцията прегърна и завърши народът, а я почна една партия.“³

За Съединението Вазов признава пред своя анкетатор проф. Иван Шишманов:

„И за тая епоха няма нужда да ти говоря много. Аз съм ѝ посветил голяма част от романа си „Нова земя“.⁴

В публикуваните си „Спомени за брата ми“ д-р Борис Вазов пише за политическата ориентация на народния поет и неговата обществена дейност:

„Брат ми се е числил в партия, бил е съединист в румелийско време, по-сетне в народната партия, образувана от д-р Стоилова, бил е избран за депутат, бил е министър, но никога не е бил партизанин.“⁵

Изключително интересни са спомените на д-р Борис Вазов, разкриващи разочарованието на Иван Вазов от последвалите след Съединението политически събития – преследвания и терор:

² Пак там, с. 450.

³ Пак там, с. 450.

⁴ **Шишманов, Ив. Д.**, *Иван Вазов, Спомени и документи*, С. 1976, с. 112.

⁵ **Вазов, Б.**, *Спомени за брата ми, Иван Вазов*, Сборник от спомени, материали и документи, С., 1949, с. 28.

„Съединението – една велика идея, придружена с партизански крайности. Брат ми беше потресен от тях. Един ден той ме извика (тогава бях във II клас) и ми прочете едно току-що написано стихотворение от пет куплета с по пет стиха. Всеки куплет завършваше с думите: „Не, туй съединение не го разбирам!“ Той ме попита как го намирам. Без да му дам, поради стеснение, някакъв подробен отговор, той заключи от държанието ми, че такова стихотворение е неуместно, скъса го и го хвърли в коша пред мене. Стихотворението не беше против съединението, а – против станалите преследвания. Скоро брат ми емигрира.“⁶

В пловдивската къща на поета се събират съмишленици – съпартийци и активисти на Народната (съединистка) партия. Това е един дом, в който идеята за Съединението намира здрава почва и който изиграва своята историческа за времето си роля:

„Братовата скромна къщица често биваше място на срещи. Дохождаха политически приятели: д-р Янкулов, Св. Миларов, д-р Хаканов, С. С. Бобчев, Наботков, Ив. Ст. Гешов и други. Величков отсъстваше, беше в чужбина. Всички тия господа ми изглеждаха тогава много възрастни и даже стари, а те бяха връстници на баща Ивана (34 – 35 годишни). Гостите биваха винаги почерпвани от мама с вишнево сладко. Светослав Миларов беше много весел човек, той постоянно пееше. Такъв беше и нашият домашен лекар д-р Янкулов, който като дойде да прегледа някой болен у дома, още от вратата започваше да тананика весели напеви. Къщата беше едно средище – и приятелско и политическо. Един ден пред къщата се състоя даже митинг против правителството: от балкона се говориха пламенни речи за съединението; един от ораторите беше и Бобчев. Брат ми не говори.“⁷

Своят ръкопис (машинописен препис) „Вазов – човекът“, д-р Борис Вазов започва със „Спомени за брата ми“, в голямата си част печатани в „Иван Вазов. Сборник от спомени, материали и документи“, С., 1949, съдържа и някои неизвестни моменти, свързани с народния поет. Те не са намерили място в горната публикация, навярно поради съкращение от автора или пък от редактора – академик Николай Лилив. Същите отразяват интересни факти, свързани със Съединението:

⁶ Пак там, с 14.

⁷ Пак там, с. 12.

„Идваше надвечер Д. В. Манчев (ние учениците го назовавахме незлобливо Диване Манчев). Неговата печатница беше от другата страна на градината. Там се печаташе в „Народний глас“, в списването на който участваше и брат ми. Често бивах изпращан да нося нещо за печатане или коректура. Всеки път, когато Манчев идваше у нас, започваше се някаква препирня около правописа. (Поетът е изрисувал Д. В. Манчов в „Нова земя“ в образа на Захари Народът).

Когато стана Съединението станаха преследвания. Веднъж Д. В. Манчев доде и посочи на брат ми една малка камичка, която висеше на пояса му. Брат ми го запита защо му е това невинно оръжие. А Манчов отговори: „Невинно?, с такова едно оръжие едно паликаре⁸ катурнал единадесет души“. Брат ми добродушно се изсмя. Защото Д. В. Манчев по характер беше човек незлобен, неспособен да заколи даже кокошка.“⁹

След контрапреврата на Батенберг Иван и Георги Вазови са подложени на преследване и намират убежище в Русия. Михаил Вазов е зверски убит. Вазов си спомня за драматичните дни след Съединението:

„Настана 9 август Батенберг биде свален. В Пловдив се образува временно правителство от двете партии (казьонна и съединисти), но князът се завърна и казьонните се нахвърлиха с голямо ожесточение против съединистите. Наченаха се жестоки гонения, интернирания и затвори. Някои успяха да избягат през Родопите. Моят брат Георги, взел участие в заговора на 9 август, се спаси в Македония, брат ми Михаил, поручик, бе убит в Лагера.“¹⁰

В своите спомени Вазовият племенник Иван Пачев сочи една подробност около убийството на Михаил Вазов, който става жертва на политическите събития:

„Вуйка ми Георги, който е бил главен инициатор по детронирането на княза е можал да се спаси като е избягал в Македония, а вместо него е бил убит по-малкия му брат вуйчо Михаил, поручик.“¹¹

Иван Вазов разказва за своята участ след Съединението пред проф. Шишманов: „Като член на падналото правителство, аз се видях естествено в неприятното положение на угнетен и преследван опозиционер. Наистина, възтържествувалата партия ме менажира-

⁸ Поборник от освободителната война на Гърция.

⁹ Вазов, Б., *Вазов – човекът* (машинописен препис), 1956, с. 39-40.

¹⁰ Пак там, с. 113.

¹¹ Емигрантство в чужбина. Спомени на Иван Пачев (машинописен препис), с. 1

ше. Аз не бях малтретиран, като някои от приятелите ми, довчерашни властелини, които бяха или насилствено турени в редовете на армията (Ст. Костов), или заставени да служат като хамали на гарата... Сам аз останах пасивен зрител на всичко, което произлизаше, чувствайки неловкостта на своето положение на **съединист, комуто знамето е грабнато**.¹²

Непосредствено след Съединението избухва Сръбско-българската война.

В началото на месец ноември 1885 г. Иван Вазов заедно с братята си Георги и Владимир – тогава ученик в Пловдивската гимназия, заминават с файтон през Ветрен за София.¹³ Плод на прякото запознаване на писателя с бойното поле на братоубийствената война ускорява създаването на стихосбирката Сливница. „Стихотворения по войната ни със сърбите през 1885“.

В своята „Кратка биография на Георги Вазов, генерал от запаса“ Вазовият брат съобщава неизвестни факти около творческата история на създаването на великата поетична творба, увековечила подвига на героите на Сливница:

„Пренощувахме в София и рано сутринта заминахме за Сливница и по-нататък. При Сливница видяхме много гранати сръбски не пукнати и новото гробище на падналите герои, което вдъхнови брата ми да напише стихотворението „Новото гробище на Сливница“.¹⁴

Обогатен с преки впечатления от Сръбско-българската война, Вазов бързо завършва новата си стихосбирка:

„На връщане от бойното поле престоях в София само няколко деня и заминах обратно за Пловдив, гдето и завърших сбирката си „Сливница“, първото издание на която се изчерпа вече след месец.“¹⁵

В ръкописа на Борис Вазов „Вазов- човекът“ се съдържат неизвестни и не печатани сведения за стихосбирката „Сливница“ и за отделни нейни творби. Те са ярко свидетелство за популярността на „Стихотворения по войната ни със Сърбия през 1885“, издадена от Драган Манчов в Пловдив през 1886 г.:

„Стихотворенията на „Сливница“ бързо бидоха научени наизуст от ученици и граждани; те се пееха и декламираха. Слав Кесяков,

¹² Шишманов, Ив. Д., Цит. съч., с. 112 -113.

¹³ Вазов, Г., *Кратка автобиография на Георги Вазов, генерал от запаса* (машинописен препис), с. 25.

¹⁴ Пак там, с. 26.

¹⁵ Шишманов, Ив. Д., Цит. съч., с. 113.

поет, наш учител по български в гимназията, ни караше да четем от неговата сбирка „Победа“, но настояваше да четем от „Сливница“. Стиховете от „Сливница“ се по-харесваха на учениците, там се възпяваше българската слава и българския войник, нямаше омраза против сърбите, а само се заклеяваше Милан и шовинистите водени от Милоевич. В конашкия двор ние с брат си видяхме команда сръбски пленници, които ни станаха симпатични, те приличаха досущ на нас. Брат ми ги съжали. Направи ни впечатление, че у тях командите не са пруски, а сръбски.

Но ние тогава бяхме млади и не можехме да се издигнем да вкусим напълно химнът „Новото гробище при Сливница“ („Покойници“), но затуй пък стихотворения като „Бойното поле при Сливница“, „Бащата на доброволците“, „Българският войник“, „Само ти, солдатино чудесни“... бяха в устата на всички. В „Сливница“ имаше хумористични стихове за Милана: „Крал Милан в Драгоманския проход“ (Приказка за деца): „Великий крал Милан измъкна се пиан из царската пивница – Вървете, вървете бре момци, да наберем венци при Сливница“ и т. н. И това стихотворение, което поетът по-сетне отстрани от сбирката, се много харесваше.¹⁶

Историческата обстановка около Сръбско-българската война лаконично и точно е отразена в Българската национална доктрина:

„На 2 ноември 1885 г. крал Милан обявява война на България с цел откъсване на нови български земи. Затова той е поощряван пряко от Австро-Унгария, при мълчаливото съгласие на Русия...Нашата млада войска, предвождана от капитани, смайва света със своите бойни подвизи... *С разгрома на нахлулата сръбска армия се защитава първия етап от българското национално обединение...*“¹⁷

Сръбските нашественици са разгромени при Сливница, Драгоман, Три уши, Цариброд, Видин и Пирот. Воден от патриотична гордост за тези славни победи на българската армия, особено за победата при Сливница, когато е разгромена цялата Нишавска армия, Вазов създава „Крал Милан в Драгоманския проход“, една поетична творба, написана в хумористичен дух като детска приказка. Народният поет възпява героизма на българската армия при Сливница по рядко оригинален начин – чрез бягството на крал Милан. Вазов из-

¹⁶ Вазов, Б., *Вазов – човекът* (машинописен препис), 1956, с. 43.

¹⁷ България през двадесет и първи век. Българска национална доктрина, Първа част, С., 1997, с. 76-77.

ползва антитезата – от една страна очакването на крал Милан за лаври и победа в Сливница, а от друга – бягството му от боя „без меч“:

*Великий Крал Милан
Измъкна се пиян
Из царска пивница.
– Вървете бре, момци,
Да наберем венци
При Сливница.*

*Потегли крал Милан:
Из пътя сеч и плян
И кръволивница,
Но скоро трепна той:
Настана страшен бой
При Сливница.*

*Смути се крал Милан,
Сбърка му славний план
Съдба – противница.
И хукна той без меч
Да бяга надалеч
От Сливница.*

След мотива за позорното бягство на крал Милан Вазов майсторски вплита в сюжета на поетичната си творба срещите му с „гневний исполин“ Крали Марко – герой от народния епос, който му дръпва лют пердах. Вазовият лек музикален стих и жив диалог, наситени със здрав народен хумор, се леят звънко, подчинени на основната авторова идея – позорното бягство на Крал Милан и последвалото физическо заклеяване. И то не от кой да е, а от самия Крали Марко:

*През тесний Драгоман
Той бяга с пот облян,
Кат' от бесилница.
Крал – Марко го съзря:
– От дека бягаш, бре?
– От Сливница.*

*Там, каже крал Милан
Е дим и гръм и сган,
И кръволивница;
Там бурно е море,
В Белград е по-добре
От Сливница.*

*И гневний исполин
Вкара́ тоз блуден син
В юнашка пивница –
И лют му бой отпра:
– Кой дявол те кара́
На Сливница?*

*И Марко клет тогаз
Изпи от яд завчас
Една возилница.
А крал Милан, сюрмах,
Се бяга в силен страх
От Сливница.*

Приказката продължава със срещата на крал Милан с неговия дядо Милош, който го заклеймява гневно с драстични изрази за позора при Сливница и също не му остава дължен:

*Но малко по-насам
Срещна го Милош сам –
Съдба противница!
– От дека бягаи, внук,
Без сабя, без каук?
– От Сливница.*

*– Ти посрами, дивак,
И моя стар байряк
И мойта пивница!
И бой, бой без кантар
Му даде като дар –
За Сливница.*

Последната среща на крал Милан е с цар Душан, който го заклеяма със силни думи и му плаща с физическа разправа за нанесения позор на сръбския трон:

*И хукна пак Милан...
Но ето, цар Душан,
В походна ризница:
– От дека, храбрий мой?
– Върна́ ме страшний бой
При Сливница!*

*Там Българи, ура!
И щикове – гора!
И кръволивница!
– Бре глупий ветрогон,
Ти каляш моя трон
Със Сливница.*

*Навярно тоя план
Кроил си го пиан
Във твойта пивница!
И дигна той ръка
И зверски го блъска -
За Сливница.*

С цялата сила на своето поетично слово Вазов заклеяма сръбския крал Милан за братоубийствената война. Той наистина получава своя исторически урок:

*И от тогаз Милан
Проклина кат' заклан
Съдба-противница;
Но той си даде реч
Да не шпацира веч
Към Сливница.*

За съжаление този интересна поетична творба, която е била популярна през 1886 г., е изхвърлена от следващите издания на стихосбирката „Сливница“ във Вазовите събрани съчинения. Нещо повече, единствено неговия брат д-р Борис Вазов споменава в не печатаната

част на спомените си за нея. Наистина тя е отдавна забравена. Нима нейното игнориране е само Вазова приумица? Според нас причините са комплексни: и политически, и редакторска намеса. А защо не и намеса на тогавашната цензура? Или Вазов не е решил сам завинаги да махне от творчеството си хумористичната творба „Крал Милан в Драгоманский проход. (Приказка за деца)“, написана в духа на народнопесенния фолклор.

Никое произведение на народния поет, обаче, „не е предизвикало толкова много, толкова оживени страстни и пристрастни, и повечето неблагоприятни критики“¹⁸ като неговия роман „Нова земя“. „Тия хули силно ме оскърбиха и обезсърчиха, защото аз намирам и днес, че като историко-битов роман „Нова земя“ стои може би по-долу от „Под игото“, но го надминава като художествено произведение.“¹⁹

В своите спомени за народния поет д-р Никола Бобчев пише: „Никое произведение не навлече на Вазова такива охулвания, както „Нова земя“, която е един съвременен роман; той беше за нея наречен и „низък партизанин“ и „безграмотен писател“, „писач на безмислици“, „фанатик-лъжесъединист“ и „нов чорбаджия“, та дори и „предател“.“²⁰

Главното обстоятелство, което обяснява грозното нахвърляне на „критиката“ върху Вазов за романа „Нова земя“ според д-р Никола Бобчев е: „че тя се пишеше от върли партизани, които в лицето на Вазова тогава виждаха преди всичко своя политически противник, чиято партия на туй отгоре беше на власт. Тогавашната критика – па и доскорошната – не отделяше писателя, поета Вазов, безсмъртния създател на „Поля и гори“ и „Под игото“ от Вазова – съмишленник на една политическа партия. Вземете при това под внимание и това обстоятелство, че Вазов в „Нова земя“ се е докоснал и до едно, злободневно още тогава, политическо събитие – Съединението, и то, като е представил и сенчестата му, карикатурна страна, – и вие ще откриете главна причина на „ревовете“ и „воевете“ против „Нова земя“ повърно против личността на Вазова.“²¹

Иван Вазов отрази Съединението и последвалите политически събития след него като съвременник, участник, поет и белетрист.

¹⁸ Бобчев, Н., *Нова земя – роман от Иван Вазов*, Българска сбирка, бр. 8, 1897, с. 102.

¹⁹ Шишманов, Ив. Д., Цит. съч., с. 267.

²⁰ Бобчев, Н., *Спомени*, Иван Вазов в спомените на съвременниците си, С., 1966, с. 256.

²¹ Пак там, с. 256.

СЪЕДИНЕНИЕТО И УЧАСТИЕТО НА НЕШО БРАЙКОВ В СЪБИТИЯТА ПРЕЗ 1885 Г. В ХАРМАНЛИ

д-р Красимира Узунова
Регионален исторически музей-Хасково

В първите години след Освобождението радостта от дочаканата свобода и надеждите за стопански и обществен възход се съпътстват от недоволство и дълбоко разочарование от разпокъсването на българските земи. Решенията на Берлинския конгрес придават висок емоционален заряд на борбата за решаване на „общонародния въпрос“, в която надделяват емоциите. В този исторически момент желанието на българите за обединение се сблъсква с недовършеното освобождение на другите балкански народи, станали заложници на политическите интереси между европейските държави. Докато българите в Македония продължават да се борят за присъединяване към Княжество България, по-близо до тази възможност се оказват жителите на Източна Румелия.

Опорна точка на тази борба в южните предели на България е град Харманли. Както пише в своите спомени местният общественик и активен участник в националноосвободителните борби Дялко Милковски административният статут на Харманли често се променя, което за него е знак за очакване на нови важни промени: „След Освобождението градеца Харманлий пак беше мюдирлик (околийски център) до 9 март 1878 г. от когато пак бе преобърнат на окръжен град от окупационните власти и към него бяха присъединени околии Казъл Агаческа (Елховска), Каваклийска (Тополовградска), част от селата на новозагорската и сейменската околии и като окръжен град той продължи до пристигането на Алеко паша Богориди, първия генерал-губернатор на Източна Румелия, от която дата се преобърна пак на околийски град, какъвто е и до сега“.¹

¹ Милковски, Д., *Харманлий*, сп. Родина С., 1902 год. IV, кн. 5 с. 138.

В първата направена официална статистика от 1880 г. на автономната област Източна Румелия се вижда, че Харманлийска околия е най-голямата в пределите на Хасковския департамент и обхваща 78 села, а самия град наброява 2115 жители, от които 1629 са българи и 476 са турци, а числото на къщите е 543.²

Недългата във времето история на Източна Румелия като автономна област в пределите на Османската империя обхваща изграждането на ново управление, отстояване на българския ѝ характер и присъединяване към Княжеството. Това става в условията на напрегната обстановка породена от недоволството на българското население от решенията на Берлинския конгрес. Под покровителството на временното руско управление в града се създава гимнастическо стрелково дружество „Любов“ и то започва да работи усилено за военната подготовка на населението. По същото време в Пловдив и Търново се създават комитетите „Единство“, които си поставят за цел присъединяването на автономната област към Княжеството.

Важното стратегическо положение на Харманли определя неговата роля в подготовката на съединисткото дело. Затова на 6 март 1879 г. Ф. Атанасов е изпратен в Харманли да организира окръжен комитет на организацията „Единство“. На 25 март 1879 г., на събрание на представителите на Южна България проведено в Пловдив, Харманли и регионът се представят от К. Бояджиев. На това заседание той съобщава, че макар и комитетът да съществува и действа от сравнително скоро, са взети сериозни мерки за засилване на процеса на военна подготовка и в града и по два пъти на ден се обучават 300 души с 100 пушки система Кримка. Според него „комитетът ще бъде наскоро в състояние да съобщи на Ц. Комитет доколко е готов да се пожертва, за да опази свободата си.“³ В тези дни по настояване на полк. Кесяков за харманлийския регион са отпуснати 2 000 пушки. В общия план за действие съставен от БТЦРК, важна роля е отредена за Харманли и околията му. Секретарят на БТЦРК, Т. Гатев успява да организира в града с помощта на Ганю Буков и Нешо Брайков местно организационно ядро.

В събития около подготовката и обявяване на Съединението често се споменава името на 35-годишният Нешо Брайков. По това вре-

² Официална статистика на Източно-румелийското население, Пловдив, 1880, с. 40.

³ Димов, Н., *Създаване и дейност на комитетите „Единство“ в Хасковски окръг (1878-1879 г.)*, сп. Военно исторически сборник кн. 4. 1975, с. 262-263.

ме той е полицейски пристав в Харманли и има зад гърба си вече сериозна биография. Роден на 9 март 1850 г. в Копривщица, той напуска родното си място на двадесетгодишна възраст и заминава за Цариград. Там започва да учи абаджийство и работи като абаджийски чирак около три години в кв. „Галата“. След това вероятно решава, че занаятчийското поприще не удовлетворява интересите му и постъпва като работник в печатарницата на българската църква в цариградския квартал кв. „Фенер“, където години преди това се печатат български издания, а по това време там се отпечатва и сп. „Читалище“. Младешът разнася списанието на абонатите и събирал членски внос. Това му създава възможност за широки контакти с българите в Цариград. Вечер, настанен в метоха към църквата „Св. Стефан“ усилено чете и се образова.

Попаднал в центъра на българщината в Цариград, по онова време той има възможност да се запознае и да общува с местната българска общност и се включва активно в борбите около черковния въпрос и политическото освобождение. За радост на местните изследователи Н. Брайков записва в залеза на живота си своите спомени, които ни дават по-пълна представа за събитията. В тях той отбелязва, че заедно с група млади българи, обхванати от желанието да се включат в национално-освободителните борби през 1875 г. тръгва към Румъния. След дълги прекеждия Н. Брайков заедно с цялата група стига до Румъния и успява да се срещне с пристигналите от Букурещ трима пратеници на Централния революционен комитет, от които лично познава Др. Цанков и Ст. Бобчев. Скоро след това цялата група българи, които пътуват с него се озовават в Плоещ и влизат в състава на сформиращото се българско опълчение.

След приключване на Руско-турската война, опълченецът Н. Брайков постъпва в хасковската жандармерия, а през 1883 г. е преместен на служба в Харманли. Следва командировка в Пловдив за 6 месеца, където се обучава в учебния кавалерийски ескадрон и отново се завръща в Харманли, в момент когато събитията по обединението на Източна Румелия с Княжеството вече са навлезли в решителната си фаза. Затова Брайков веднага се включва в организирането на местен таен комитет. В него влизат още Т. Гатев и учителят Ганю Буков. Тяхната цел е да подготвят населението за момента когато ще се обяви съединението. Членовете на комитета непрекъснато под-

държат връзка с Централния комитет чрез кореспонденция. В едно от писмата си до Г. Буков, Т. Гатев му поръчва да бърза да устрои необходимата строга организация по правилата. Приема се, че е достатъчно „във всяко село да има заклетни по един-двама и да им се внуши готовност на всяка минута, защото хората само чакат знак за да се вдигнат“.⁴

На 2.09.1885 г. Нешо Брайков получава пълномощно от БТЦРК – Пловдив, с което му се дават широки правомощия за действие. В документа се посочва: „БТЦРК, действащ за обединението на Българския народ, упълномощава г-н Нешо Брайков да действа за постигане целта на комитета. Всички частни комитети и агенти, а също и всички български съчувственици на делото са длъжни да действат и спомагат на гореспоменатия Брайков 18. 2/9.85.

Председател комитета: К. П. Искрев
Секретар: Т. Гатев“⁵

След като получава пълномощното Н. Брайков свиква събрание в канцеларията на жандармерията, за да се вземат конкретни решения за действие. Сред присъстващите са Г. Буков и Д. Георгиев. Тримата решават на следващата вечер да направят ново събрание в квартирата на Н. Брайков. Присъстват още Н. П. Долев, Колю Бояджиев, Маргарит Атанасов, Спас Разбойников, който е съдебен пристав и ученикът Димо Тенев. Г. Буков приканва присъстващите да се закълнат, че ще работят за делото и ще пазят всичко в тайна.

На 4 септември се свиква ново събрание в дома на Н. Брайков и се взема решение стражата от околността да се събере в града, а Брайков да установи контакт с военните, за да бъдат привлечени на страната на съединението. На 5 септември всички стражари полагат клетва за вяност към започнатото дело. През нощта на 5 срещу 6 отново се провежда съвещание в дома на Брайков, на което той докладва, че стражата е положила клетва, а подпоручик Янков и фелдфебел Дичо Йорданов също са спечелени на страната на съединистите.

В спомените си Н. Брайков записва, че в момента на решителната подготовка за обявяване на съединението в Харманли той е извикан от околийския началник Тодор Бойчев и дружинния командир майор Петрини. След като проверява готовността на жандармерията

⁴ Архив на Възраждането, С., 1908, т. II, с. 282-283.

⁵ Архив на РИМ-Хасково, Спомени на Нешо Брайков, л. 3.

за действие той се отправя за казармата, където вече е получена телеграма от Генерал губернатора, с която се съобщава за настъпили размирици в околията и се нарежда бунтовниците да бъдат заловени от началника на жандармерията Н. Брайков. След като прочита телеграмата той съобщава на събраните офицери, че информацията е невярна и всичко в региона е спокойно, но съединението на Източна Румелия с Княжество България е вече обявено. В момента на разговора подпоручик Янков докладва нова информация, която потвърждава думите на Брайков. Това съобщение се посреща с въодушевление и приветствия от жандармерията и войниците, а Брайков смята, че е настъпил подходящия момент и показва на присъстващите пълномощното си от Централния комитет. Пристигат и членовете на местния комитет.

В този важен момент Н. Брайков и капитан Атанасов излизат пред дружината и поздравяват войниците, а капитан Атанасов заявява своята готовност за действие: „На Вашите услуги съм, искай и диктувай да изкараме великото дело докрай“.⁶

Първата неотложна задача, която се поставя е да се изпрати жандармерия по пограничните села, за да се подготви населението за промяната. Според спомените на Н. Брайков, той отива в телеграфопощенската станция, за да се осведоми за случващото се в Пловдив, но началникът на станцията не му дава информация и заявява, че не е съгласен с това което става и всички виновници за Съединението ще бъдат унищожени. Това предизвиква гнева му, но той не се разправя с него физически само защото съобразява, че никой друг в Харманли не може да работи на телеграфа. След това се завръща в казармата и заедно с Г. Буков дават нареждането си всички резервисти от околията да се явят в Харманли с оръжието. В пограничните села се нарежда половината резервисти да се явят на границата, а останалите да са на разположение в селата си като полицаи.

Деликатната обстановка не пречи народът да празнува. В Любимец кръчмарят Атанас Джогов отпуска 300 оки вино безплатно по случай важното събитие.

На 6 септември резервистите пристигат в Харманли и образуват дружина, на която е дадено мустафашанското знаме от въстанието. По същото това време Одринският български владика извършва

⁶ Пак там.

обиколка на харманлийските села, които са към неговата епархия. Н. Брайков нарежда да доведат владиката в Харманли и той настойчиво е поканен да закълне дружината и да освети знамето. Това предизвиква у старецът силна уплаха и според спомените на Н. Брайков той го моли да не настояват, защото после няма да може да се върне в Одрин. Въпреки това Н. Брайков е категоричен, не отстъпва и заставя владиката да закълне дружината и да освети знамето.

Вестта за успешно извършеното съединение на Княжество България с Източна Румелия на 6 септември се посреща в Харманли и региона с всеобщ и ентузиазъм от населението. Но Н. Брайков отбелязва, че някои от чиновниците и правителствените партизани започнали да всяват напрежение и да плашат хората с опасната близост на региона до турската граница, което може да доведе до опожаряване и унищожаване на града и околните села от турската армия, която е съсредоточена в одринско. Тези зловердни слухове в голяма степен разколебават духа на населението и много от привържениците на правителството напускат града.

На 7 септември Н. Брайков получава телеграфическо съобщение от временното правителство, че е назначен за комендант на Харманли. Предлага се в града да бъде изпратен един кавалерийски ескадрон, а на префектите на Ст. Загора и Хасково е наредено да оставят на разположение в региона всички конни стражари, които Брайков веднага насочва към границата.

В своите спомени за събитията около Съединението Н. Брайков отбелязва, че наред с взетите мерки по организиране и обявяване на промените, още на 6 септември той нарежда на стражата да се реквизират всички коне от турското население в града и околностите. В същия ден назначава специална реквизиционна комисия от видни граждани, която да осигури нужното количество слама, сено и ечемик за събраните 200 коня. На кавалеристите се приготвя униформено облекло от сини докови панталони, горни червени ризи със зелени колани и калпаци с увиснали червени дъна. По-късно, когато на търновосейменската гара кавалерията е посрещната от княз Батенберг, той изразява възхищението си от нейната подготовка и добрата уредба на новото управление в Харманли. Същият този ескадрон заедно с другите заминава по-късно на сръбската граница, а ескадронът на Брайков остава да пази границата до 18 март 1886 г.

След войната Нешо Брайков продължава да служи като полицейски пристав в Харманли. Като привърженик на управлението на Стамболов и неговата Народнолиберална партия през 90-те години той се завръща в Хасково и е един от членовете на местното ръководството на партията. Избран е за кмет от лятото на 1904 г. до есента на 1905 г., а за известно време е и околийски началник. По време на Балканската война участва в обсадата и превземането на одринската крепост, а през Европейската война вече доста възрастен е надзирател на военните фурни в Хасково.

Събитията през 1923 г. заварват старият вече поборник Н. Брайков като председател на дружеството на запасните офицери и подофицери „Родопи“ в Хасково. Той се опитва да дава съвети в напрегната обстановка, създадена след деветоюнския преврат. В края на 20-те години когато градът става домакин на поредния конгрес на дружеството на запасните офицери и подофицери е избран за почетен председател на конгреса и с уважение и овации е вдигнат на ръце и занесен до председателското място.

Спомените на Н. Брайков за подготовката и обявяването на Съединението през септември 1885 г. са интересни и важни за местната история и за събитията в края на XIX и началото на XX в., но неговите наследници не са запазили повече информация за дейността му в годините от началото на XX в., преценявайки вероятно, че като привърженик на Ст. Стамболов тя може да компроментира името на Брайков и по този начин са ни лишили от повече интересна информация за региона и за дейността на местната организация на стамболовистката партия, а и за самия Нешо Брайков. Но и запазените части от тези спомени доказват неговата важна роля в тези събития, както и настроението на населението в Харманли и околните села в дните на съдбоносните събития през септември 1885 г.

ОПИТЪТ ЗА ИЗМЕНИНИЕ НА ИЗТОЧНОРУМЕЛИЙСКИЯ ОРГАНИЧЕСКИ УСТАВ ПРЕЗ ЛЯТОТО НА 1886 Г.

доц. д-р Николай Проданов
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Въпросът за изпълнението на чл. 3 от т. нар. Топханенски акт от 24 март/5 април 1886 г., който предвижда процедура по промени в Органическият устав на Източна Румелия, не е обект на особен изследователски интерес. Този проблем е отминаван като маловажен детайл около Съединението на Княжество България и Източна Румелия. По него няма обилие на информация. Два са основните извори. На първо място, това са официалните протоколи на френски език от заседанията на българо-турската комисия, натоварена с изготвянето на предложения за належащите промени в Устава. Протоколите са едва 19 листа, съхранени във фонда на Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ)¹. Тези протоколи са запазени от водещия български участник в преговорите Петър Димитров и предадени в тайната архива на министерството чак през 1911 г. Докато те създават представа за официалната страна на преговорите, то за тяхното „задкулисие“ информация дават спомените на тогавашния български външен министър Илия Цанов, публикувани през 1899 г. в сп. „Български преглед“². Някои дребни, но любопитни детайли могат да се открият и в други архивни сбирки – напр. в кореспонденцията на Константин Стоилов с Григор Начович³.

¹ ЦДА, ф. 176к, оп. 1, а. е. 120. Оригиналните текстове на френски език и техните български преводи Вж. и в: Външната политика на България. Документи. Т. 2. 1886-1887. С., 1995, 66-83. По-надолу в изложението протоколите няма да бъдат цитирани изрично.

² **Цанов, Ил.**, *Из бележките ми по Съединението (1885-1886)* – Български преглед, 1899, кн. VIII, 2-39. Също и в: Съединението 1885. Спомени. Съставители и редактори Елена Стателова и Радослав Попов, С., 1985, 472-509.

³ **Стоилов, К.**, *Дневник*, Ч. I-II. Под научната редакция на проф. д-р Елена Стателова и проф. д-р Радослав Попов, С., 1996.

От писалите по тази тема най-подробен е Симеон Радев⁴. Неговият разказ се основава предимно на спомените на И. Цанов. Някои от изследователите, лансирали мнение по проблема, включително и С. Радев⁵, допускат повече или по-малко съществени грешки и непремерени твърдения⁶. Разказът на Божидар Самарджиев, основан изключително върху съчинението на С. Радев, възпроизвежда неговите грешки и дори внася допълнително объркване⁷. Георги П. Генов твърди, че предвидената в чл. 3 на Топханенското споразумение комисия „не можа дори да се събере“⁸. Книгата на Александър Головин – частен секретар на българския княз Александър I – представя визираните събития в твърде превратна светлина⁹.

В този контекст положително впечатление създават някои по-нови трудове. Може да се отбележи едно изследване на Василка Танкова, в което се дава ярка картина на фона, на който се развиват преговорите в смесената турско-българска комисия – и най-вече на натиска, на който е подложено правителството в София от страна на южнобългарските политически сили¹⁰.

* * *

Доста време преди 6 септември 1886 г. се чуват спорадични гласове за необходимостта от поправки в Органическия устав. Още през април 1884 г. кап. Джоунс – британският генерален консул в Пловдив – в писмо до посланика на Лондон в Цариград доказва необходимостта от промени в Устава с цел „да се поправят сериозните неудобства, възникващи в резултат на сложната система на администрация, заложена в него“¹¹. Тази позиция на Великобритания, предвид нейните силни позиции в Константинопол, вероятно е довела до формиране на определени наме-

⁴ Радев, С., *Строителите на съвременна България*, Т. 1, С., 2004, 874-875; Т. 2, С., 2004, с. 17.

⁵ С. Радев твърди, че смесената българско-турска комисия по промените в Органическия устав се събрала в София в началото на август. В действителност първото заседание на комисията е на 30 юли.

⁶ На някои от тях ще бъде обърнато внимание в хода на изложението.

⁷ Самарджиев, Б., *Турската политика към Княжество България и Източна Румелия във връзка с османският съзерениет* (1878-1886) – В: Национално-освободителното движение на Балканите в края на XIX век, С., 1976, 7-35.

⁸ Генов, Г. П., *Източният въпрос* (Политическа и дипломатическа история), Ч. 2. От Парижкия конгрес (1856) до Ньойския договор (1919), С., 1926, с. 487.

⁹ Головин, Ал., *Княз Александър I Български (1879-1886)*, Варна, 1897, 473-474.

¹⁰ Танкова, В., *Когато Пловдив не е вече столица*, С., 1994, 56-57.

¹¹ Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българската война. Дипломатически документи 1885-1886, С., 1989, с. 196.

рения на Високата порта; неслучайно Константин Стоилов отбелязва в своя дневник, че проблемът за някои изменения в Органическият устав бил повдигнат от самата Османска империя още преди 6 септември 1885 г.¹²

Въпросът за евентуални изменения в Органическият устав става актуален след 6 септември 1885 г. – датата, на която е обявено Съединението между Княжество България и Източна Румелия. Още в края на септември и началото на октомври княз Александър I в разговори с английският дипломатически агент в София Франк Ласелс обсъжда въпроса за регулиране на ситуацията. Въпреки че князът говори за необходимостта от „премахване на Органическият устав“, всъщност неговите думи очертават и концептуалната рамка на българската позиция по изменение на Органическият устав. Князът би признал сюзеренната власт на султана и би поел паричните задължения на провинцията, но при сериозни отстъпки от османска страна. Акцентува се на обстоятелството, че не е възможно да се запази правото на султана да санкционира източнорумелийските закони. Също така „не може да става и дума висшите офицери от източнорумелийската войска да продължават да бъдат назначавани от султана“¹³.

Както е добре известно, руската позиция по Съединението е най-крайната, основана на принципа на запазване на статуквото. Въпреки това, тази позиция предвижда и ревизия на Органическият устав, с цел „да се отстранят доколкото е възможно оплакванията на населението“¹⁴. Специфичното е, че руското правителство още през октомври 1886 г. желае промените в основния закон да се осъществят не в пряк турско-български диалог, а от европейска комисия.

В началото на ноември 1886 г. в Цариград се свиква посланическа конференция на Великите сили и Османската империя, която трябва да намери взаимноприемливо решение на проблема. Още на второто заседание на конференцията – на 7 ноември – руският представител Александър Нелидов демонстрира руската готовност за промени в Органическият устав, но по „същия начин, по който е бил установен“¹⁵, т.е. чрез изрично съгласие на Великите сили. В заседа-

¹² Стоилов, К., *Дневник*, Ч. II. С., 1996, с. 11. Този въпрос се нуждае от допълнително проучване.

¹³ Съединението на Северна и Южна България и Сръбско-българската война. Дипломатически документи..., с. 197.

¹⁴ Пак там, с. 245.

¹⁵ *Народен глас*, г. I, бр. 2 от 26 юли 1886.

нието от 12 ноември турската страна внася свое предложение. То се свежда до следната претенция: „след като се възстанови статуквото в Източна Румелия“ султанът да учреди, със съгласието на Великите сили, комисия, която да проучи евентуалните промени в Органическият устав. Към края на ноември се очертава крехко единомислие сред делегатите на конференцията, което включва и модифицираната османска идея – да се създаде смесена комисия от представители на Великите сили и Османската империя, която да извърши анкета в Източна Румелия и да изготви предложение за необходимите „подобрения“ в Устава. Те ще се приемат от конференцията, а след това ще се утвърдят от султана. Британският представител обаче не е съгласен споменатите „подобрения“ да бъдат „в границите на Берлинския договор“. Тази позиция предизвиква категоричното руско възражение; конференцията влиза в задънена улица и прекъсва работата си¹⁶.

Междувременно, на Балканите стават важни събития. През ноември 1885 г. в Пловдив пристигат двама емисари на султана – Лебиб ефенди и Габдан ефенди – които носят султанска прокламация. В нея се развива и споменатата по-горе идея за създаване на смесена комисия¹⁷. Двата султански пратеници представят текста като обещание за изменения в Органическият устав „съгласно с желанието на румелийците“¹⁸. Мисията претърпява пълен провал поради прецизно координираните действия на българските фактори в Пловдив и не без съдействието на чуждите консули.

Българската победа в Сръбско-българската война принуждава правителството на султана да предприеме по-големи отстъпки. В началото на декември 1885 г., когато княз Александър I е още в завладения Пирот, при него пребивава турският дипломат Абдуллах Маджид паша. Между двамата се водят разговори, при които османският представител заявява на българския държавен глава, че „изменения на Органическият устав...могат да станат колкото се иска“¹⁹.

През януари 1886 г. в Цариград се провеждат българо-турски преговори по регулиране на проблема с Източна Румелия. На 20 януари великият везир Кямил паша и българският външен министър Илия

¹⁶ Протоколите на Цариградската конференция по работите в Източна Румелия, С., 1886.

¹⁷ Архив на Възраждането, Т. II. Документи по Съединението. Под редакцията на д-р Д. Т. Страшимиров, С., 1908, с. 383.

¹⁸ Съединението 1885. Сборник от документи 1878/1886, С., 1985, с. 540.

¹⁹ Стоилов, К., *Дневник*, Ч. I. С., 1996, с. 471.

Цанов подписват турско-българско споразумение по въпроса за Съединението. Руското правителство прави сериозни възражения по неговата същина. Между тях фигурира и изискването ревизията на Органическия устав да стане „с участието или под контрола на Европа“²⁰. Руското несъгласие осуетява прилагането на българо-турското споразумение. Предизвикан е нов цикъл от преговори на посланическата конференция. Междувременно, османската страна затвърждава своята позиция за продължаване на компромисите. През февруари 1886 г. в свой мемоар до Високата порта пребиваващия в България като имперски комисар по вакъфите Гадбан ефенди съветва османското правителство „да бъде отстъпчиво до крайност“ в измененията на Органическия устав с цел да опази поне финансовите интереси на империята²¹.

Вторият етап на Цариградската конференция завършва успешно и на 5 април 1886 г. се подписва т. нар. Топханенско споразумение. Неговият чл. 3 регламентира, че една смесена турско-българска комисия ще изучи Органическия устав и ще го измени „съгласно изискванията на положението и местните нужди“. Комисията е длъжна да си свърши работата в срок от четири месеца. След това предложенията от нея промени ще се подложат на санкциониране от конференцията в Цариград²². Вижда се, че Русия на този етап постига своето – крайното решение за естеството на промените в Органическия Устав остава в ръцете на Великите сили.

Един от най-важните предварителни въпроси по работата на турско-българската комисия е определянето на персоналния състав на двете делегации. На такова мнение са и съвременниците на събитията – така например е настроен Константин Стоилов в писмо до българския дипломатически представител в Букурещ Григор Начович от 3 февруари 1886 г.²³

Още през април 1886 г., когато Топханенското споразумение става факт, Киряк Цанков²⁴ в писмо до княза се самопредлага за участник в

²⁰ Крачунов, К., *Дипломатическа история на Съединението на България. I. Цариградската Топханенска конференция – Сборник на БАН. Клон Историко-филологически и философско-обществен*, Кн. XIV. С., 1921, с. 47.

²¹ Стоилов, К., *Дневник*, Ч. II. С., 1996, с. 16.

²² Кесеяков, Б., *Принос към дипломатическата история на България 1878-1925*, С., 1925, с. 17-18.

²³ Съединението 1885. Сборник от документи 1878/1886, С. 1985, с. 596.

²⁴ Киряк Антонов Цанков (1847-1903) – български революционер, политик и дипломат.

българо-турската комисия²⁵. Това е безспорно силна кандидатура – в първите години след Освобождението К. Цанков е сред най-дейните български дипломати. В окончателния състав на българската делегация обаче той не е включен. Опозиционната преса твърди, че на К. Цанков е направено предложение да влезе в състава на комисията, но той бил отказал²⁶. Тези разнопосочни сведения вероятно подвеждат някои непрофесионални историци да допуснат грешка, като считат К. Цанков за реален участник в преговорите²⁷.

Опозиционната преса твърди също, че и на други видни български политици – напр. Иван Ев. Гешов и Димитър Греков – са правени предложения да влязат в състава на комисията, но те били отказали²⁸. Тази информация следва да се счита за недостоверна. Опозиционните вестникари, предвид рязкото си неодобрение на създаването и функционирането на смесената комисия, са заинтересовани да убедят общественото мнение, че сред множество български политици цари дух на отрицание спрямо действията на правителството на Петко Каравелов.

На 18 юли 1886 г. княз Александър I издава Указ № 12, с който назначава за български представители в смесената комисия Петър Димитров и Никола Михайловски²⁹. Техният избор може да се определи като много сполучлив.

Професионалната биография на тогавашния пловдивски окръжен управител Петър Димитров³⁰ го прави един от най-добрите познавачи на източно-румелийския Органически устав. Освен това, по време на Съединението и след него той демонстрира една много солидна и премерена позиция по деликатен кръг от проблеми. Ще ми се да отбележа майсторството, с което основно той успява да неутрализира действията на вече споменатите турски делегати в Пловдив през ноември 1886 г. Именно цялостната дейност на П. Димитров по Съединението, от септември 1885 г. до август 1886 г., разкрива най-силната му страна – неговите дипломатически умения. Изобщо

²⁵ НБКМ-БИА, ф. 271 (Княз Александър I), оп. 1, а. е. 10, л. 277.

²⁶ Независимост, бр. 35 от 23 юли 1886.

²⁷ Ташев, Т., *Министрите на България 1879-1999*, С., 1999, с. 504.

²⁸ Независимост, бр. 36 от 26 юли 1886.

²⁹ Държавен вестник, бр. 71 от 1886.

³⁰ Петър Пенков Димитров (1848-1919) – български политически и обществен деец; дипломат и държавен служител. Частен секретар на Александър Богориди в Пловдив, депутат в Областното събрание, началник на канцеларията при Дирекцията на вътрешните работи, окръжен управител на Пловдивски окръг. След Съединението остава на последната длъжност.

не е случайно, че по-късно той прави впечатляваща дипломатическа кариера. Между впрочем – няколко немного известни факти – от есента на 1885 г. и до есента на следващата година П. Димитров се очертава като един от най-перспективните висши български държавници. Още през ноември 1885 г. неговото име се споменава от Високата порта като евентуален бъдещ генерал-губернатор на Източна Румелия³¹. През април 1886 г. княз Александър I споделя с Константин Стоилов своето желание П. Димитров да замени И. Цанов на поста външен министър³². През ноември 1886 г. премиерът Васил Радославов предлага на П. Димитров да стане български дипломатически агент в Цариград и той се съгласява³³. Някакви неуточнени обстоятелства обаче водят до това, че преминаването на П. Димитров на дипломатическа служба става по-късно – едва през 1890 г.

Никола Михайловски³⁴ е човек, за който може да се каже, че познава изтънко табиетите на османската дипломация още от перипетиите около църковнонародния въпрос. И след Освобождението той успява да натрупа значим политически и държавнически опит. Специално следва да се подчертае неговото участие в работата на смесената българо-турска комисия по вакъфските имоти, където с негово дейно участие нещата вървят съобразно българските интереси – сиреч подложени са на едно впечатляващо протакане. Към лятото на 1886 г. Н. Михайловски е директор на Софийската класическа гимназия.

От турска страна делегати в комисията са: Абро ефенди – пряк участник в изработването на Органическия устав през есента и зимата на 1878-79 г., и вече споменатият Абдулах Маджид паша – директор на чуждестранния печат в Харджието (османското Външно министерство) и участник в мирните преговори в Букурещ след Сръбско-българската война.

Към 23 юли 1886 г. турските делегати са вече в София и преговорите може да започнат. На българските делегати са дадени инструкции за

³¹ В дневника на Константин Стоилов има един не много ясен пасаж на тази тема. В запис за 14 ноември 1885 г. Стоилов отбелязва, че д-р Джордж Уошбърн (тогавашен директор на Робърт колеж в Цариград и неофициален посредник между Високата порта и българското правителство) писал до българския княз, че султанът „има симпатии към Н. В. [княз Александър I – б. м. Н. П.], че една победа [на българите – б. м. Н. П.] над сърбите ще помогне много, че Димитр(?) губернатор да се назначи, като се остави всичко както си е сега.“ Вж. Стоилов, К., *Дневник*, Ч. I. С., 1996, с. 462.

³² Стоилов, К., *Дневник*, Ч. II. С., 1996, с. 21.

³³ НБКМ-БИА, ф. 845 (Васил Радославов), оп. 1, а.е. б. л. 2.

³⁴ Никола Стоянов Михайловски (1818-1892) – обществен и държавен деец, книжовник.

постигане на споразумение по следните главни въпроси: управлението на провинцията да се повери на българския княз, като той поема целият набор от правомощия на султана; в България да има единно народно представителство, състоящо се от представители от Княжеството и Източна Румелия; българската страна ще поеме определени финансови ангажименти, чийто размер подлежи на по-нататъшно уточняване³⁵. Тази позиция на българското правителство е като цяло известна на българското обществено мнение – на 28 юли с.г. К. Стоилов пише до Гр. Начович, че българските делегати в смесената комисия ще направят опит да ограничат преговорите само до финансовите въпроси, пощата и митниците³⁶.

Началната позиция на турските представители в смесената комисия в навечерието на преговорите е по-неясна за българското обществено мнение. К. Стоилов в цитираното по-горе писмо твърди, че в София се носели слухове, че и самите османски делегати били склонни да споделят българското становище³⁷. Тук К. Стоилов показва известна неинформираност. Сведения изтичат от пловдивските консули на Великите сили и вече на 26 юли опозиционната софийска преса съобщава, че османските делегати ще искат да останат незасегнати следните членове на Органическия устав: чл. 1, чл. 3 (изменен съгласно решенията на Цариградската конференция), чл. 7 (с изменена първа алинея съобразно позицията на конференцията), чл. 8, 10, 11, 16, 20, 22 (ал. 4), 198 и 495³⁸.

Комисията провежда четири заседания – на 30 юли, 2, 4 и 6 август. Първото е съсредоточено само върху процедурни въпроси. В заседанието от 2 август П. Димитров прави задълбочен анализ на административната и правна уредба на областта, като формулира извода, че тя е прекомерно усложнена, създаваща затруднения на населението и скъпо струваща. Той заключава: „Органическият устав, който би се адаптирал към една страна от двадесет мил. души...не е приложим за една страна от 900 000 души“. Налагащият се извод е, че административното устройство на областта следва да бъде заменено с един по-опростен режим. Тук не може да не направи впечатление връзката на думите на българския делегат с формулите на кап. Джоунс от 1884 г.

³⁵ Съединението 1885. Спомени..., с. 507.

³⁶ Стоилов, К., *Дневник*, Ч. II. С., 1996, с. 38.

³⁷ Пак там.

³⁸ Независимост, бр. 36 от 26 юли 1886.

От своя страна османската делегация заявява своята претенция Уставът да бъде прегледан член по член и да се прецени къде ще се осъществят промени при спазване на Берлинския договор и договореностите от Цариградската конференция. Това означава всъщност запазване на основната рамка на Устава, като в него се внесат само частични промени.

Българската делегация веднага предлага друг подход – да се направи опит за постигане на съгласие по главните проблеми, стоящи пред Източна Румелия. Тези проблеми, според българския анализ, са: правата на султана по отношение на провинцията, финансовите въпроси и устройството на административната система на областта. Българската позиция е да се постигне предварително договорка по тези въпроси и след това тя да бъде облечена във формата на цялостен документ. По същество българската делегация предлага създаването на нов основен закон за Източна Румелия. В хода на разговорите българските делегати се съгласяват към първоначално предложените от тях три основни въпроса да се добави и още един – международните аспекти на Устава.

На 4 август (вероятно сутринта, преди насроченото за три часа следобед заседание на комисията) турските делегати се срещат с И. Цанов. Те се опитват да упражнят натиск, като излагат дълъг списък от положения от Устава, които по тяхно мнение не следва да се променят. Най-общо казано те са същите, за които съобщава софийската опозиционна преса още на 26 юли. И. Цанов заявява, че и дума не може да става за приемане на подобни условия и че ако техните инструкции са в тази насока, по-добре би било изобщо да не се започва с преговорите. Българските делегати ще бъдат на разположение на турските, когато бъдат информирани, че турската страна приема представената от П. Димитров и Н. Михайловски изходна позиция³⁹.

След тази безрезултатна среща не е изненадващо, че на заседанието на комисията на същия този 4 август следобед позициите остават непроменени. Турската делегация излага своите опасения, че ако се приеме българския подход, може да се стигне до премахване на „множество съществени разпореждания и клаузи в ущърб на правата на Негово Величество султана и на неговото правителство“. Виждайки обаче твърдата позиция на княжеските делегати, османските заявяват своята необходимост от консултации с Цариград.

³⁹ Съединението 1885. Спомени..., с. 507-508.

Четвъртото заседание от 6 август се състои само в прочитането и подписването на протоколите от предишните, тъй като указанията от имперската столица още не са пристигнали.

Във времето между 6 и 8 август турската делегация получава инструкции да се съгласи с предложението на българските делегати. Маджид паша извиква Н. Михайловски и декларира, че Високата порта приема предложения от българите подход. При това той с нескрит сарказъм подхвърля, че българите са „галените деца на султана“. Дватама се уговарят на другия ден комисията да се събере, за да се състави съответния протокол⁴⁰.

На другия ден – 9 август 1886 – по обясними причини протоколът така и не е съставен. Маджид паша заявява на Н. Михайловски, че в България вече няма нито княз, нито законно правителство и че за тях е „невъзможно да преговарят със самозвана власт“⁴¹. С това преговорите прекъсват, за да не бъдат подновени никога.

Свикването и работата на смесената комисия протичат при особено нажежена обществена атмосфера в Княжеството. Правителството и особено П. Каравелов са остро критикувани дори само за факта, че България участва със свои официални представители в работата на комисията. Премиерът е обвинен в съзнателно заблуждаване на народните представители, поради обстоятелството, че в Народното събрание е заявил, че България ще преговаря с Османската империя единствено по финансови въпроси⁴². Най-меката квалификация е, че правителството провежда прекомерно „отстъпчива политика“. По-крайните журналисти определят българското участие в комисията като „престъпен акт“, призовават към протести и дори към по-крайни действия⁴³. Някъде – напр. в Пловдив на 3 август 1886 г. – се стига до антиправителствени митинги.

* * *

С оглед значението на именно този финал на преговорите за бъдещето на българската държава е много любопитна реакцията на И. Цанов на 9 август. Той записва в своите бележки с нескриван възторг: „Нареди се въпросът по Съединението! Дано секвестрирането на княза да не побърка на делото...“⁴⁴.

⁴⁰ Съединението 1885. Спомени..., с. 508-509.

⁴¹ Пак там, с. 509.

⁴² Народен глас, бр. 3 от 2 август 1886 г.

⁴³ Независимост, бр. 37 от 5 август 1886 г.

⁴⁴ Съединението 1885. Спомени..., с. 509.

Всъщност, И. Цанов се радва най-вече на обстоятелството, че формалното прекъсване на преговорите става от турска страна, а не от българска. Въпросът за това по чия вина преговорите не завършват е много съществен. По силата на Топханенския акт в периода между 5 април 1886 г. и момента на евентуалното санкциониране на промените в Органическия устав от Цариградската конференция „грижата за управлението на областта според формите, изисквани от сегашните обстоятелства, ще се повери на мъдростта и верността на Княза“. Следователно, управлението на Областта по тази формула в указания срок зависи изцяло от волята на българския княз. В хода на евентуални бъдещи обсъждания на статуса на обединена България отговорът на въпроса за това по чия вина е прекратена работата на смесената комисия може да послужи за основа или на енергични антибългарски действия, дори на една пряка външна намеса, или на приемане, че по силата на „сегашните обстоятелства“ срокът от четири месеца е бил просто удължен. Формалното тълкуване на Топханенския акт прави управлението на Източна Румелия от българския княз в указания междинен период напълно легитимно. Ако трябва да си зададем парадоксалния на пръв поглед въпрос има ли преврата от 9 август 1886 г. някакво положително отражение върху сетнешната българска история, то описания по-горе финал на работата на българо-турската комисия може да послужи като част от неговия отговор.

ПОЛИТИЧЕСКОТО РАЗЕДИНЕНИЕ И ИДЕЯТА ЗА ИЗДИГАНЕ НА НАЦИОНАЛЕН ПАМЕТНИК НА СЪЕДИНЕНИЕТО

*гл. експерт Владимир Балчев
Териториален държавен архив-Пловдив*

Към края на XIX век в Пловдив почти нямало паметници. Освен възпоменателните знаци, останали от временното руско управление като спомен за освободителите, била издигната единствено камбанарията-паметник на храма „Света Богородица“.¹ Едва в самия край на XIX-тото столетие се появили първите идеи за поставяне на монументи за знакови исторически събития. През 1892 г. във връзка с Първото българско изложение е обявен конкурс за изграждане на паметника „България – покровителка на индустрията“.² От тази идея са останали единствено проектите. През 1897 г. хаджи Гьока Павлов изградил в двора на Куршум хан чешма в памет на нелепо загиналия писател Алеко Константинов.³ Управляващите възприели този акт като опит за митологизиране на Алеко и подронване авторитета на властта. Знае се, че авторът на „Бай Ганьо“ е един от видните дейци на Демократическата партия. А кантората на Хаджи Гьока Павлов в Куршум хан била определяна едва ли не като клуб на тази партия. Оттук изграждането на чешмата било възприето като политическа акция. Полицейският комендант веднага наредил да се заличи надписа, който гласи: „За спомен на българския любим и незабравим син Алеко Константинов, убит на 11-ий май 1897 г. от чадата на деня. Пийте братя и поменете невинния Христов последовател Алеко.“⁴ След като хаджи Гьока отказал да махне надписа, се стигнало до компромис – фразата „убит от ча-

¹ ДА – Пловдив, ф. 1792, оп. 1, а.е. 120, л. 11;

² Виж проектите във в. „Нашето първо изложение“ от 1892 г. – бр. 35 (15.VIII), бр. 40, (12.IX), бр. 43 (3.X).

³ в. „Знаме“, бр. 13, 11.VI.1897 г.

⁴ Виж спомените на Недко Каблешков – ДА – Пловдив, ф. 1208 К, оп. 1, а.е. 37.

дата на деня“ била замазана с хоросан. През 1930 г. плочата с надписа била разрушена и захвърлена близо до върха на Бунарджика.

Парчетата случайно били намерени от пловдивския общественик Недко Каблешков, който ги заснел.⁵

В началото на ХХ в. Хаджи Гьока Павлов решил да подари на града една скулптура на апостола Васил Левски. Общинските съветници помислили, че демократите се опитват да сложат ръка върху идеологията на българското национално-освободително движение и гласували против.⁶ Следващата идея на Хаджи Гока била до Джумая джамия да се постави паметен знак за обесените по време на Априлското въстание. Общинарите отново отхвърлили проекта.⁷

През 1906 г. възникнала идеята за издигане паметник на Паисий Хилендарски. Вероятно заради антигръцкото движение, общинарите категорично отхвърлили предложението.⁸ През 1905 г. Борис Дякович предложил да се издигне паметник на Гюро Михайлов и другарите му. Още същата година били събрани нужните средства. Паметникът обаче бил осветен едва през ноември 1938 г. От 1914 г. датира идеята на офицерите от Пловдивския гарнизон за издигане на монумент в памет на загиналите пловдивчани по време на Балканската и Междусъюзническата война. Само за няколко месеца се натрупали десетина хиляди лева. По онова време това била значителна сума. Такъв паметник обаче няма и до днес.⁹ Пропаднал и опитът да се издигне внушителен паметник за Априлското въстание.

В тази обстановка на разногласия, взаимни обвинения и нападки между политическите опоненти възниква идеята да се изгради в Пловдив общонационален паметник на Съединението. Първите призови за издигането му са още през 1886 г.

Това става при честване годишнината от Съединението в село Голямо Конаре. Инициативата е на Продан Тишков – Чардафон.¹⁰

⁵ Пак там.

⁶ В. „Западна България“, бр. 68, 18.XI.1898 г.

⁷ **Алваджиев, Никола**, *Пловдивска хроника*, Пловдив, 1984, с. 151.

⁸ След много години други общинари поставиха кажи-речи на същото място статуята на Мильо. Ще рече човек, че заслугите на Паисий Хилендарски, без когото днес можеше и да няма България, са незначителни спрямо тези на скандалния Мильо. Това е сериозен повод да си зададем въпроса какво точно представляват съвременните опити за митологизиране.

⁹ Виж преписката по изграждане на паметника В: ДА – Пловдив, 1208 К, оп. 1, а.е. 474, 475, 476, 478, 481-484, 493, 494.

¹⁰ Писмо на Продан Тишков-Чардафон до Захари Стоянов от 8 април 1886 г. НБКМ-БИА, II А 9785.

Честването през следващата 1887 г. е подчинено изцяло на предстоящите избори.¹¹ За заряда на тържеството най-добре свидетелства началото на встъпителната реч, произнесена на митинга в Пловдив: „Нека стане целий свят и нека да каже „Велик е 6-ий септемврий!“ . От това време води началото си тенденцията лека-полека стамболовистите да обсебят паметта за събитието и ползват дивидентите от националния исторически капитал. Години наред извършеното присвояване се превръща в пречка за изграждане на монумент, посветен на българското единение. Едва през 1922 г. Поборническото дружество „Сливница“ в Пловдив единодушно приема решението за изграждане на паметника.¹²

През кървавата 1925 г. идеята тихомълком се подхваща от правителството. Кампанията се оглавява от най-компрометираните членове на кабинета – военният министър и министърът на вътрешните работи. Свиква се национален събор в Пловдив. Тонът на пресата е приповдигнат.¹³

И така на 19 септември 1925 г. точно на мястото, от което народът тръгва да превзема конака на областния управител Гаврил Кръстевич, се събират всички живи участници в Съединението. Пристигат представители на дружествата „Сливница“ от цялата страна. Удобен повод за политици и министри да се изправят пред многохилядния митинг и призоват българския народ за единение и подкрепа. В името на това всенародно единение бива решено да се издигне достоен паметник на героите от 1885 г. Дори е осветен основният камък. Специален комитет зове всички общини в страната да предвидят средства в бюджетите си за следващата година, подканят се окръжните и околийските управители да оказват съдействие. От своя страна пловдивските управници бързат да разчистят терена за паметника, като местят Четвъртък пазара до Градското казино (там сега е Домът на младоженците).

През август 1926 г. е проведен първият конкурс за паметник на Съединението.¹⁴ Представени са 15 проекта, но не е отличен нито един от тях. От този конкурс е запазен един-единствен документ –

¹¹ „Пловдив“, бр. 67, 10 септемврий 1887, с. 1.

¹² „Юг“, бр. 1090, 5.VII.1922 г.

¹³ „Народен глас“, бр. 9, 20.IX.1925 г.; „Пловдивски окръжен вестник“, бр. 36, 10.X.1925, с. 2.

¹⁴ „Правда“, бр. 882, 2.X.1925; „Юг“, бр. 2203, 22.IV.1926; „Мир“, бр. 7775, 31.V.1926; „Борба“, бр. 1599, 22.VIII.1926.

фотография на макета, предложен от известния скулптор академик Иван Лазаров.¹⁵ Конкурсът през 1927 г. завършва по същия начин. Така става и през 1936 г. Тогава се поражда подозрението, че софиянци не искат всебългарският знак за Съединието да бъде в Пловдив. Местната преса коментира още, че светилата на българската скулптура умишлено не участват в конкурсите и налагат подставени хора в журито със задача да провалят начинанието. Дори в самия Пловдив има противници на паметника – това са търговците, които не искат да се мести пазарът. Впоследствие се оказва, че и някои от членовете на правителството въртят свои игри. Дори в църквата възникват спорове по въпроса за паметника. През това време пресата непрекъснато поддържа обществения интерес към съдбата на паметника, подхващат се дискусии, редят се обвинения към организаторите на провалените конкурси в излишно пилеене на средства за награди, откупки, обяви, хонорари за членовете на журито.¹⁶

Едва четвъртият конкурс през 1938 г. завършва с резултат. След сериозни разpravии журито избира проекта на скулптора Кирил Тодоров.¹⁷ Като че всичко вече е решено – събрани са повече от два милиона лева, има готов проект и амбициозен автор, който до 1936 г. работи в Италия. Решението на журито обаче се оказва бомба със закъснител. Пътят на Кирил Тодоров е белязан от драматични скандали. След завръщането му в България по негов проект е издигнат паметник на Васил Априлов в Габрово. Габровци обаче не одобряват монумента, който според тях е обида за първостроителя на модерното българско образование. Година по-късно Кирил Тодоров се опитва да измести академик Иван Лазаров от инициативата на Карловското сдружение в Пловдив за издигане паметник на Васил Левски под тепетата. Скулптурът Тодоров печели подкрепата на политиците, което довежда Карловското сдружение почти до разпадане.¹⁸ Въпреки всичко, карловци устояват на атаката и паметникът на Апостола е издигнат по проекта на Иван Лазаров. Това дава повод на набедени общественици да настояват за разрушаване на паметника, тъй като

¹⁵ ДА – Пловдив, Фотоколекция № 16140.

¹⁶ „Борба“, бр. 1725, 25.I.1927, „Пловдивски окръжен вестник“, бр. 119, 2.II.1927, с. 6. Виж обобщаващата статия „Паметникът на Съединението в Пловдив“ „Пловдивски окръжен вестник“, бр. 721, 5.I.1933, с. 5.

¹⁷ Борба, XVIII, № 5260, 12.XI.1938 г.

¹⁸ Виж писмото на Иван Попов до Никола Славчев от 7 юли 1939 г. ДА – Пловдив, ф. 1118К, оп., а.е. 59, л. 1-4.

монументът бил обида за Пловдив. Литературният критик Йордан Бадев обявява скулптурата на Левски за комунистически символ.¹⁹

Първоначално работите по изграждане паметника на Съединението тръгват добре. През 1939 г. дори е вдигнат макет в естествена големина. Полека-лека се отливат отделните детайли, възлага се на каменоделците полирането на гранитния постамент. Тогава обаче се задълбочават разногласията между скулптора Кирил Тодоров и комитета за изграждане на паметника. Пресата не уточнява същността на конфликта, но подсказва, че става дума за хонорара на Тодоров. Ситуацията поставя в тежко положение дейците на Карловското сдружение, губи се ценно време. Неизбежното става факт през 1943 г., когато инфлацията стопява събраните средства. Работата по паметника е прекратена.

След 9 септември 1944 г. първоначално няма кой да настоява за довършване на паметника. Карловци се оттеглят, комитетът за издигане на монумента се разпада, няма никакви средства. През 1951 г. битката за издигането на паметника продължава единствено старият общественик Недко Каблешков. В неговия личен архив има множество изложения до Народното събрание, до местни партийни лидери и администратори.²⁰ Последният опит за довършване на паметника е от 1963 г. Едва през 1985 г. всебългарският паметник на Съединението е издигнат в Пловдив. Негов автор е скулпторът Величко Минев. Старият проект на Кирил Тодоров остава забравен в архивите.

¹⁹ Виж бележката на Никола Славчев „Лекомислие и светотатство“ – статия от Никола Славчев. ДА – Пловдив, ф. 1118К, оп. 1, а.е. 29, л. 1-4.

²⁰ Виж тези изложения в личния фонд на Недко Каблешков. ДА – Пловдив, ф. 1208К, оп. 1, а.е. 489, 491, 492.

ЗАСТОЙ НА РАЗВИТИЕТО ИЛИ РАЗВИТИЕ НА ЗАСТОЯ ?

(Розопроизводството през годините
между Освобождението и Съединението 1878-1885)

Иванка Петкова
Национален парк-музей „Шипка-Бузлуджа“
Момчил Маринов
Исторически музей „Искра“-Казанлък

Българското стопанство, както всички други основни сфери на държавния и обществения живот, трябва да реагира бързо и адекватно на новите изисквания след Освобождението. Строителите на нова България като цяло осъзнават мащаба на предизвикателствата, които изискват стратегически, а изненадващо често и непопулярни решения. Въпреки това стопанският напредък не отговаря на повишените очаквания на съвременниците.¹ Тази уговорка е необходима преди представянето на предложени кратък преглед на състоянието на българското розопроизводство в периода непосредствено след Освобождението.

Розовата долина на България обхваща Казанлъшкото и Карловското поле. Казанлък е сравнително млад град. Предполага се, че началото му е сложено между 1364 и 1420 г., в началото на турското завоевание. По ред причини от географско и икономическо естество Казанлък става притегателен център и започват да се заселват българи и турци от Балкана и цялата империя.

През Възраждането Казанлък по стопанския и обществения си облик се причислява към класическите примери за подбалканския тип градове. Благоприятните климатични условия, подходящият състав на почвите и производственият опит на стопаните способстват за утвър-

¹ Три години след Освобождението авторът на едно антрефиле в авторитетен пловдивски вестник не скрива огорчението си, че „само времето със своите повелителни нужди ще ни накара да излезем из ленивото и немарливо нравствено състояние, в което ни постави изведнъж великият исторически преврат“. (в. Народний глас, бр. 241-242 от 17 ноември 1881 г., с. 1)

ждаването на отглежданата тук маслодайна роза като основна за икономиката на региона. Постепенно Казанлък се превръща в център на българското розопроизводство.

Отглеждането на маслодайната роза се оказва рентабилно поради сравнително високите доходи от продаденото розово масло в сравнение с тези, които се получават от други земеделски култури. Освен това обработването, брането и дестилирането на розовия цвят става в сравнително ненатоварен период за работа на стопанина – от ноември до края на розобера, който обикновено приключва към средата на юни.

Производството на розова вода и розово масло съществува още преди XVIII в. Те обаче са обект на вътрешна търговия, и то в ограничен размер. С развитието на парфюмерийната индустрия на Запад маслото започва все повече да се търси, и то на добра цена, което става причина за постоянно разширяване на розовата култура. Според официални френски сведения, публикувани в Париж през 1870 г. (*Annales du commerce exterieur*) „производството на розово масло се значително разраснало едва след 1832 г. По това време добивът в Казанлък и Карлово, взети заедно, е достигал едва 80-100 хиляди мускала.² Оттогава той непрекъснато се увеличавал и в 1866 г. са били изнесени 700 000 мускала... Все по-нарастващото повишаване цената на този продукт като пряк резултат от увеличаване на износа е очевидно доказателство за превъзходството на неговото качество над другите подобни продукти... Според най-вероятните изчисления 30 % от този продукт се изнася във Франция, 20% – в Англия, 30% – в Германия и в Италия, 10% – в Съединените щати и 10% се консумира в Турция и Арабия. С малки изключения търговията на едро с това масло е в ръцете на чужденци, които изпращат свои агенти да извършват на място покупката. Марсилия е един от основните пазари на розовото масло.“³

Преработката на розовия цвят се извършва от самите розопроизводители в малки медни казани, инсталирани под навеси. Тези малки розоварни се наричат гюлпани и се построяват на различни места, но винаги в съседство с водни източници. Значителното количество на тези съоръжения е впечатляващо, както става ясно от достатъчно сведения.

В началото на юни на 1877 г. полковник граф Фьодор де Прерадович, командир на 1-ва бригада на Българското опълчение е впечатлен, че още

² 1 мускал е мярка с арабски произход, равна приблизително на 5 грама розово масло.

³ Унджиев, Ив., *Карлово, История на града до Освобождението*, С., 1968, с. 81-82.

„Четири- пет версти, преди да стигне Казанлък, човек навлиза в непрекъснати овощни и розови градини, разстлани доста нашироко надясно и наляво от пътя ...С наслада се опивах от ухания въздух и се любувах на местността, на която природата е дала всичко, за да направи човека щастлив Влязохме в българската част на града, която с оживлението си и с добре застроените си широки улици представляваше поразяваща противоположност на турските квартали. Тук имаше много двуетажни измазани къщи. Въобще не можеше да не ми направи впечатление това, че във всички градове и села, през които минавах, българските квартали са по- богати и по- хубави от турските.“⁴

Първоначалният възторг на казанлъчани по време на първото освобождение на града през лятото на 1877 г., се заменя от тревожното военно ежедневие. Особено тежка съдба сполетява Казанлък и селата от околията след изтеглянето на русите в края на месец юли 1877 г. по проходите на Централния Балкан. Казанлък е злят от огромен поток бежанци, търсещи спасение. Според очевидци „В Казанлък уплахата е страшна, паниката е невъобразима. Всички надежди са разбити Населението бързо се измъква, колите трескаво се товарят с различна покъщина, бягащите вземат всичко, което могат да носят. Във въздуха просто е застинал стон. На всяка крачка- разплакани, изплашени лица...Тъжно е да се гледа тази картина на всеобщо разорение и рухване. Отдавна ли видях Казанлък така мило весел, оживен, изпълнен с надежди? И ето, една несполука- и градът не съществува!...“⁵.

„С всяка измината минута градът обезлюдяваше. Проточиха се на върволица натоварени коли и се потътриха около тях с наведени глави групи съкрушени от скръб хора.“⁶ След напускането на Казанлък от българското му население в края на юли и началото на август 1877 г. градът служи като тилова база на турските войски. За разлика от Стара Загора, градът не е разрушен и опожарен.

Поради бързото придвижване на фронтовата линия в Източна Тракия жителите на Казанлък постепенно се прибират в изоставените си домове. Градът започва да се връща към нормалния си ритъм на живот. Заработват занаятчийските работници, един по един се отварят дюкяните по чаршията.⁷

⁴ Де Прерадович, Ф. М., *Спомени за Руско-турската война (1877-1878)*, С., 1977, с. 34.

⁵ Де Прерадович, Ф. М., *Спомени за Руско-турската война (1877-1878)*, С., 1977, с. 82.

⁶ Пак там, с. 82.

⁷ Христов, Ив., *Казанлъшкия край по време на Освобождението 1877-1878 г. в спомените на съвремен-*

Подобна е съдбата и на другите подбалкански градове като Карлово например. Специфичните природни дадености, близостта на Стара планина и недостигът на обработваема земя, отдалечеността от големите търговски пътища и статутът вакъф предопределят развитието и възхода на занаятчийството в града. Карлово скоро става „един от най-ръкоделните градове в Турско“, пише д-р Иван Богоров.⁸ Във връзка с отглеждането на маслодайната роза се развиват медникарството и казанджийството.⁹ За голямото разнообразие от занаятите в Карлово съдим и от общия брой еснафски сдружения в града, които през 1829 г. възлизат на 24.

Карлово не взема участие в Априлското въстание, но през 1877 г. в периода наречен „Страшното“ са избити над 800 карловци. Животът на Карлово от онова време напомня на дълго обсаждан град, българското население живее по дупки и тавани.¹⁰

На 9 януари 1878 г. градът е освободен от руските войски на ген. Павел Карцов.

След Освобождението както почти всички занаятчийски възрожденски грачета, Карлово изживява период на икономически упадък. Традиционно продължават да се развиват текстилната промишленост и розопроизводството.

Що се отнася до Пловдив – столицата на автономната област Източна Румелия – градът запазва доосвобожденския си облик. Поради липса на средства и време направените промени са малко. Сложните обстоятелства след Берлинския конгрес осуетяват намеренията за цялостно благоустройство на града. Някои от по-големите градове в областта като Ст. Загора са пострадали тежко по време на войната и не могат да се съвземат, но и тези, които не са засегнати особено, са изостанали земеделско-занаятчийски селища.¹¹ Очевидно и в икономическо, и във финансово отношение Източна Румелия не изглежда оптимистично.

За главен управител на Източна Румелия е назначен княз Александър Богориди. Изборите за депутати в Първото Областно събрание се провеждат на 7 октомври 1879 г. Българският народ показва

ници – В: Казанлък в миналото и днес, кн. IV, с. 160.

⁸ **Богоров, Ив.**, *Няколко дена разходка по българските места*, Букурещ, 1868, с. 21.

⁹ Розопроизводството пряко и косвено спомага за развитието на ред „съпътстващи“ занаяти – медникарство, калайджийство, производство на шишета и др., което значително разширява ролята на „розовата култура“ за стопанското развитие на възрожденските градове.

¹⁰ **Унджиев, Ив.**, *Карлово*, С., 1968, с. 207.

¹¹ Пак там, с. 16.

в тях единодушие и единство.¹² Резултатите са достатъчно красноречиви, общо са избрани 32 българи, 2 турци, 2 гърци, а от всичко 56 члена на Областното събрание 40 души са българи.¹³ Това абсолютно мнозинство отразява действителното надмощие на българския елемент в Източна Румелия¹⁴ и има голямо значение за по-нататъшното му консолидиране.

Управлението на страната принадлежи изцяло на българското население. Ярко изразеното през първата година българско единство принуждава главният управител да се съобразява с решенията на висшите органи в страната, а това укрепва нейната независимост и прави все по-илюзорни правата на султана-сюзерен.

Потушаването на Априлското въстание и Руско-турската война нанасят тежък удар върху икономическият живот в Южна България. Разтроени са почти всички клонове на стопанството и особено много животновъдството. При това възстановителният процес се забавя по много причини като политическата нестабилност, двете неплодородни години след Освобождението, струпването на големи бежански маси и др. Освен това от средата на 1870-те години в европейски, а донякъде и в световен мащаб започва значителна криза в селското стопанство, която продължава до самия край на века и води до чувствително спадане на цените на основните земеделски произведения.

Започналият по време на войната аграрен преврат продължава и след създаването на Източна Румелия. След напускане на областта от руските войски напливът на мюсюлмански бежанци рязко се увеличава. Провежданата политика по този въпрос е доста отстъпчива, до известна степен и непоследователна, което води до конфликти в някои части на областта. Преминаването на турските земи в български продължава чрез изкупуването им.

Аграрното движение има и отрицателни последици за икономическото развитие на страната. Голяма част от дребните собственици трупат задължения, за да се снабдят със земя и скоро започват да се разоряват. 1879 и 1880 г. се случват неплодородни, а и недостигащият впрегатен добитък се продава на недостъпно високи цени. За-

¹² Маджаров, М., *Вестник „Марица и ...“*, с. 47-48.

¹³ Гешов, Ив. Ев., *Източна Румелия и изборът на първия и Постоянен комитет* – В: *Спомени и студии*, С., 1928 г., с. 131-132.

¹⁴ Съгласно официална статистика на Дирекцията на вътрешните работи от 1880 г. населението на Изт. Румелия е 815 946 ж., от които 573 560 българи, 174 700 турци, 42 654 гърци и др. Вж: Стателова.

длъжнели на лихвари, малоимотните селяни са принудени да продават земите си. Голяма част от земята остава незасята. Европейската аграрна криза, скъпата цена на добитъка, липсата на селскостопански работници и нарастналата им надница кара собствениците на големите стопанства да предпочитат даване под аренда.¹⁵

Един съвременник представя тягостното положение по следния начин: „Икономическото положение на населението от нашата област е обезпокоително. За никого вече не е лъжа, че от предната ни цветуща промишленост само един призрак е останал; че земеделието ни не го бива дреме; предприемчивостта е убита; само едното чиновничество е цветущо.“¹⁶ Независимо от повишената си емоционалност това мнение разкрива разочарованието от очаквания, но несъстоял се бърз икономически подем.

Въпреки трудностите от 1880 г. в Източна Румелия започва, макар и бавно, нормализиране и нарастване на селскостопанското производство. То се дължи главно на увеличаване на обработваемата площ и на естественя прираст на селското население. Но общо взето, земеделието и скотовъдството в Източна Румелия остават примитивни, разпокъсани и изостанали.

На този тягостен фон розопроизводството изпитва съществени трудности. То продължава да е съсредоточено основно в Казанлъшкия и Карловския край, в по-ограничени мащаби в Новозагорско, Старозагорско и Чирпанско, както и в някои райони на Пловдивско и Пазарджишко.

Тенденциите в развитието на розопроизводството през източнорумелийския период са нееднозначни.¹⁷ В случая с казанлъшкото село Енина например през 1878 г. розовите градини са около 500 дка, до 1883 г. те нарастват на 690 дка, до 1890 г. на 1390 дка, до 1899 г. на 1 512 дка, а през 1905 г. на 2 405 дка. До голяма степен това се отнася и за други села в Казанлъшка, Карловска и Новозагорска околия.¹⁸ Има данни обаче и за райони, където е регистриран чувствителен спад, какъвто е случаят с розопроизводството в Копривщица.

¹⁵ Икономика на България до социалическата революция, том 1, С., с. 333-336.

¹⁶ в. Народний глас, бр. 241-242 от 17 ноември 1881 г., с. 1.

¹⁷ Проблемът се усложнява от обстоятелството, че редовна статистика за състоянието на розовите градини започва да се води едва след 1887 г. При това дори данните до 1892 г. са несигурни. Вж: **М. Palarait**, *Primary Production in a Market for Luxury the Rose-Oil Trade of Bulgaria 1771-1941* – In: *The Journal of European economic history*, Rome, 2000, p. 559.

¹⁸ **Зарев, К.**, *История на българското розопроизводство*, Пловдив, 1996, с. 43.

Развитието на розопроизводството дава силен тласък за развитието на „съпътстващи“ занаяти като казанджийството и калайджийството, но броят на дюкяните в тези „браншове“ по правило намалява след Освобождението. През 1860 г. в Казанлъшко има 40 дюкяна, през 1873 г. – 42 дюкяна с 50 работника, през 1883 г. – 14 дюкяна с 35 работника, а през 1892 са регистрирани само 6 дюкяна с 20 работника.

През 1883 г. в Карлово работят 10 казанджийски работилници, които обработват около 5 000 оки нова мед годишно.¹⁹

Същата тенденция на намаляване се наблюдава и при кацарството. През 1860 г. в Казанлък има 28 кацарски дюкяна, през 1873 г. са 25, а през 1880 г. са регистрирани 18 дюкяна.²⁰

През 1881 г. в Казанлъшка околия се произвеждат 552 оки и 308 драма розово масло, а през 1883 г. – 1 089 оки и 123 драма.

През 1885 г. се създава сдружението „Кънчо Шипков и Сие“ и се откриват представителства в Лондон, Париж и Ню Йорк. За кратко време фирмата става най-големият износител на българско розово масло на американския пазар. През 1885 г. изнася 3 600 унции, на следната година – 6 200 унции, а след 7 години, половината от внесеното и консумирано от американския пазар българско розово масло.²¹ Този успешен пример свидетелства, че постепенно през източно румелийския период започва да се оформя тенденцията за утвърждаването на българските търговски къщи на международния пазар, което е качествена разлика спрямо посредническата дейност, извършвана (по правило) от тях преди Освобождението.

Тези потенциални и нараснали възможности намират израз например в предложението на казанлъшкия търговец на розово масло Христо Христов до източнорумелийското правителство „щото търговците да плащат митото на гюловото масло в областната каса и да прекарват маслото си по сухо за в Европа, а не през Цариград“²²

Половин век по-късно един анализатор характеризира лаконично, но цялостно ситуацията: „Българското розово масло е един луксозен артикул и като такъв намира място в луксозната парфюмерия, в козметиката, тютюна и сладкарството... До Балканската война, цялото коли-

¹⁹ Пак там, с. 59-60.

²⁰ Пак там, с. 67.

²¹ **Зарев, К.**, *330 години българско розово масло* – В: Казанлък в миналото и днес, т. 5, Стара Загора, 1999, с. 100-101.

²² в. Марица, бр. 405 от 20 юни 1882, с. 2.

чество розово масло, което произвеждахме, се изнасяше в чужбина, без да остава щок в страната. Цената, по която се заплащаше тогава маслото, и цената, по която се купуваше розовия цвят бяха задоволителни и рентираща добре вложения капитал и труд. От никоя друга култура не можеше да се изкара повече доход отколкото от културата на розата...²³ Без излишна помпозност следва да се добави и че въпреки активната външна конкуренция и през „румелийско време“ България се радва на доминиращо място в световния пазар на розово масло. Неразрешени остават въпросите с ниската производителност на труда, слабата механизация, липсата на изгоден кредит за производителите и несполучливата борба с фалшификацията на розовото масло. Създаването на „розовата индустрия“ все още предстои.

²³ **Карапетров, Ал.,** *Уреждане на производството и търговията с розово масло* (Реч произнесена в Народното събрание на 22 май 1940 г.), С., 1940, с. 4-5.

ВТОРИ РАЗДЕЛ:

**ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПО МУЗЕОЛОГИЯ**



ПОСТОЯННА МУЗЕЙНА ИЗЛОЖБА „ДУШАТА НА ЯПОНСКАТА КУКЛА“

и.с. Стефан Шивачев

Директор на Регионален исторически музей – Пловдив

Тази изложба дължим на сътрудничеството между Регионален исторически музей – Пловдив и Японската агенция за доброволци в чужбина (JICA, което датира от 1999 г.). Първият доброволец инж. Томоми Сузуки, чиято мисия започна през 1999 г., създаде програма за компютърна база данни за експонатите от фондовете на музея и ни разкри вълшебството на новите технологии в музейната дейност. Той даде идеята, да подготвим Празник на японската култура, представящ историята и традициите на страната. Йоиичи Мацумото, който работи в музея от 2001 до 2003 г., ни помогна да започнем преустройство на експозиционната си дейност и да осъществим първите Дни на Япония за деца с демонстрации на икебана, калиграфия и японски бойни изкуства. По това време подобни празници започнаха да се подготвят от японските доброволци в много градове на България. В началото на 2004 г. при нас пристигна Юко Накаджима и в един от първите ни разговори разкри магията на японската кукла, която представя по своеобразен начин живота в далечната страна. Пленен от чудесните фотоси, приех идеята да подготвим изложба с японски кукли, с надеждата поне за десетина оригинални експоната. Така се роди проектът „ЯПОНСКАТА КУКЛА“. Юко Накаджима се обърна с молба за съдействие към своите приятели в префектура Сайтама, която се намира северно от столицата Токио. Фирма „Кукли Марутакэ“ и Асоциацията за международно сътрудничество в Сайтама откликнаха на молбата и създадоха общество „Хайде да изпратим кукли в България“. Осигуреното безплатно дарение имаше нужда от транспорт, за което помогна програмата на JICA – „За усмивки по целия свят“. Пратката пристигна в Регионален исторически музей – Пловдив през месец юли 2005 г. – шест сандъка с общо тегло 430 кг. В нея бяха включени 20 отделни кукли, четири групи с по над 40 кукли, стативи за групите, играчки, аксесоари. Общата стойност на дарението надхвърли 30 000 щатски долара.

През месец ноември 2006 г. показахме за пръв път куклите в изложба в рамките на Празник на японската култура с чайна церемония в зала „Съединение“. Повярвахме, че наистина за японците куклите са живи същества и нарекохме изложбата „Душата на японската кукла“. През следващите месеци гостувахме с голям успех в музеите в Плевен и Казанлък, но транспортирането създаваше риск за експонатите. Куклите се показваха в съществуващите в музеите витрини, които ги откъсваха от тяхната естествена среда. Това наложи търсенето на нови възможности за постоянна музейна изложба в Пловдив. Художникът Константин Камбарев разработи художествен проект за експозиционни пространства, които да дадат възможност японските кукли да бъдат показани в максимално близка до тяхната естествена среда. През 2009 г. успяхме да спечелим пред Посолството на Япония проект за финансова субсидия за реализация на тази идея на стойност 18 600 евро (Програма за подпомагане културни и образователни институции на местно равнище).

Реализацията на проекта се осъществи през периода ноември 2009 – май 2010 г. Трудностите дойдоха в процеса на техническото проектиране и реализация на експозиционните пространства в сградата на отдел „Нова история“ на музея на ул. „Ангел Букурещлиев“ № 14. Всичко се правеше за първи път, без аналог в досегашната ни дейност. Използваха се материали близки до характерните за Япония строителни технологии.

На 1 юни 2010 г. в присъствието на Н. Пр. Цунехару Такеда – посланик на Япония в България, инж. Иван Тотев – Областен управител на област Пловдив, г-жа Петя Гогова – зам. кмет на Община Пловдив и представители на обществеността и медиите беше открита постоянната музейна изложба „ДУШАТА НА ЯПОНСКАТА КУКЛА“ (НИХОН НИНГЪОО НО ТАМАШИЙ).

Още от древни времена куклите са част от японската култура. Те са били предмет на страхопочитание и култ, играчка за децата или обект на наслаждение. Външният вид на куклите се променял, но любовта на японците към тях оставала неизменна. Те и днес се отнасят към куклите не просто като към предмети за украса или забавление, а като към живи същества. От поколение на поколение чрез куклите се предава не само един традиционен занаят и техниката на ръчна изработка, а и чувството за красота. Израз на това особено отношение са церемониите „Погребения на кукли“. Когато сърцето на собственика не му дава просто да изхвърли станалата ненужна кукла, той я отнася в някой храм, където на едно място се



събират стари и нови кукли, скъпоструващи и по-обикновени. След като собствениците си вземат сбогом и изразят дълбоката си благодарност, куклите се изгарят. Подобна церемония е трудно разбираема за чужденците, но за японците куклите са живи същества, притежаващи сърце и душа. Японците се възхищават на красивите кукли и затова технологията за изработката им се усъвършенства все повече, а използваните материали стават все по-разнообразни. С голяма прецизност се изработват дрехите на куклите (тъкане и боядисване на платовете), мебелите и дребните вещи, от които те са заобиколени (направата на дървените и позлатени елементи, лакиране и др.). Въпреки, че използваните цветове и изработката на куклите отразяват типичната мода за съответния исторически период, в тях неизменно личи усетът на японците към красивото.

В първата експозиционна витрина показваме единадесет отделни кукли, всяка от които е свързана с легенда за нейното създаване и желание, с което се подарява по определен повод. Куклата „Химедарма“ изобразява детето, което впоследствие става петнадесетият поред император на Япония. Съществува поверие, че ако на неомъжена девойка се подари куклата Химедарма, тя ще се задоми в близките две години.

Единствено при куклите Кимекоми очите са изцяло ръчно изрисувани, така всеки майстор влага в изражението на лицата им нещо неповторимо и уникално.

Куклите „Гейша“ възплащават красотата и изтънчеността на истинските гейши. Те обикновено се подаряват по повод на сватба или построяване на нов дом.

Куклата „Доджоджи“ е символ на чистата и силна, но несподелена любов. В стара японска легенда се разказва за красив монах, който тръгнал на поклонение. Една нощ той отседнал в странноприемница, където в него се

влюбила девойка. Тъй като монахът бил дал обет за целомъдрие, той излъгал девойката и ѝ обещал, че когато приключи пътуването си, ще се върне при нея. Тя го чакала дълго време, но накрая осъзнала, че е излъгана и тръгнала по следите му. Любовта ѝ се превърнала в гняв и омраза, а самата тя се превъплътила в огромна змия. Пропъзляла до храма „Доджджиджи“, където се криел монахът, навила



се около камбаната, в която той се спотайвал и от устата ѝ избълвал огън, който го изпепелил. След това, превърналата се в змия девойка, изчезнала. Куклата „Нининдоджджиджи“ изобразява героиня от пиеса за театър Но, чийто сюжет е взиман от легендата Доджджиджи.

Според легендата, за да защити своя победен в битка годеник, който се укрива при нея, девойката Яегахихиме си сложила свещения шлем и под закрилата на лисицата – помощник на боговете, преодоляла трудния момент и се омъжила за годеника си. Така куклата „Яегахихиме“ става символ на силата, която всяка жена открива в себе си, когато ѝ се наложи да защити любимия.

В навечерието на първата нова година, след като в дома се роди момиче, по стар обичай роднините подаряват „Хагоита“. Тя има дълга история. Първоначално с тази игра, която наподобява федербал, се забавлявали аристократите, но по-късно тя придобива популярност и сред обикновените хора. През периода Едо (17-19 век) се зародила традицията „Хагоита“ да се изпраща като подарък при раждането на момиче. В горния край на перото за игра е прикрепено семе от дърво, чието наименование се изписва с йероглифи, означаващи „няма“, „болен“ и „дете“ (т.е. в тази къща да няма болно дете) и служи за талисман, който предпазва детето от болести. Техниката на изработка на „Хагоита“ навлиза от Китай. Върху дебела хартия се залепва плат, а вътре се напъхва памук, така че перото да може да стои изправено. Играта се радвала на широка популярност не само сред



обикновените хора, а и сред известните актьори от Кабуки (вид японски театър) и красавиците от Укиьо-е (графиките от периода Едо). И в днешно време, следвайки традицията от миналото, „Хагоита“ се подарява, за да се предпази детето от бедите, които могат да го сполетят и то да се радва на добро здраве. Често „Хагоита“ може да се види и в дома като талисман, който предпазва от опасности и осигурява успех в бизнеса.

Във втора и трета експозиционна витрина показваме двата комплекта кукли „Хина нингьо“. По време на празника Хинамацури във всеки дом, в който има момиче, на специална поставка, покрита с червен плат, се нарежда комплектът кукли „Хина нингьо“. Това е сватбената церемония на Императора. Най-отгоре винаги се поставят Императорът и Императрицата, а след това се нареждат три придворни дами. Под тях се поставят петима младежи музиканти. Следват двама въоръжени пазители на императора. Седящият отляво старец отговаря за науките, а седящият отясно младеж отговаря за военните науки. Последните трима са прислужници, които се грижат за императорската градина. Техните лица изобразяват човешките емоции радост, гняв и тъга. Комплектът „Хина нингьо“ включва не само кукли, а и мебели, които са част от императорския чеиз. Чрез „Хина нингьо“ семейството отправя молитва за щастлив брак на момичето и японците вярват, че ако украсата се остави и след празника, то ще се омъжи твърде късно. Двете дръвчета изобразяват мандарините, засадани от лявата страна на императорската градина и вишните, засадани от дясната страна.

Куклите „Хина нингьоо“ се срещат в много варианти, но основно се различават два вида. Първата група кукли се нарича Киохина. Тя е популярна в областта около град Киото – старата столица на Япония. Другата група кукли се нарича Едохина и е характерна за областта около град Токио – днешната столица на Япония, (старото име на Токио е Едо, откъдето произлиза и наименованието на тези кукли). Двете групи кукли се различават първо по местата на Императора и Императрицата. При Киохина, според тогавашната традиция, Императорът е седнал от дясната страна, а при Едохина – от лявата. При Киохина придворната дама, която е в средата под Императора, държи в ръцете си клонче от бор, бамбук и японска слива, за които се смята, че носят щастие, а при Едохина – държи чашка за sake и т.н.

В четвърта витрина е разположен комплекта кукли за празника на момчетата „Йорой кабуто“. Този празник се отбелязва на 5 май, когато се сменят сезоните, и в Япония се изпълняват ритуали за предпазване от болести и бедствия. През 16 век в Япония живял самураят Шиканосуке Яманака, който бил умен и храбър. Той бил известен с необичайния си шлем, върху който имало еленови рога. Фигурата на самурая е показана най-горе на комплекта. Момчетата получавали шлемове и мечове, които били излагани като украса пред къщата. По това време празникът придобил популярност и сред обикновените хора, които започнали да подражават на самураите и да украсяват къщите си с хартиени шлемове и дървени копия. На празника се отправят пожелания за здравето и успеха на синовете и за благополучието на цялото семейство. Всички членове на семейството празнуват заедно, за да укрепят духовната връзка помежду си и да превърнат този ден в незабравим спомен.

В миналото, когато в дома на самурая се роди момче в градината се е издигало знаме със семейния герб, а пред входа се нареждали оръжия, шлемове и знамена. По-късно хората започват вместо със знамена да украсяват дворовете си с „Кой нобори“. Това са шараните показани горе вдясно на комплекта. Ша-



ранът е риба, която проявява изключителна воля за живот и е считана за много храбра риба. Образът на шарана олицетворява надеждата, че детето ще се справи с всякакви трудности, ще порасне здраво във физически и духовен смисъл и ще стане добър човек, способен да поема отговорност за делата си. Украсявайки дома си с „Кой нобори“, семейството отправя молитва към боговете да закрилят момчето. Големият черен шаран е бащата, средният червен шаран е майката, а най-малкият син шаран е детето. От 1945 г. този ден – 5 май, е признат за национален празник – Ден на децата.

В пета витрина показваме останалата част от дарението. Куклата на детето – генерал „Кодомо тайшью“, изразява пожеланието момчето да успее в живота



като добър човек. Тази кукла има сравнително кратка и нова история, тъй като е създадена около 1980 година. Показваме кимона от вида Юката, които се носят през лятото. Традиционната японска дреха „кимono“ е на повече от хиляда години. Кройката на кимоното се променя през различните исторически периоди, а днешният им вид е от периода Едо, когато страната била затворена за външния свят. Има няколко вида кимono, които се носят според сезона и случая. Например има кимono, което се облича само за чайна церемония в края на месец май. Най-важните аксесоари на кимоното са „оби“ (специален широк колан) и „таби“ (японски чорапи). Едно и също кимono може да изглежда по безброй различни начини в зависимост от цвета на избраното „оби“. Важното при чорапите „таби“ е те да бъдат снежнобели. Краката са частта на тялото, които се замърсяват най-лесно и обувайки чисти бели чорапи ние изразяваме определено отношение към себе си и околните и доказваме, че умеем да обръщаме внимание и на най-дребните неща. Кимоната в Япония се предават от поколение на поколение. По този начин се предава и душевността, съхранена в гънките на кимоното.

Музикалният инструмент „кото“ е пренесен от Китай в Япония през периода Нара (8 век). Той е дълъг 1.80 м и има 13 струни от коприна.

На три пръста на дясната ръка се поставят изкуствени нокти от слонова кост, с които се докосват струните. При „Кото“ музикалните знаци не са изписани на петолиние, а се използват букви и цифри. В основната музикална скала при Кото няма тоновете „ре“ и „сол“.

В Япония традиционните играчки все още се радват на голяма популярност. Те отразяват различни обичаи или са свързани с легенди и събития от историята. Изработени са от бамбук, дърво или хартия. Съвременните японски деца след учебните занятия посещават частни училища или играят на телевизионни игри, но голяма част от тях се радват на традиционните играчки.

На поставка в десния край се намира Дарма – хартиена кукла, която изобразява известен монах от Индия в медитираща поза. Освен лицето, цялото тяло на куклата е оцветено в червено, а долната му част е по-тежка, за да може да стои изправено. Така се внушава идеята, че и да паднеш, важно е да се изправиш и да опиташ отново, защото следващия път непременно ще успееш. Очите на тази кукла не са изрисувани, а са оставени като бели петна. Когато човек си пожелае нещо или си постави цел, той изрисува лявото, а когато постигне целта или сбъдне мечтата си, изрисува и дясното. Дали Дарма ще прогледне, зависи от усилията, които ще бъдат положени.

С откриването на постоянната музейна изложба „Душата на японската кукла“ и залата за временни изложби в съседство с нея, сградата на музея на ул. „Ангел Букурещлиев“ № 14 беше отново социализирана и отворена за посещения. Нарекохме тази нова структура на музея Център за съвременна история с идеята, че ще бъде един посланик на японската култура в България с уговорката с посолството, че тук ще гостуват всички японски изпълнители и изложби, че ще продължим традицията за празници на японската култура. Обособената изложбена зала ще бъде домакин на гостуващи фотографски изложби, а в бъдеще ще подготвим възстановки на старо фотографско ателие, действаща фотолаборатория и на база на съхраняваното в музея дарение с материали за историята на фотографията в България, събирани в продължение на десетилетия от изследователя Иван Герасимов, ще развиваме Музей на фотографията. Фотографската академия и други професионални обединения притежават ценни колекции от фотографска техника, които също ще намерят местото на своята среща с публиката. Пловдив ще има още един културен център, на чиято сцена могат да се изявяват млади музикални, поетични и художествени дарования.